

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 23 грудень 2021

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штирбов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецьки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатьєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2021 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 09.12.21 р.

Підписано до друку 09.12.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 17.8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0912/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2021

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2021 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Ємельянов О. Ю.

Вплив реалізації енергозберігаючих інвестиційних проєктів на ризикованість діяльності підприємств 5

Жукова Л. М., Шабалдас Н. В.

Вплив бюджетного дефіциту на фінансову безпеку України 11

Карпук А. І., Олексієвець О. М., Миклуш Т. С., Риковська Л. О.

Диверсифікація виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів багатолісного регіону в контексті нарощення інвестиційного потенціалу: методичні засади вибору пріоритетів 17

Кулаєць М. М., Фурсіна О. В., Джегур Г. В., Гнатенко І. А., Валов О. В.

Концепція стратегічного управління інноваційними проєктами в умовах розвитку знаннєвої економіки та децентралізації 25

Лазарева О. В., Горгоц А. О., Гориславська В. В.

Збалансований розвиток землекористування в Європейському Союзі та пріоритети його ведення в Україні 32

Петренко В. С., Карнаушенко А. С., Шепотіло В. О.

Дивідендна політика міжнародних креативних корпорацій 38

Фертікова Т. М.

Перспективи розвитку товарної біржової торгівлі в Україні 46

Михайлов С. В.

Формування системи менеджменту підприємницьких структур інноваційних кластерів 53

Фесенко Г. О., Осадчий А. А.

Значення колективних засобів розміщення та готельної індустрії у розвитку сфери туризму України 60

Ковальчук С. Я., Шведюк А. А.

Продовольчі системи в координатах сталого розвитку 66

Державне управління

Поляков М. В., Ханіна О. І., Сазонець І. А.

Державне регулювання запровадження економіки знань на основі online технологій в умовах пандемії COVID-19 73

Волківська А. М., Осовська Г. В., Семенюк Т. В., Аксьонова О. В.

Оцінка стану та перспективи інноваційного розвитку Житомирської області 77

Балабан Р. В.

Криза участі. Від участі до демократії 86

Бондаренко А. І.

Удосконалення системи мотивації праці державних службовців 98

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 23 / 2021

CONTENTS:

Economy

Yemelyanov O.

THE IMPACT OF THE IMPLEMENTATION OF ENERGY-SAVING INVESTMENT PROJECTS
ON THE RISK OF ENTERPRISES ACTIVITIES 5

Zhukova L., Shabaldas N.

THE IMPACT OF THE BUDGET DEFICIT ON THE FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE 11

Karpuk A., Oleksiievets O., Myklush T., Rykovska L.

DIVERSIFICATION OF PRODUCTION AND ECONOMIC ACTIVITIES OF PERMANENT FOREST USERS
OF A MULTI-FOREST REGION IN THE CONTEXT OF BUILDING INVESTMENT POTENTIAL:
METHODOLOGICAL BASES FOR CHOOSING PRIORITIES 17

Kulayets M., Fursina O., Dzhegur G., Hnatenko I., Valov O.

THE CONCEPT OF STRATEGIC MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROJECTS IN THE DEVELOPMENT
OF KNOWLEDGE ECONOMY AND DECENTRALIZATION 25

Lazarieva O., Gorgots A., Horyslavska V.

BALANCED DEVELOPMENT OF LAND MANAGEMENT IN THE EUROPEAN UNION AND ITS PRIORITIES
IN UKRAINE 32

Petrenko V., Karناushenko A., Shepotilo V.

DIVIDEND POLICY OF INTERNATIONAL CREATIVE CORPORATIONS 38

Fertikova T.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMODITY EXCHANGE TRADE IN UKRAINE 46

Mykhailov S.

FORMATION OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF BUSINESS STRUCTURES OF INNOVATION CLUSTERS 53

Fesenko H., Osadchyi A.

THE IMPORTANCE OF COLLECTIVE FACILITIES OF ACCOMMODATION AND HOTEL INDUSTRY
IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM OF UKRAINE 60

Kovalchuk S., Shvedyuk A.

FOOD SYSTEMS IN COORDINATES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT 66

Public administration

Polyakov M., Hanina O., Sazonets I.

STATE REGULATION BY INTRODUCING THE KNOWLEDGE ECONOMY ON THE BASIS OF ONLINE TECHNOLOGIES
IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC 73

Volkivska A., Osovskaya G., Semenyuk T., Aksonova O.

ASSESSMENT OF THE SITUATION AND PROSPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ZHYTOMYR
REGION 77

Balaban R.

CRISIS OF PARTICIPATION. FROM PARTICIPATION TO DEMOCRACY 86

Bondarenko L.

IMPROVING THE SYSTEM OF WORK MOTIVATION OF CIVIL SERVANTS 98

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

УДК 338.001.36

О. Ю. Ємельянов,
д. е. н., доцент, професор кафедри економіки підприємства та інвестицій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-1743-1646

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.5

ВПЛИВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ НА РИЗИКОВАНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

O. Yemelyanov,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University

THE IMPACT OF THE IMPLEMENTATION OF ENERGY-SAVING INVESTMENT
PROJECTS ON THE RISK OF ENTERPRISES ACTIVITIES

Мета цього дослідження полягала в оцінюванні впливу реалізації енергозберігаючих інвестиційних проєктів на ризикованість діяльності тих підприємств, які ці проєкти впроваджують. Досліджено механізм такого впливу на засадах встановлення тієї ролі, яку відіграє коливання цін на енергоресурси серед інших чинників ризикованості діяльності суб'єктів підприємництва. Розглянуто теоретичні аспекти вибору індикаторів вимірювання ризикованості господарської діяльності. Визначено фактори, які визначають міру впливу реалізації енергозберігаючих інвестиційних проєктів підприємств на рівень ризикованості їх діяльності. Встановлено умову, за якої збільшення цього рівня супроводжується зростанням економічної ефективності функціонування підприємств. Здійснено емпіричне ретроспективне оцінювання впливу реалізації енергозберігаючих проєктів українських підприємств на ризикованість їх діяльності. Отримані у цьому дослідженні результати можуть бути використані власниками та менеджерами підприємств усіх видів економічної діяльності при оцінюванні економічної ефективності та обґрунтуванні доцільності здійснення енергозберігаючих інвестиційних заходів.

An important way to increase the competitiveness of enterprises and, as a consequence, increase the value of financial and economic results of their economic activity is to reduce the unit cost of production resources for the products manufacture. Many Ukrainian enterprises are characterized by low energy efficiency of the production process. Therefore, these enterprises have an urgent need to reduce the specific consumption of fuel and energy resources. However, such a reduction often requires the investment of large investment resources. In this connection, the implementation of energy saving measures in enterprises should be preceded by a detailed assessment of their effectiveness and feasibility. For this purpose, it is necessary to forecast all the main socio-economic consequences of the implementation of energy-saving investment projects in enterprises. Among these consequences, the risk of economic activity of business entities is important, as its level significantly affects the market value, investment attractiveness, competitiveness and other important characteristics of enterprises. Therefore, it is necessary to establish the impact of the implementation of certain investment measures aimed at reducing the energy intensity of enterprises,

the risk of their activities. The purpose of this study is to assess the impact of energy-saving investment projects on the riskiness of enterprises that implement these projects. The mechanism of such influence on the basis of establishing the role played by fluctuations in energy prices among other risk factors of business entities has been studied. Theoretical aspects of the indicators choice for measuring the riskiness of economic activity were considered. The factors that determine the influence degree of the implementation of energy-saving investment projects at the enterprises on the level of their activities risk were determined. An empirical retrospective assessment of the impact of the implementation of energy saving projects of Ukrainian enterprises on the risk of their activities was carried out. The obtained in this study results can be used by owners and managers of enterprises of all economic activity types in assessing economic efficiency and justifying the feasibility of energy-saving investment measures.

Ключові слова: енергозбереження, енергозберігаючий проєкт, інвестиції, підприємство, ризикованість, економічна ефективність.

Key words: energy saving, energy-saving project, investments, enterprise, risk, economic efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності підприємств та, як наслідок, зростання величини фінансово-економічних результатів їх господарської діяльності є зниження питомих витрат виробничих ресурсів на виготовлення продукції. Для багатьох підприємств України є притаманною низька енергоефективність виробничого процесу. Тому у цих підприємств виникає гостра потреба у зниженні питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів. Проте таке зниження часто вимагає вкладення великих обсягів інвестиційних ресурсів. У зв'язку з цим реалізації енергозберігаючих заходів повинно передувати докладне оцінювання їх ефективності та доцільності. З цією метою необхідно прогнозувати усі основні соціально-економічні наслідки впровадження на підприємствах енергозберігаючих інвестиційних проєктів. Серед цих наслідків важливе місце посідає зміна ризикованості господарської діяльності суб'єктів підприємництва, оскільки вона суттєво впливає на ринкову вартість, інвестиційну привабливість, конкурентоспроможність та інші значущі характеристики підприємств. Тому необхідним є встановлення впливу реалізації тих чи інших інвестиційних заходів, спрямованих на зниження енергоємності продукції підприємств, на ризикованість їх діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання оцінювання та управління реалізацією на підприємствах заходів з підвищення енергоефективності, зокрема енергозберігаючих інвестиційних проєктів, розглядалося у працях багатьох науковців. Серед них слід відмітити роботи таких вчених: У. Андрусів [1], Н. Бойчук [2], В. Бурда [3], В. Джеджула [4], О. Іваненко [5], С. Концеба [6], С. Майстро [7], Н. Матвійчук [8], Н. Михаліцька [9], І. Петренко [10] та ін. Дослідниками встановлено головні напрями економії енергетичних ресурсів, запропоновано дієві механізми реалізації потенціалу енергозбереження на підприємствах, розроблено методологічні засади оцінювання економічної

ефективності здійснення енергозберігаючих проєктів. Окремої уваги заслуговують праці таких науковців: Н. Андрєєва [11], С. Кот [12], В. Лесінський [13], М. Тимошик [14], О. Ящук [15], А. Симак [16] та ін., присвячені питанням оцінювання та управління ризиком господарської діяльності підприємств, зокрема ризиком впровадження інвестиційних заходів з енергозбереження. Водночас проблема оцінювання впливу реалізації енергозберігаючих інвестиційних проєктів на ризикованість діяльності підприємств, які ці проєкти впроваджують, нині не є остаточно вирішеною та, зважаючи на її актуальність, потребує проведення подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінювання впливу реалізації енергозберігаючих інвестиційних проєктів на ризикованість діяльності тих підприємств, які ці проєкти впроваджують.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Реалізація на підприємствах енергозберігаючих інвестиційних проєктів може справити суттєвий вплив на величину фінансово-економічних результатів тих суб'єктів підприємництва, які ці проєкти впроваджують. Цей вплив відбуватиметься завдяки таким головним взаємопов'язаним змінам, що відбуватимуться у процесі формування результатів господарської діяльності внаслідок здійснення енергозберігаючих інвестиційних заходів:

1) зниженню витрат певного виду (видів) енергетичних ресурсів підприємств, економія яких є головною метою здійснення енергозберігаючих інвестиційних проєктів;

2) зміні структури активів підприємств. Зокрема, може відбутися збільшення частки необоротних активів та скорочення частки оборотних активів суб'єктів господарювання (якщо підприємства фінансуватимуть енергозберігаючі проєкти за рахунок наявних у них обсягів грошових засобів);

3) зміні структури джерел утворення господарських засобів підприємств. Зокрема, може відбуватися збільшення частки позикового капіталу суб'єктів господарювання (якщо підприємства фінансуватимуть енергозберігаючі проєкти за рахунок банківських кредитів або інших видів позикових коштів);

4) зміні величини окремих видів видатків, які несуть підприємства у процесі провадження своєї операційної діяльності. Зокрема, до таких видатків можуть належати амортизаційні відрахування (на реновацію енергозберігаючого обладнання), витрати на придбання окремих видів енергетичних ресурсів (якщо заходи з енергозбереження передбачають заміщення споживання одного виду таких ресурсів іншими), витрати на сплату відсотків за банківським кредитом, узятим для фінансування інвестиційних проєктів, тощо.

Ці зміни своєю чергою зумовлюють зміни двох більш узагальнюючих характеристик господарської діяльності, а саме — рівня ризикованості цієї діяльності та середньої величини прибутку від її провадження. При цьому ризикованість діяльності суб'єктів підприємництва залежить від значної кількості чинників, які відображаються у коливаннях цін на продукцію підприємств, обсягів попиту на неї, цін на ресурси, що застосовуються, норм їх витрачання тощо. Однак у разі розгляду наслідків впровадження підприємствами енергозберігаючих проєктів на окрему увагу заслуговує такий чинник ризикованості господарської діяльності як рівень коливання цін на той вид (види) енергетичних ресурсів, споживання якого передбачається скоротити внаслідок реалізації енергозберігаючих інвестиційних заходів. З метою врахування зазначеного чинника доцільно здійснити таку послідовність дій:

1. Виділити множину ситуацій, у яких може опинитися підприємство, залежно від поточної ціни на той вид енергоресурсів, споживання якого передбачається обмежити. Зокрема, можливо виділити три таких ситуації: коли ціна на енергоресурс є високою, коли вона є середньою і коли ця ціна є низькою. За необхідності кількість виділених ситуацій може бути збільшеною.

2. За кожною ситуацією обрати множину станів, у яких може опинитися підприємство з урахуванням усіх інших чинників, крім цін на енергоресурс, споживання якого передбачається обмежити, що справляють вплив на величину прибутку суб'єкта господарювання (при цьому доцільно розглядати величину чистого прибутку). Зокрема, можливо виділити три таких стани: коли прибутковість господарської діяльності підприємства є високою, коли вона є середньою і коли ця прибутковість є низькою. За необхідності кількість виділених станів може бути збільшеною.

3. Сформуванати остаточно множину усіх станів, у яких може опинитися підприємство з урахуванням усіх чинників, що справляють вплив на величину його прибутку, та оцінити очікувану величину прибутку за кожного з таких станів та імовірність їх настання (за ретроспективними даними та із використанням методу експертного опитування).

4. Визначити математичне сподівання величини прибутку підприємства.

5. Оцінити рівень ризикованості господарської діяльності підприємства. З цією метою може бути вико-

ристано коефіцієнт варіації за середньоквадратичним відхиленням величини прибутку підприємства від її математичного сподівання. Проте більш обґрунтованим видається застосування коефіцієнта варіації за середнім лінійним відхиленням, оскільки він має прозорий економічний зміст та підлягає нормуванню. Це нормування спирається на той факт, що максимальне значення коефіцієнта варіації за середнім лінійним відхиленням (за невід'ємних значень випадкової величини) не перевищує два. Отже, за умови застосування зазначеного коефіцієнта рівень ризику господарської діяльності підприємства вимірюватиметься за такою формулою:

$$B_{сл0} = \frac{\sum_{i=1}^n |P_{0i} - C_{м0}| \cdot I_i}{C_{м0}} \quad (1),$$

де $B_{сл0}$ — коефіцієнт варіації за середнім лінійним відхиленням величини прибутку підприємства, яку воно отримуватиме до моменту реалізації ним інвестиційних проєктів з енергозбереження, частки одиниці;

n — кількість станів, у яких може опинитися підприємство;

P_{0i} — очікувана величина прибутку підприємства у i -тому його стані до реалізації інвестиційних проєктів з енергозбереження, грошових одиниць;

$C_{м0}$ — математичне сподівання прибутку підприємства до моменту реалізації ним інвестиційних проєктів з енергозбереження (сума добутків значень прибутку за кожного стану на імовірність його настання), грошових одиниць;

I_i — імовірність настання i -того стану, частки одиниці.

При цьому очікувана величина прибутку підприємства у i -тому його стані може бути представленою таким чином:

$$P_{0i} = P_{0ei} - E_{0i} \quad (2),$$

де P_{0ei} — величина прибутку підприємства у i -тому його стані без врахування видатків на придбання того виду енергетичних ресурсів, споживання якого передбачається скоротити внаслідок реалізації енергозберігаючих інвестиційних заходів, до моменту цієї реалізації, грошових одиниць;

E_{0i} — видатки на придбання того виду енергетичних ресурсів, споживання якого передбачається скоротити внаслідок реалізації енергозберігаючих інвестиційних заходів, до моменту цієї реалізації у i -тому його стані, грошових одиниць.

Припустимо, що підприємство планує реалізувати енергозберігаючі проєкти за рахунок наявних у нього нині грошових коштів. Тоді величина прибутку підприємства після такої реалізації в i -тому його стані буде визначатися за такою формулою:

$$P_{1i} = P_{0ei} + \Delta P_{ei} - E_{0i} + \Delta E_i \quad (3),$$

де P_{1i} — очікувана величина прибутку підприємства в i -тому його стані після впровадження енергозберігаючих інвестиційних заходів, грошових одиниць;

ΔP_{ei} — приріст величини прибутку підприємства в i -тому його стані без врахування видатків на придбання того виду енергетичних ресурсів, споживання якого передбачається скоротити, внаслідок реалізації інвестиційних заходів щодо такого скорочення, грошових одиниць;

ΔE_i — приріст видатків на придбання того виду енергетичних ресурсів, споживання якого передбачається скоротити, внаслідок реалізації на підприємстві інвестиційних заходів щодо такого скорочення в і-тому стані, грошових одиниць.

Слід відзначити, що величина $\Delta \Pi_{gr}$ за певних умов (зокрема, якщо впровадження енергозберігаючих заходів потребує понесення додаткових поточних витрат) може набувати від'ємного значення. З іншого боку, ця величина може виявитися додатною, якщо впровадження енергозберігаючих інвестиційних заходів викличе суттєве зростання конкурентоспроможності підприємства та, відповідно, зумовить відчутне збільшення обсягів збуту його продукції. З іншого боку, за останнього випадку додатною може виявитися і величина ΔE_i .

Маючи інформацію про результати розрахунку показника (3) та використовуючи формулу (1), можливо оцінити рівень ризикованості господарської діяльності підприємства після реалізації ним інвестиційних заходів з енергозбереження. Зіставивши отримані результати із значенням, яке набуває індикатор (1) у разі відмови від реалізації енергозберігаючих проєктів, можливо оцінити вплив реалізації енергозберігаючих інвестиційних проєктів на ризикованість діяльності досліджуваного підприємства.

Якщо ж підприємство буде здійснювати фінансування енергозберігаючих проєктів за рахунок банківського кредиту, то тоді слід враховувати фінансові витрати за ним при розрахунку значень показника $\Delta \Pi_{gr}$.

Отже, головними факторами, що визначають міру впливу реалізації енергозберігаючих інвестиційних проєктів підприємств на рівень ризикованості їх діяльності, є очікувані зміни прибутку внаслідок такої реалізації у кожному із можливих станів, у якому ці підприємства можуть опинитися, а також імовірності настання відповідних станів. Своєю чергою зміни прибутку визначатимуться не лише очікуваною економією відповідного виду енергетичних ресурсів, а також і впливом заходів з цієї економії на величину та структуру поточних витрат підприємств та на фізичні обсяги збуту їх продукції.

Водночас навіть зростання рівня ризикованості не є підставою відмови від здійснення інвестиційних енергозберігаючих заходів, якщо при цьому збільшується ринкова вартість того підприємства, яке ці заходи реалізовує. Для визначення цієї вартості доцільно капіталізувати математичне сподівання чистого прибутку підприємства за безризиковою дисконтною ставкою та зменшити отриманий результат пропорційно рівню ризикованості діяльності підприємства:

$$B = \frac{C_m}{d} \cdot (1 - B_{слн}) \quad (4),$$

де B — розрахункова величина ринкової вартості підприємства, грошових одиниць;

C_m — математичне сподівання прибутку підприємства, грошових одиниць;

d — безризикова дисконтна ставка, частки одиниці;

Таблиця 1. Середній рівень ризикованості господарської діяльності досліджуваних підприємств до та після реалізації енергозберігаючих проєктів залежно від джерел їх фінансування

Назви показників	Усереднені дані підприємств за видами економічної діяльності		
	Виробництво харчових продуктів	Оброблення деревини та виготовлення виробів з неї	Виробництво машин та устаткування
1. Рівень ризикованості діяльності до реалізації проєктів	0,459	0,513	0,898
2. Рівень ризикованості діяльності після реалізації проєктів у разі їх фінансування за рахунок: – власних коштів підприємств	0,448	0,497	0,935
– банківського кредиту	0,490	0,541	1,069
3. Приріст рівня ризикованості діяльності після реалізації проєктів у разі їх фінансування за рахунок: – власних коштів підприємств	-0,011	-0,016	0,037
– банківського кредиту	0,031	0,028	0,171

Джерело: розраховано автором на основі даних про діяльність досліджуваних підприємств за період 2018—2020 рр.

$B_{слн}$ — нормоване значення коефіцієнта варіації прибутку підприємства за середнім лінійним відхиленням (тобто розрахункове значення цього коефіцієнта, поділене на два), частки одиниці.

Таким чином, зростання значення показника (4) є умовою, за якої можливе збільшення рівня ризикованості господарської діяльності підприємства внаслідок реалізації ним енергозберігаючих проєктів є економічно виправданим.

З метою практичного застосування запропонованих методичних засад оцінювання впливу енергозберігаючих інвестиційних проєктів на ризикованість діяльності підприємств було зібрано та оброблено дані про 53 промислових підприємства західного регіону України, які належать до трьох видів економічної діяльності (виробництво харчових продуктів, оброблення деревини та виготовлення виробів з неї, а також виробництво машин та устаткування). Усі ці підприємства здійснювали протягом 2018—2020 рр. інвестиційні проєкти з енергозбереження. Відомості про середній рівень ризикованості господарської діяльності досліджуваних підприємств до та після реалізації ними енергозберігаючих проєктів залежно від джерел їх фінансування наведено у таблиці 1. При цьому цей рівень обчислювався за формулою (1). Як випливає з наведених даних, за двома з трьох видів економічної діяльності відбулося скорочення середнього рівня їх ризикованості після реалізації досліджуваними підприємствами енергозберігаючих проєктів за рахунок власних джерел коштів. Водночас у разі використання з цією метою банківського кредиту за усіма видами економічної діяльності середній рівень їх ризикованості зріс. Однак, як видно з даних таблиці 2, в усіх випадках відбулося збільшення ринкової вартості досліджуваних підприємств, яка обчислювалася із використанням формули (4).

Отже, як випливає з даних таблиці 2, за усіма видами економічної діяльності, не дивлячись на те, що використання банківського кредиту з метою фінансуван-

Таблиця 2. Середній темп зростання розрахункової ринкової вартості підприємств після реалізації енергозберігаючих проєктів залежно від джерел їх фінансування

Назви показників	Усереднені дані підприємств за видами економічної діяльності		
	Виробництво харчових продуктів	Оброблення деревини та виготовлення виробів з неї	Виробництво машин та устаткування
Темп зростання розрахункової ринкової вартості підприємств після реалізації проєктів у разі їх фінансування за рахунок: – власних коштів підприємств	1,113	1,120	1,097
– банківського кредиту	1,118	1,124	1,111

Джерело: розраховано автором на основі даних про діяльність досліджуваних підприємств за період 2018—2020 рр.

ня енергозберігаючих проєктів призвело до зростання середньої ризикованості діяльності досліджуваних підприємств, таке використання зумовило більш високі темпи приросту ринкової вартості суб'єктів господарювання порівняно із застосуванням в якості джерела фінансування їх власних коштів.

ВИСНОВКИ

1. Ризикованість діяльності суб'єктів підприємництва залежить від значної кількості чинників, які відображаються у коливаннях цін на продукцію підприємств, обсягів попиту на неї, цін на ресурси, що застосовуються, норм їх витрачання тощо. Однак у разі розгляду наслідків впровадження підприємствами енергозберігаючих проєктів на окрему увагу заслуговує такий чинник ризикованості господарської діяльності як рівень коливання цін на той вид (види) енергетичних ресурсів, споживання якого передбачається скоротити внаслідок реалізації енергозберігаючих інвестиційних заходів.

2. З метою врахування зазначеного чинника доцільно здійснити таку послідовність дій: виділити множину ситуацій, у яких може опинитися підприємство, залежно від поточної ціни на той вид енергоресурсів, споживання якого передбачається обмежити; за кожною ситуацією обрати множину станів, у яких може опинитися підприємство з урахуванням усіх інших чинників, що справляють вплив на величину прибутку суб'єкта господарювання; сформулювати остаточну множину усіх станів й оцінити очікувану величину прибутку за кожного з таких станів та імовірність їх настання; визначити математичне сподівання величини прибутку підприємства; оцінити рівень ризикованості діяльності підприємства. З цією метою доцільно застосувати коефіцієнт варіації за середнім лінійним відхиленням величини прибутку підприємства від її математичного сподівання. Тоді для того, щоб оцінити вплив реалізації енергозберігаючих проєктів на ризикованість діяльності підприємства слід зіставити значення цього коефіцієнта для двох випадків: у разі, якщо ці проєкти реалізовані не будуть та якщо відбудеться їх впровадження.

3. Проведений емпіричний аналіз за вибіркою українських підприємств показав, що за двома з трьох видів економічної діяльності, які розглядалися, відбулося скорочення середнього рівня їх ризикованості після реалізації досліджуваними підприємствами енергозберігаючих проєктів за рахунок власних джерел коштів. Водночас у разі використання з цією метою бан-

ківського кредиту за усіма видами економічної діяльності середній рівень їх ризикованості зріс, хоча розрахункова ринкова вартість підприємств при цьому зростає більше, ніж у випадку застосування власних джерел фінансування інвестиційних енергозберігаючих заходів.

4. Подальші дослідження потребують побудови формалізованих моделей впливу зміни структури доходів та витрат підприємств внаслідок реалізації ними енергозберігаючих проєктів на рівень ризикованості діяльності цих підприємств.

Література:

- Андрусів У.Я., Мазур І.М. Комплексний підхід до забезпечення раціонального використання енергетичних ресурсів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 44—49.
- Бойчук Н.Я., Остряк М.М. Проблеми енергозбереження та підвищення енергоефективності економіки України. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2017. № 19. С. 25—34.
- Бурда В.Є. Потенціал енергозбереження та напрями використання альтернативних джерел енергії у промисловості. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 1—2. С. 45—48.
- Джеджула В.В. Оцінка економічної ефективності інвестицій в енергозберігаючі проєкти. *Економічний простір*. 2011. № 54. С. 124—130.
- Іваненко О.В. Формування потенціалу ресурсозбереження соціально-економічних систем. *Економіка. Фінанси. Право*. 2013. № 8. С. 7—10.
- Концеба С.М., Непочатенко О. О. Енергозберігаючі технології в Україні: економічний ефект та перспективи впровадження. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2007. № 63. С. 1—5.
- Майстро С., Більовський М. Державна політика енергоефективності та енергозбереження як необхідна умова забезпечення енергетичної безпеки України. *Ефективність державного управління*. 2018. № 1 (54). С. 80—87.
- Матвійчук Н.М. Пріоритети реалізації політики енергозбереження в Україні. *Economics and management. Juvenis scientia*. 2016. № 1. С. 97—100.
- Михаліцька Н.Я. Реалізація політики енерго- та ресурсозбереження в контексті зміцнення національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2013. № 2. С. 108—117.

10. Петренко І.П., Козловська О.Ю. Фінансова підтримка проєктів у сфері енергозбереження в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. № 14 (2). С. 65—68.

11. Андрєєва Н. М., Зінковська Д. В. Аналітичний інструментарій оцінки маркетингової політики у сфері ризик-менеджменту. Економічні інновації. 2017. № 63. С.10—17.

12. Kot S., Dragon P. Business Risk Management in International Corporations. Procedia Economics and Finance. 2015. Vol. 27. P. 102—108.

13. Lesynskyi V., Yemelyanov O., Zarytska O., Symak A., Koleshchuk O. Substantiation of projects that account for risk in the resource-saving technological changes at enterprises. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2018. № 6 (1). P. 6—16.

14. Тимошик М.М. Оцінювання ризиків промислового підприємства в різних умовах функціонування. Вісник Одеського національного університету ім. Мечникова. 2018. Вип. 6 (71). С. 94—100.

15. Ящук О.О. Особливості прояву ризику в діяльності аграрних підприємств. Аграрний вісник Причорномор'я (Економічні науки). 2009. № 49. С. 38—43.

16. Yemelyanov O., Symak A., Petrushka T., Lesyk R., Lesyk L. Evaluation of adaptability of Ukrainian economy to changes in prices for energy carriers and to energy market risks [Online]. Energies. 2018. Vol. 11 (12). Available at: <https://doi.org/10.3390/en1123529> (Accessed 29 Sept 2021).

References:

1. Andrusiv, U. Ya. and Mazur, I. M. (2017), "An integrated approach to ensuring the rational use of energy resources", Biznes Inform, vol. 1, pp. 44—49.

2. Wojchuk, N. Ya. and Ostriancko, M. M. (2017), "Problems of energy saving and energy efficiency of Ukraine's economy", Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo, vol. 19, pp. 25—34.

3. Burda, V. Ye. (2013), "Energy saving potential and directions of using alternative energy sources in industry", Economic Annals-XXI, vol. 1—2, pp. 45—48.

4. Dzhedzhula, V. V. (2011), "Estimation of economic efficiency of investments in energy saving projects", Ekonomichnyj prostir, vol. 54, pp. 124—130.

5. Ivanenko, O. V. (2013), "Formation of resource saving potential of socio-economic systems", Ekonomika. Finansy. Pravo, vol. 8, pp. 7—10.

6. Kontseba, S. M. and Nepochatenko, O. O. (2007), "Energy saving technologies in Ukraine: economic effect and prospects of implementation", Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva, vol. 63, pp. 1—5.

7. Majstro, S. and Bil'ovs'kyj, M. (2018), "Energy saving technologies in Ukraine: economic effect and prospects of implementation", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia, vol. 1 (54), pp. 80—87.

8. Matvijchuk, N. M. (2016), "Priorities for the implementation of energy saving policy in Ukraine", Economics and management. Juvenis scientia, vol. 1, pp. 97—100.

9. Mykhalits'ka, N. Ya. (2013), "Implementation of energy and resource conservation policy in the context of strengthening national security", Naukovyj visnyk

L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya ekonomichna, vol. 2, pp. 108—117.

10. Petrenko, I. P. and Kozlovs'ka, O. Yu. (2017), "Financial support for energy saving projects in Ukraine". Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, vol. 14 (2), pp. 65—68.

11. Andrieieva, N. M. and Zin'kovs'ka, D. V. (2017), "Analytical tools for assessing marketing policy in the field of risk management", Ekonomichni innovatsii, vol. 63, pp.10—17.

12. Kot, S. and Dragon, P. (2015), "Business Risk Management in International Corporations", Procedia Economics and Finance, vol. 27, pp. 102—108.

13. Lesynskyi, V. Yemelyanov, O. Zarytska, O. Symak, A. and Koleshchuk, O. (2018), "Substantiation of projects that account for risk in the resource-saving technological changes at enterprises", Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, vol. 6 (1), pp. 6—16.

14. Tymoshyk, M. M. (2018), "Risk assessment of an industrial enterprise in different operating conditions", Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu im. Mechnykova, vol. 6 (71), pp. 94—100.

15. Yaschuk, O. O. (2009), "Features of risk in the activities of agricultural enterprises", Ahrarnyj visnyk Prychornomor'ia (Ekonomichni nauky), vol. 49, pp. 38—43.

16. Yemelyanov, O. Symak, A. Petrushka, T. Lesyk, R. and Lesyk, L. (2018), "Evaluation of adaptability of Ukrainian economy to changes in prices for energy carriers and to energy market risks", [Online], Energies, vol. 11 (12), available at: <https://doi.org/10.3390/en1123529> (Accessed 29 Sept 2021).

Стаття надійшла до редакції 27.11.2021 р.

www.economy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.14(477)

Л. М. Жукова,
д. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2765-5544

Н. В. Шабалдас,
здобувач магістратури кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4093-3441

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.11

ВПЛИВ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

L. Zhukova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
N. Shabaldas,
Master's student of the Department of Finance, Banking and Insurance,
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

THE IMPACT OF THE BUDGET DEFICIT ON THE FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE

У статті розглянуто сучасні реалії впливу дефіциту бюджету на фінансову безпеку країни. Досліджено економічну сутність бюджетного дефіциту і фінансової безпеки держави. Зазначено, що саме бюджетний дефіцит виникає внаслідок незбалансованості бюджету, тобто нестачі бюджетних коштів у порівнянні з потребою в них для фінансування необхідного обсягу державних витрат. Цей процес свідчить про перевищення видатків бюджету над його доходами. Розширюючи фінансові можливості держави, бюджетний дефіцит генерує численні потенційно негативні наслідки, що вимагає вироблення комплексного підходу до управління процесом балансування бюджету. Досліджено вплив бюджетного дефіциту на фінансову безпеку країни завдяки індикаторів бюджетної безпеки. Розкрито складові фінансової безпеки, розраховано індикатори бюджетної безпеки. Відповідно до встановлених норм індикаторів зроблено їхнє порівняння з граничними значеннями згідно з Методичними рекомендаціями з визначення рівня економічної безпеки України. Визначено, що фінансовий стан держави є незадовільним та має негативну тенденцію. Виявлено, що такий стан виник за відсутності ефективного управління державним бюджетом. Доведено, що саме від дій влади залежить стабілізація економічної ситуації за рахунок оптимізації структури видатків бюджету, зменшення обсягу державного боргу та витрат на його обслуговування. Запропоновано шляхи скорочення бюджетного дефіциту та покращення соціально-економічного та фінансового стану країни.

The article considers the current realities of the impact of the budget deficit on the financial security of the country. The economic essence of the budget deficit and financial security of the state is studied. It is noted that the budget deficit arises due to budget imbalances, due to lack of budget funds compared to the need for them to finance the required amount of government spending. This process indicates the excess of budget expenditures over its revenues. Expanding the financial capabilities of the state, the budget deficit generates numerous potentially negative consequences, which requires the development of a comprehensive approach to managing the process of balancing the budget. It is substantiated that the state budget deficit needs financial support from the economic authorities of the state, as the spread of the pandemic has reduced budget revenues and increased expenditures. The factors of the balanced debt policy of the state are revealed. The main directions of measures aimed at reducing the size of the budget deficit are considered. It is determined that the financial condition of the state is unsatisfactory and has a negative trend. It was found that this situation arose in the absence of effective management of the state budget. It was stressed that the state needs to adopt and implement in society a package of laws aimed at stabilizing the economy, finances and overcoming the crisis. Today, the only salvation

from the inevitable crisis for our country are institutional investors. That is why cooperation with the IMF remains important for Ukraine even in times of money surplus on world markets. It is proved that the stabilization of the economic situation depends on the actions of the authorities by optimizing the structure of budget expenditures, reducing the amount of public debt and the cost of servicing it. Ways to reduce the budget deficit and improve the socio-economic and financial condition of the country are proposed. The reduction of budgetary risks will depend on how timely and rationally the state has responded to internal and external threats in the fiscal, socio-economic and political spheres of the country.

Ключові слова: бюджет, бюджетний дефіцит, індикатори бюджетної безпеки, фінансова безпека, фінансовий стан країни.

Key words: budget, budget deficit, indicators of budget security, financial security, financial condition of the country.

ВСТУП

Структура й динаміка державного бюджету є основними показниками впливу на фінансово-економічну безпеку України. На сьогодні одним з головних завдань уряду є раціональне ведення державного бюджету та подолання кризових явищ, пов'язаних із неспроможністю держави забезпечити ефективне виконання покладених на неї функцій. Нині переважна більшість країн світу мають дефіцит державного бюджету, а в Україні він набув хронічного характеру, що і визначає актуальність проведеного дослідження. В сучасному світі складно знайти країну, яка б не стикалася з зазначеною проблемою, оскільки дія таких факторів, як спад суспільного виробництва, завищення витрат на реалізацію затверджених соціальних програм, зростання витрат на оборону, збільшення відсотку тіньової економіки призводить до такої ситуації, при якій доходи бюджету (податкові та неподаткові) не в змозі покривати всі необхідні витрати. В результаті незбалансованості економіки, зниження доходів і різкого зростання витрат виникає дефіцит бюджету, який несприятливо впливає на громадянське суспільство, рівень його життя, економіку та всі її сфери. Але недостатня обізнаність та поверхневе уявлення щодо факторів, які обумовлюють бюджетний дефіцит, призводить до неефективних методів боротьби з цим економічним явищем, а надалі й до таких наслідків, як зниження зайнятості, реальних доходів населення та падіння національної економіки загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Погляди вчених останнім часом зосереджені на пошуку інституційних важелів управління фінансово-економічною безпекою країни, необхідності запровадження нових фіскальних правил задля посилення стійкості системи державних фінансів як інструменту державного регулювання економіки. Розв'язанням проблем формування та становлення бюджетної безпеки у складі фінансової безпеки України займалися такі вітчизняні вчені: Т.І. Єфименко, Б.Ю. Кишакевич, Т.А. Коляда, Н.В. Рудик, О.В. Тимошенко, С.І. Юрій та ін. Значна увага теоретичним та практичним засадам впливу бюджетного дефіциту на фінансову безпеку країни приділяється у роботах О.Д. Василика, А.І. Крисоватого, Л.Л. Тарангул та ін. Серед зарубіжних учених, що займалися дослідженням проблем подолання бюджетного дефіциту, необхідно відзначити С. Брітена, Дж. Б'юкенена,

Дж. Кейнса, В. Парето, Дж. Сакса, Т. Саржента, П. Самуельсона, В. Танзі, М. Фрідмена та інших. Але попри вагомий науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, невирішеними залишаються питання впливу економічної влади держави на бюджетну безпеку, що створює значні ризики для стабільності і збалансованості фінансово-економічної стійкості країни.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначити вплив бюджетного дефіциту на фінансову безпеку країни з метою подолання кризових явищ у системі державних фінансів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні попри ґрунтовне дослідження проблематики бюджетного дефіциту, негативною залишається тенденція його впливу на фінансову безпеку країни і тому виникає потреба у постійному дослідженні даної проблеми і пошуку шляхів її вдосконалення.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, дефіцит бюджету — це перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету і поверненням кредитів з бюджету) [1]. Взагалі дефіцит бюджету України є вимушеним дефіцитом, оскільки через надто високий рівень оподаткування в майбутньому процес його підвищення є майже неможливим. Низький рівень доходів державного бюджету в основному залежить від недостатньої суми доходів фізичних та юридичних осіб. Таким чином, бюджетний дефіцит походить із фінансового стану країни та суспільства взагалі.

Аналіз структури та динаміки державного бюджету є одним з основних завдань щодо управління бюджетним дефіцитом будь-якої країни. Бюджетний дефіцит є проблемою, яка свідчить про неспроможність держави виконувати функції, які на неї покладено, що може призвести до втрати репутації на міжнародній арені. Взагалі стан бюджетного дефіциту є одним з індикаторів бюджетної безпеки і має значний вплив на фінансову безпеку країни.

Відповідно фінансова безпека держави означає ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно формувати та раціонально використовувати

Таблиця 1. Основні макроекономічні показники виконання Державного бюджету України

Показники	2017	2018	2019	2020		
	рік	рік	рік	Прогноз щодо змін до бюджету	Факт	Відхилення
Номинальний ВВП, млрд гривень	2983,9	3560,6	3974,6	3985,5	н/д	X
ВВП реальний, темп зростання, %	2,5	3,4	3,2	-4,8	-4,2**	0,6
Темпи приросту споживчих цін, % (на кінець року)	13,7	9,8	4,1	11,6	5,0	-6,6
Темпи приросту цін виробників, % (на кінець року)	14,4	10,9	-7,4	12,0	14,5	2,5
Середньомісячна заробітна плата, грн	7104	8865	10497	10706	11591	885
Зміна реальної заробітної плати*, %	19,1	12,5	9,8	-4,5	7,4	11,9
Зміна експорту товарів та послуг, у % до попереднього року	17,1	9,8	7,4	-5,5	-4,6	0,9
Зміна імпорту товарів та послуг, у % до попереднього року	19,2	12,8	7,8	-10,0	-18,1	-8,1
Припущення прогнозу: обмінний курс, гривень до долара США (середній)	26,6	27,2	25,8	30,0	27,0	-3,0

Примітки: * номінальна середньомісячна заробітна плата працівників, скоригована на індекс споживчих цін; ** оцінка Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Джерело: складено авторами на основі [5].

фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, шляхом виконання зобов'язань і забезпечення соціально-економічного розвитку [2, с. 327].

Однією зі складових фінансової безпеки держави є бюджетна безпека. Розрахунок загальних та окремих видів індикаторів бюджетної безпеки країни, а також їх допустимі норми встановлені на державному рівні та наведені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [3].

Згідно з Методичними рекомендаціями фінансова безпека залежить від стану фінансової системи країни за якого створюються необхідні фінансові умови для досягнення інституційного статусу держави, забезпечується її стійкість до кризових явищ та фінансових шоків, формуються умови для збереження цілісності фінансової системи країни. Відповідно бюджетна безпека означає стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати функції, які на них покладено [4, с. 267].

Регулювання економіки з боку держави може бути здійснено за допомогою зміни пріоритетів бюджетної політики, діяльність якої повинна поступово відійти від вирішення поточних завдань, і спрямовувати всі свої сили на розробку і структуровану реалізацію довгострокових і цільових програм, які охоплюють різноманітні сфери діяльності суспільства.

Останнім часом зміна пріоритетів бюджетної політики відбувалась на тлі важких випробувань і нових викликів для України. Ключовим викликом для вітчизняної економіки у 2020 році стало поширення пандемії, спричиненої гострою респіраторною хворобою COVID-19, що обумовило розгортання карантинних заходів у світі

та Україні, які призвели до обмеження ділової активності, тимчасового призупинення роботи бізнесу і його часткового звільнення від оподаткування, погіршили споживчі настрої та кон'юнктуру на світових товарних і фінансових ринках. При цьому першочерговим фактором зваженої боргової політики держави є вирішення питань повернення старих боргів. На 2020 рік було заплановано погашення боргів на 346 млрд грн (без урахування 145 млрд грн на обслуговування боргів, які держава сплачує з видаткової частини бюджету). З них 216 млрд грн — внутрішній борг, 130 млрд грн — зовнішній.

Другим фактором є дефіцит державного бюджету, який потребує фінансової підтримки з боку економічної влади держави, оскільки через поширення пандемії знизилися надходження до бюджету, а видатки зросли.

Як результат, виконання бюджетних показників на початок 2020 року було вкрай низьким (табл. 1). Однак завдяки прийнятим Верховною Радою України докорінним змінам до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік", вдалося збалансувати бюджет та здійснити першочергове фінансування скоригованих пріоритетів державної політики.

У цілому, за підсумками 2020 року, завдяки виваженій та послідовній політиці економічної влади держави вдалося досягти виконання бюджетних показників у обсягах, запланованих законом. Фактично державний бюджет у 2020 році виконано з дефіцитом у сумі 217,1 млрд гривень, що відповідає 72,2 % річного планового показника зі змінами. Загальний фонд державного бюджету у 2020 році виконано з фактичним дефіцитом у сумі 216,5 млрд грн, що знаходиться в межах затвердженого річного показника дефіциту в сумі 274, 5 млрд гривень.

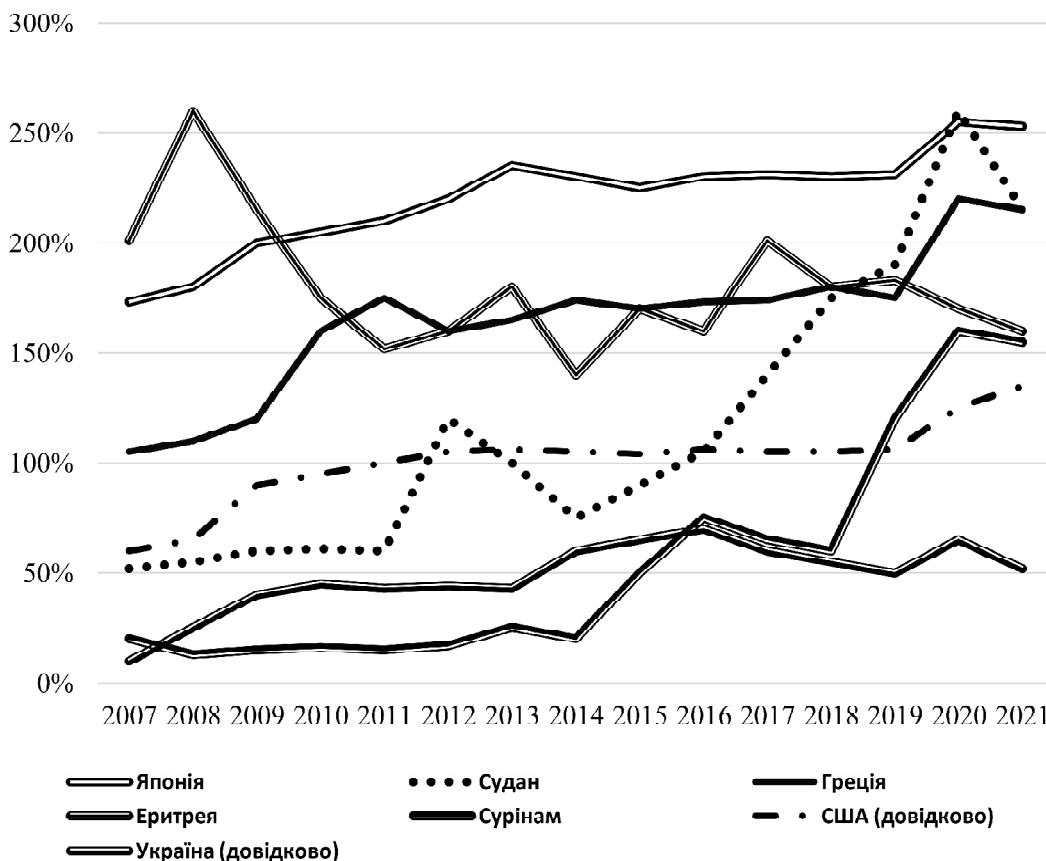

Рис. 1. ТОП-5 країн з найбільшим державним боргом відносно ВВП

Джерело: складено авторами на основі [7].

Суттєві показники граничного та фактичного дефіцитів державного бюджету є результатом реагування на негативні наслідки пандемії та враховують першочергове забезпечення фінансування скоригованих пріоритетів державної політики, зокрема створення додаткових видатків на охорону здоров'я, освіту, надання соціальної підтримки населенню під час запровадження обмежувальних заходів.

Отже, основним джерелом отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту державного бюджету у 2020 році, слугували державні внутрішні та зовнішні запозичення. У цілому за 2020 рік держав-

них запозичень здійснено на суму 639,6 млрд гривень [5].

Враховуючи, що Україна є частиною глобального світу, особливого значення у процесі дослідження набуває ситуація з нарощення боргів усіма секторами економіки нашої держави та розвинених країн світу.

За підсумками 2020 року сукупний світовий борг (борг усіх держав, людей, фінансових та нефінансових компаній) сягнув 355% світового ВВП і продовжує зростати. На початок 2021 року валовий світовий борг досяг 360% світового ВВП.

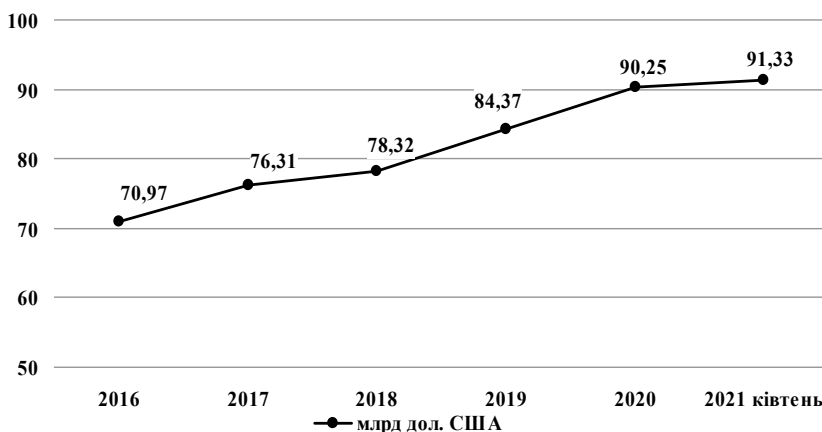

Рис. 2. Динаміка зростання державного та гарантованого державою боргу України, млрд дол. США

Джерело: складено авторами на основі [8].

За підрахунками Інституту міжнародних фінансів (IIF), у кінці 2020 року людство було винне 281 трлн дол. або 355% від світового ВВП. Тобто розмір світового боргу у 3,5 разів перевищував сукупну вартість усіх виготовлених у світі товарів та наданих послуг протягом року. Цих грошей вистачило б для фінансування України на наступні 7,5 тис. років [6].

Звісно, найбільшим боржником у світі є США. У першому півріччі 2021 року борг цієї країни становив 28 трлн дол, але це лише близько 130% від вартості вироблених товарів та наданих послуг (рис. 1).

Японія має менше кредитів (13,35 трлн дол), проте вони сягають 256% від ВВП країни. Отже, на такому тлі ситуація з боргом в Україні є майже контрольованою.

До початку кризи Україна активно працювала над зменшенням розміру державного боргу. Хоча номінально його розмір виріс із 71 млрд дол у 2016 році до 84,4 млрд дол на кінець 2019 року, у відсотках до ВВП державний борг мав тенденцію до зниження. Це дало змогу економічній владі держави майже не обмежувати себе в запозиченнях протягом 2020—2021 років. Навіть після зростання у 2020 році, за даними НБУ, рівень боргу не створював загроз для фінансової стабільності і майже відповідав одному з Маастрихтських критеріїв, які висуваються для приєднання до ЄС. За ним рівень державного і гарантованого державою боргу має бути меншим 60% ВВП [6].

На початок травня 2021 року розмір державного і гарантованого державою (кредити державних підприємств і приватного сектору під гарантії уряду) боргу України становив 91,33 млрд дол. (рис. 2).

Проблема дефіциту бюджету і способи її вирішення є результатом економічної політики будь-якого уряду. Саме від дій влади залежить надійність роботи всіх суспільних механізмів економічного розвитку та безпечність функціонування всієї соціально-економічної системи. При цьому основними пріоритетами розвитку будь-якої господарчої системи повинні виступати:

— сприяння підтримці та розвитку підприємництва, розвитку виробництва, ділової активності через обдумані соціальні витрати;

— жорстка антиінфляційна політика через мінімальний дефіцит державного бюджету. Оцінюючи характер антиінфляційної політики, необхідно враховувати адаптаційну політику, політику доходів та дефляційну політику.

Що стосується України, то тут проблема мінімального дефіциту бюджету перебуває в своїй початковій стадії і поки що не має свого раціонального рішення. Повного розв'язання даної проблеми, швидше усього не існує взагалі. Можна лише розглядати основні напрями проведення заходів, спрямованих на скорочення величини бюджетного дефіциту в Україні. Держава потребує прийняття і впровадження в життя суспільства пакету законів, спрямованих на стабілізацію економіки, фінансів і вихід з кризи. Раціональне планування, вдосконалення бюджетного процесу і ретельна розробка структури статей прибутків і витрат, повинні стати першочерговою задачею держави на сучасному етапі розвитку суспільства. У програму конкретних заходів щодо скорочення бюджетного дефіциту необхідно включити заходи, які б стимулювали притоку коштів до бюджету країни і сприяли скороченню державних витрат.

По-перше, це зміна напрямів інвестування бюджетних коштів в галузях економіки з метою значного підвищення фінансової віддачі від кожної гривні. Держава бере участь в інвестиційному процесі і прямо, через державний сектор економіки, і опосередковано — через свої інститути. У разі безпосереднього виконання державою ролі інвестора здійснюється інвестування тих галузей і виробництв, продукція яких має загальнонаціональне значення та які найближчим часом не підлягатимуть приватизації (оборонна промисловість, загальнодержавна інфраструктура, соціальна сфера тощо) [9, с. 37].

По-друге, більш широке використання фінансових пільг і санкцій, які стимулюють зростання суспільного виробництва. Одним із ключових інструментів державної політики є система податкових пільг і спеціальних режимів оподаткування суб'єктів господарювання в різних сферах реального сектору економіки.

На сьогодні актуальною для України є розробка механізму, заснованого на принципі регресивного оподаткування галузей, які нарощують виробництво продукції, що має перспективу збуту на внутрішньому і зовнішньому ринках. За таких умов підприємства будуть зацікавлені показувати оподатковувану базу в повному обсязі, оскільки чим більша сума одержуваного прибутку, тим менша ставка податку.

По-третє, переорієнтування сфери державного фінансування на вирішення основних проблем соціально-економічного розвитку країни та зміцнення інституційного статусу держави. З метою максимально ефективного управління дефіцитом державного бюджету необхідно застосовувати систему економічних заходів, а також фіскальних правил. Дефіцитне фінансування для України вкрай важливе і необхідне, його слід не скорочувати, а переорієнтувати на вирішення основних проблем економіки держави, тобто фінансування пріоритетних галузей, поживлення інвестиційної діяльності, розвиток інноваційних технологій тощо.

По-четверте, скорочення військових витрат. Збільшення фінансування саме по собі не вирішить проблему реформування Збройних сил України. У цьому напрямі необхідні тверда політична воля і послідовність політики воєнно-політичного керівництва держави.

По-п'яте, збереження фінансування пріоритетних соціальних програм. Як правило, соціальний та соціально-економічний ефект соціальних програм виражається в підвищенні якості життя громадян і суспільства в цілому. В процесі реалізації соціальних програм найчастіше вирішуються загальні проблеми суспільного характеру: зниження рівня бідності, смертності, підтримка людей з інвалідністю, зменшення кількості бездомних, пенсійне забезпечення і т.д.

Джерелами фінансування витрат на соціальний захист є як бюджетні кошти, так і кошти соціальних та благодійних фондів. Останнім часом запровадження субвенцій з державного бюджету на фінансування соціальних програм змусило державні органи влади розпочати реформи у системі надання пільг і субсидій. Як наслідок, заборгованість місцевих бюджетів з програм соціального захисту була практично ліквідована.

По-шосте, створення умов для залучення іноземних інвестицій. Створення ефективної системи залучення іноземних інвестицій в Україні можна досягти за такими напрямами:

- покращення правового середовища;
- розбудова інвестиційної інфраструктури;
- покращення інвестиційного іміджу України шляхом досягнення якості змін в інвестиційному кліматі;
- створення інституційної системи страхування інвестиційних проєктів з метою диверсифікації ризиків, що надасть впевненість інвесторам у захисті їх інвестиційних прав та стабільної діяльності на території України та ін.

ВИСНОВКИ

Таким чином, зменшення боргового тягара та розвитку альтернативних неборгових інструментів фінансування бюджетних видатків можна досягти шляхом введення процедури санкціонування бюджетних витрат, суворого дотримання встановлених лімітів бюджетних зобов'язань, застосування механізму скорочення і блокування витрат бюджету, мобілізації резервів зростання бюджетних доходів, поліпшення процесів формування, обліку, обслуговування та контролю державних запозичень, надання фінансової допомоги місцевим бюджетам, переведення частини заборгованості у державні цінні папери, встановлення єдиних стандартів розкриття інформації про державний борг для звітування про обсяги всіх складових державного прямого та умовного боргів, запровадження зваженої системи управління державним боргом, за допомогою якої приймалися б рішення залежно від ситуації, що склалася у фінансовій сфері.

Також для зниження існуючого дисбалансу, держава має можливість залучати додаткові кошти до бюджету від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень, приватизації державного майна (включаючи інші надходження, пов'язані з процесом приватизації) щодо державного бюджету, вільного залишку бюджетних коштів тощо. При цьому необхідно зауважити, що на сьогоднішній день єдиним порятунком від неминучої кризи для нашої країни залишаються інституційні інвестори, які готові надати гроші навіть тоді, коли ніхто інший цього робити не хоче. Саме тому співпраця з МВФ залишається важливою для нашої держави навіть у часи профіциту грошей на світових ринках.

Отже, основна діяльність уряду в напрямі забезпечення фінансової безпеки та зміцнення інституційного статусу держави має бути спрямована на стабілізацію економічної ситуації шляхом зниження обсягу бюджетного дефіциту. Зменшення бюджетних ризиків буде залежати від того на скільки вчасно і раціонально держава відреагувала на внутрішні та зовнішні загрози, які спостерігаються у фінансовій, соціально-економічній та політичній сферах країни.

Література:

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456— VI. Верховна рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Юрій С.І., Федосов В.М., Алесєнко Л.М. Фінанси: підручник. Київ: Знання, 2008. 611 с.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. Міністерство економічного

розвитку і торгівлі України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>

4. Коляда Т.А., Гуз М.В. Оцінка впливу дефіциту бюджету на фінансову безпеку держави. Бізнес Інформ. 2019. № 7. С. 266—272.

5. Про виконання Державного бюджету України за 2020 рік. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3198531-minfin-provikonanna-derzbudzetu2020-dohodi-v-plusi-i-deficit-mensij-vid-planu.html>

6. Вінокуров Я. Зашморг на шиї людства: як Україна разом зі світом падає в боргову яму. Європейська правда. 2021. 8 червня. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/8/674746/>

7. ТОП-5 країн з найбільшим державним боргом відносно ВВП. Міжнародний валютний фонд. URL: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD

8. Динаміка зростання державного та гарантованого державою боргу України. Міністерство фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/ua>

9. Малащук Д.В., Мурав'юв К.В., Салмінська М.Г., Субачев О.В. Економічно-правові аспекти інвестиційної діяльності в Україні: підручник. Київ, 2013. 210 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2456-17#Text> (Accessed 20 Nov 2021).
2. Yuriy, S.I. Fedosov, V.M. and Aleseienko, L.M. (2008), *Finansy [Finance]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
3. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (Accessed 20 Nov 2021).
4. Koliada, T.A. and Huz, M.V. (2019), "Assessment of the impact of the budget deficit on the financial security of the state", *Biznes Inform*, vol. 7, pp. 266—272.
5. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2021), "On execution of the State Budget of Ukraine for 2020", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3198531-minfin-provikonanna-derzbudzetu2020-dohodi-v-plusi-i-deficit-mensij-vid-planu.html> (Accessed 20 Nov 2021).
6. Vinokurov, Ya. (2021), "A slap in the face of humanity: how Ukraine and the world are falling into debt", *Yevropejs'ka pravda*, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/8/674746/> (Accessed 20 Nov 2021).
7. IMF (2021), "Real GDP growth", available at: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD (Accessed 20 Nov 2021).
8. Ministry of Finance of Ukraine (2021), "Dynamics of growth of public and state-guaranteed debt of Ukraine", available at: <https://minfin.com.ua/ua> (Accessed 20 Nov 2021).
9. Malaschuk, D.V. Murav'ov, K.V. Salmyn's'ka, M.H. and Subachev, O.V. (2013), *Ekonomichno-pravovi aspekty investytsijnoi diial'nosti v Ukraini [Economic and legal aspects of investment activity in Ukraine]*, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 30.11.2021 р.*

УДК 630:651.7

*А. І. Карпук,**д. е. н., професор, директор, відокремлений підрозділ**НУБіП України "Боярська лісова дослідна станція", м. Київ**ORCID ID: 0000-0003-2920-8131**О. М. Олексієвець,**аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ**ORCID ID: 0000-0002-8658-438X**Т. С. Миклуш,**к. е. н., м. Львів**ORCID ID: 0000-0003-2522-1478**Л. О. Риковська,**Луцький національний технічний університет**ORCID ID: 0000-0001-9282-1639*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.17

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОСТІЙНИХ ЛІСОКОРИСТУВАЧІВ БАГАТОЛІСНОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ НАРОЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ: МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИБОРУ ПРІОРИТЕТІВ

A. Karpuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Director, Separate Division of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Kyiv

O. Oleksiievets,

Postgraduate student, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

T. Myklush,

PhD in Economics, Lviv

L. Rykovska,

Lutsk National Technical University

DIVERSIFICATION OF PRODUCTION AND ECONOMIC ACTIVITIES OF PERMANENT FOREST USERS OF A MULTI-Forest REGION IN THE CONTEXT OF BUILDING INVESTMENT POTENTIAL: METHODOLOGICAL BASES FOR CHOOSING PRIORITIES

Обґрунтовано, що диверсифікація виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів виступає важливою передумовою посилення впливу лісової складової природного багатства на темпи соціально-економічного піднесення багатолісних регіонів. Визначено, що основними видами диверсифікації лісогосподарського виробництва є вертикальна, горизонтальна та конгломератна диверсифікація. Встановлено, що в основі вибору видів диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів має бути диференційований підхід, який базується на результатах кластеризації державних лісогосподарських підприємств за такими індикаторами: фіскальної віддачі земель, економічної віддачі земель, майнової віддачі земель. Вибір перерахованих індикаторів здійснювався на припущенні про те, що необхідно ув'язати фіскальний ефект здійснення лісогосподарської та лісоохоронної діяльності з територіальним базисом ведення лісового господарства в розрізі постійних лісокористувачів багатолісного регіону, щоб показати наскільки ефективно використовуються лісові землі у господарському обігу. В результаті проведення кластеризації державних лісогосподарських підприємств Рівненсь-

кої області було виокремлено чотири кластери, кожен з яких відзначається певним конкурентним положенням. Встановлено, що для кластеру з найкращою конкурентною позицією необхідною є стратегія конгломератної диверсифікації, тобто входження цих підприємств у статутні та нестатутні об'єднання, що дасть можливість підвищити рівень концентрації фінансових ресурсів і сформувати сучасну виробничо-технічну базу лісорозведення, лісовідновлення, лісовідтворення, транспортування та переробки деревини, а також використання несилових користностей лісу. Дослідження показали, що для кластеру, який займає другу конкурентну позицію, необхідно застосувати пріоритети поєднання конгломератної та горизонтальної диверсифікації, тобто поєднання інституціональних змін у володінні та користуванні лісогосподарськими і лісоресурсними активами та розширення переліку видів продукції, робіт і послуг. Встановлено, що для третього за рівнем конкурентної позиції кластеру необхідно застосувати стратегію диверсифікаційних змін, яка поєднуватиме вертикальну та горизонтальну диверсифікацію. Визначено, що четвертий за конкурентною позицією кластер лісогосподарських підприємств має отримати стратегію реалізації пріоритетів вертикальної інтеграції, тобто розширення переліку продукції, робіт та послуг, які вже виробляються підприємствами.

It is proved that the diversification of production and economic activities of permanent forest users is an important prerequisite for strengthening the influence of the forest component of natural wealth on the rate of social and economic recovery of multi-forest regions. It is determined that the main types of diversification of forestry production are vertical, horizontal and conglomerate diversification. It is established that the choice of types of diversification of activities of permanent forest users should be based on a differentiated approach based on the results of clustering of state forestry enterprises according to the following indicators: fiscal return of land, economic return of land, property return of land. The choice of these indicators was based on the assumption that it is necessary to link the fiscal effect of forestry and forest protection activities with the territorial basis of forestry in the context of permanent forest users of a multi-forest region in order to show how effectively forest land is used in economic circulation. As a result of clustering of state forestry enterprises of the Rivne region, four clusters were identified, each of which has a certain competitive position. It is established that for a cluster with the best competitive position, a strategy of conglomerate diversification is necessary. The entry of these enterprises into statutory and non-statutory associations, which will make it possible to increase the level of concentration of financial resources and form a modern production and technical base for afforestation, reforestation, reforestation, transportation and processing of wood, as well as the use of non-primary forest benefits. Research has shown that for the cluster that occupies the second competitive position, it is necessary to apply the priorities of combining conglomerate and horizontal diversification, that is, a combination of institutional changes in the ownership and use of forestry and forest resource assets and expanding the list of types of products, works and services.

It is established that for the third most competitive position of the cluster, it is necessary to apply a strategy of diversification changes that will combine vertical and horizontal diversification. It is determined that the fourth most competitive cluster of forestry enterprises should receive a strategy for implementing vertical integration priorities, that is, expanding the list of products, works and services that are already produced by enterprises.

Ключові слова: диверсифікація, кластер, конкурентна позиція, лісогосподарське підприємство, лісогосподарські активи, лісові землі, фіскальна віддача.

Key words: diversification, cluster, competitive position, forestry enterprise, forestry assets, forestland, fiscal return.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Диверсифікація являє собою збільшення діапазону видів діяльності та освоєння нових видів продукції, що також тягне за собою вихід на нові для суб'єкта гос-

подарської діяльності ринки. Виходячи зі специфіки діяльності підприємств окремих галузей, виокремлюються вертикальна, горизонтальна та конгломератна диверсифікація, які потребують неоднакових інвестиційних вливань та управлінських реорганізацій. Застосування окремо взятого з перерахованих видів диверсифікації має ґрунтуватися на відповідних інституціональних,

організаційних та виробничо-технічних умовах, що мають бути формалізовані на основі певного набору індикаторів та критеріїв.

Особливо ускладненою диверсифікація виробничо-господарської діяльності є у лісовому господарстві, де домінують підприємства державної форми власності, що функціонують на основі численних обмежень. Більше того, державні лісогосподарські підприємства відзначаються територіальною асиметрією та неоднорідністю відносно рівня лісистості та породно-вікової структури лісового фонду, що також лімітує можливості щодо диверсифікації діяльності як у частині налагодження виробництва нових видів продукції, так і проникнення на нові ринки. Виходячи з того, що державні лісогосподарські підприємства в останні роки зіткнулися з перманентним дефіцитом інвестиційних ресурсів, пріоритети вибору видів диверсифікації мають враховувати рівень їх фінансово-економічної ефективності, яку можна вважати критерієм для розрахунку відповідного набору індикаторів. Розрахунок визначених індикаторів для лісогосподарських підприємств відповідного регіону дасть можливість запропонувати пакет стратегічних пріоритетів вибору виду диверсифікації діяльності названих суб'єктів господарювання.

Лісогосподарські підприємства, які демонструють високі показники фінансово-економічної ефективності, мають отримати стратегічні орієнтири стосовно поєднання конгломератної (розширення номенклатури суб'єкта господарювання виробами, що не пов'язані ні з технікою та технологіями, які застосовуються, ні з ринками, на яких працює суб'єкт лісогосподарського підприємництва) та вертикальної (налагоджується виробництво товарів, які як в технологічному, так і в інших аспектах пов'язані з вже існуючими товарами суб'єкта підприємницької діяльності) чи горизонтальної (розширення власної товарної номенклатури виробами, які не пов'язані з тими, що випускаються) інтеграції. Лісогосподарські підприємства, які відзначаються незадовільними показниками фінансово-економічної ефективності, повинні зосереджуватися на одному з видів диверсифікації виробничо-господарської діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній економічній науці дослідження стосовно обґрунтування шляхів та вибору видів диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів перебувають у латентному стані. Це пов'язано з тим, що у сфері управління лісовим господарством продовжує функціонувати регуляторний механізм, який відзначається збереженням гіперцентралізації та зарегульованості у володінні, користуванні та розпоряджанні лісогосподарськими активами, що не дає можливості постійним лісокористувачам використати наявні резерви щодо підвищення ефективності залучення ресурсів лісу у відтворювальний процес. Особливо це актуально для багатолісних районів, де лісогосподарські підприємства виступають полюсами ділової активності. Також поодинокими є дослідження, які ув'язують перспективи диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів з нарощенням інвестиційного потенціалу лісогосподарського виробництва.

Виходячи з наявного інституціонального середовища природно-господарської діяльності та регуляторного впливу держави на природокористувачів, доцільність диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів, на думку Я. Ковалю, пояснюється тим, що інституціональне забезпечення відтворення і використання лісових ресурсів на нинішньому етапі недостатньо відповідає вимогам лісогосподарської діяльності. Переважна частина складових цього процесу продовжує існувати на застарілих адміністративно-командних засадах управління й регулювання, які себе не виправдали. Не ринково орієнтовані інституціональні чинники виявилися достатньо відчутними, передусім у виробничих структурах лісового господарства, що не сприяє підвищенню ефективності його розвитку [3, с. 46]. З цього твердження випливає, що базовою передумовою диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів має стати удосконалення інституціонального середовища здійснення лісогосподарської діяльності, що дасть можливість розширити спектр форм господарського освоєння сировинної складової лісоресурсного потенціалу та несировинних користостей лісу, а це в підсумку також призведе до нарощення приватних інвестиційних вливань у сировинну та переробну фазу лісопродуктових ланцюгів, передусім у багатолісних районах.

Доцільність форсування процесу диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів також випливає з теоретичної позиції В. Паппа. Зокрема, він наголошує, що найбільш прийнятним варіантом залучення наявних резервів є вдосконалення принципів управління лісовим комплексом. Оптимальною є модель управління розвитком лісового комплексу, адаптована до ринкових умов, що враховує вплив факторів ринкового середовища, і що включає в себе можливості вдосконалення відповідно до перспектив та основних напрямків розвитку лісового комплексу [4, с. 25]. Тобто поглиблення ринкових перетворень у секторі лісогосподарських підприємств поступово сформує умови для того, щоб можна було забезпечувати процеси вертикальної, горизонтальної та конгломератної диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів. Диверсифікація дасть можливість залучати значно ширший спектр ресурсів у відтворювальний процес і посилювати вплив лісогосподарських підприємств на темпи соціально-економічного піднесення багатолісних регіонів.

У деяких публікаціях перспективи диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів ув'язуються з необхідністю дотримання вимог природоохоронного законодавства в частині відтворення лісів. На думку О. Яремко, при виборі пріоритетів диверсифікації необхідно виходити з того, що ефективна організація процесу ведення екологічно збалансованого лісового господарства передбачає виконання двох основних завдань: ресурсне забезпечення споживача необхідною продукцією, послугами та іншими благами; охорона довкілля, поліпшення середовища для існування людини, флори і фауни, що дозволяє усунути екологічні загрози і дає можливість підвищити якість життя [5, с. 106]. Тобто диверсифікація має забезпечити не лише підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів, а й збільшити інвес-

тиційні можливості розширеного лісовідтворення та лісовідновлення.

Водночас так і не сформовано методичних засад, які давали б можливості формалізувати передумови з метою диференціації видів диверсифікації виробничо-господарської діяльності лісогосподарських підприємств, щоб максимально мірою врахувати ресурсні та інфраструктурні фактори нарощення інвестиційно-виробничого потенціалу постійних лісокористувачів при застосуванні вертикальної, горизонтальної та конгломератної диверсифікації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розроблення методичного забезпечення вибору видів диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів багатолісного регіону в контексті нарощення інвестиційного потенціалу лісогосподарського виробництва та лісоохоронної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах формування принципово нової інституціональної архітектури лісогосподарювання актуалізується проблема диверсифікації виробничо-господарської діяльності лісогосподарських підприємств (постійних лісокористувачів). Диверсифікація діяльності лісогосподарських підприємств відзначається специфічними особливостями з огляду на значний часовий лаг між посадкою лісу та його стиглістю, а також вплив природно-ресурсних умов на відтворення основних лісоутворюючих порід. Диверсифікація діяльності постійних лісокористувачів передбачає впровадження сучасних технологій лісівництва та проведення лісогосподарських заходів, застосування сучасних методів утилізації лісосічних відходів та відходів деревообробного виробництва, урізноманітнення номенклатури виробництва продукції лісопереробки. Саме диверсифікація діяльності постійних лісокористувачів на практиці здатна забезпечити реальну інтеграцію лісового та сільського господарства через залучення малопродуктивних сільськогосподарських земель для потреб лісового господарства та проведення агролісомеліоративних робіт, які упереджуватимуть еколого-деструктивні процеси в аграрному природокористуванні.

Сьогодні вже формується сприятливі передумови для повноцінної диверсифікації діяльності лісогосподарських підприємств у зв'язку з їх укрупненням. Укрупнення державних лісогосподарських підприємств посилить роль лісового господарства у відтворенні ресурсно-виробничого потенціалу господарського комплексу багатолісних районів і фактично зробить постійних лісокористувачів центрами ділової активності. Більше того, укрупнені лісогосподарські підприємства стануть ядром інноваційної діяльності через запровадження інноваційних технологій лісівництва, зокрема застосування вибіркового рубок та технологій наближеного до природи лісівництва. Укрупнення лісогосподарських підприємств також забезпечить підвищення рівня концентрації інвестиційних ресурсів, що дасть можливість оновлювати парк основних засобів, виходячи з пріоритетів диверсифікації виробничо-господарської діяльності.

Диверсифікація також дасть можливість лісогосподарським підприємствам частково компенсувати втрати, пов'язані з введенням мораторію на експорт лісу-кругляка. Схвалення Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів" щодо тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді" [2] запровадило мораторій на вивезення необробленої деревини, що, з однієї сторони, позбавило лісогосподарські підприємства валютної виручки, а з іншої — збільшило ресурсну базу для введення додаткових потужностей у переробні підрозділи.

Однак наявність такого мораторію протягом п'яти років не призвела до суттєвого нарощення інвестиційних вливань у сферу деревообробки, оскільки держава паралельно із забороною вивезення необробленої деревини не ввела комплекс фінансових преференцій, щоб стимулювати суб'єктів деревообробного підприємництва вводити додаткові потужності по переробці деревини.

Стимулюючим диверсифікацію діяльності постійних лісокористувачів чинником слід вважати цифрову трансформацію лісової галузі [1], яка дає можливість дешифрувати космічні знімки і створювати карту актуального лісового покриву України, забезпечити цифровізацію лісорубних квитків і сертифікатів про походження лісоматеріалів, ввести електронний ідентифікатор походження заготовленої деревини у новому цифровому середовищі, створити Всеукраїнську мережу протипожежного захисту лісів із можливістю онлайн-моніторингу стану насаджень. Таким чином цифрова трансформація дасть змогу отримати уточнюючу інформацію про зрушення в породно-віковій структурі лісового фонду, проконтролювати процеси заготівлі деревини та упередити вогнища виникнення пожеж, а також поширення шкідників та хвороб лісу.

Особливо актуальним завданням модернізації регуляторного механізму лісогосподарювання є здійснення диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів багатолісного регіону, що може надати додаткових імпульсів розвитку територій, в першу чергу сільських населених пунктів. Укрупнення лісогосподарських підприємств та цифрова трансформація лісової галузі створюють додаткові передумови для прискорення процесів диверсифікації лісогосподарювання як у частині урізноманітнення видів діяльності, так і в частині розширення спектра форм господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, зокрема несировинних користностей лісу.

Вибір пріоритетів диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів багатолісного регіону має враховувати ефективність використання наявного лісоресурсного потенціалу та рівень маневреності використання фінансових ресурсів, що в умовах обмеженості бюджетного фінансування лісовідтворення відіграє важливе значення в забезпеченні стабільної роботи державних лісогосподарських підприємств. Багатолісним регіоном, який відзначається комплексом прикметних рис, виступає Рівненська область.

Таблиця 1. Надходження податків та зборів (обов'язкових платежів), чистий дохід (виручка) від реалізації, сума активів та площа земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненщини у 2018 році

Постійні лісокористувачі	Сума сплачених податків та зборів до бюджетів всіх рівнів, млн грн	Площі земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненщини, тис. га	Чистий дохід (виручка) від реалізації, млн грн	Сума активів, млн грн
ДП «Березнівський лісгосп»	37,6	56,3	123,514	28,5
ДП «Володимирецький лісгосп»	29,1	50,9	75,54	13,6
ДП «Висоцький лісгосп»	18,8	36,6	64,638	16,3
ДП «Дубенський лісгосп»	25	28,8	79,143	9,5
ДП «Дубровицький лісгосп»	22,7	58,6	66,001	13
ДП «Зарічненський лісгосп»	29,8	54,5	83,383	23,3
ДП «Клеванський лісгосп»	31,9	26,813	110,345	34,5
ДП «Клесівський лісгосп»	51,3	55,8	254,063	37
ДП «Костопільський лісгосп»	56,5	38,9	151,881	43,2
ДП «Млинівський лісгосп»	15,1	16,5	48,486	7,6
ДП «Оstkівський лісгосп»	19,2	35,294	63,635	10,6
ДП «Острозький лісгосп»	16,7	23,8	52,406	12,3
ДП «Рівненський лісгосп»	19,8	21,9	50,236	9
ДП «Рокитнівський лісгосп»	24,1	56,657	78,194	17,4
ДП «Сарненський лісгосп»	73,8	54,8	176,124	41,3
ДП «Соснівський лісгосп»	54,1	52,6	188,887	35,8
ДП «Рафалівський лісгосп»	16,1	54,4	44,8	11,2
ДП СЛАП «Рокитнівське ДСЛГ»	3,9	23,8	20,732	3,6

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

Необхідно виходити з того, що державні лісгосподарські підприємства Рівненської області відзначаються природно-ресурсною та виробничо-технічною асиметрією, що призводить до різних стартових умов у частині забезпечення прийнятної рівня ефективності, так і в частині перспектив диверсифікації діяльності. І це у підсумку відображається на темпах та обсягах інвестиційного забезпечення процесів модернізації та реконструкції основних лісгосподарських засобів, а також на рівні оплати праці зайнятих працівників у секторі державних лісгосподарських підприємств.

Різні обсяги здійснення рубок головного користування та рубок формування та оздоровлення лісів і неоднакові обсяги лісозаготівель спричиняють контрастні суми сплати податків і зборів до публічних бюджетів. Також між постійними лісокористувачами спостерігається асиметрія в площах земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств. Квінтесенцією неоднакового ресурсно-виробничого потенціалу державних лісгосподарських підприємств Рівненської області є також різні суми чистого доходу від реалізації продукції, робіт і послуг лісового господарства, а також суми активів, якими володіють і користуються постійні лісокористувачі (табл. 1). Виходячи з такої асиметрії та неоднорідності, можна припустити, що критерієм вибору пріоритетів та видів диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів має виступити рівень фінансово-економічної ефективності їх функціонування.

На основі проведених досліджень та теоретичних узагальнень вітчизняних вчених встановлено, що індикаторами фінансово-економічної ефективності виробничо-господарської діяльності лісгосподарських підприємств Рівненського обласного управління лісо-

вого та мисливського господарства (ОУЛМГ) виступають:

1) індикатор фіскальної віддачі земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненського ОУЛМГ, розраховується відношенням суми сплачених податків та зборів до бюджетів всіх рівнів до площі земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненщини;

2) індикатор економічної віддачі земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненського ОУЛМГ, розраховується відношенням чистого доходу (виручки) від реалізації до площі земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненщини;

3) індикатор майнової віддачі земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненського ОУЛМГ, розраховується відношенням суми активів до площі земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненщини.

Вибір перерахованих індикаторів базувався на припущенні про те, що необхідно ув'язати фіскальний ефект здійснення лісгосподарської та лісоохоронної діяльності з територіальним базисом ведення лісового господарства в розрізі постійних лісокористувачів багатолісного регіону, щоб показати наскільки ефективно використовуються лісові землі у господарському обігу. З метою виявлення можливих резервів підвищення рівня капіталізації лісоресурсних та лісгосподарських активів, що перебувають у користуванні постійних лісокористувачів, доцільно ув'язати чистий дохід від реалізації продукції, робіт та послуг лісового господарства з площею земель лісгосподарського спрямування, на

Таблиця 2. Індикатори рівня фіскальної, економічної та майнової віддачі земель державних лісогосподарських підприємств Рівненщини у 2018 році

Постійні лісокористувачі	Індикатор фіскальної віддачі земель	Індикатор економічної віддачі земель	Індикатор майнової віддачі земель
ДП «Березнівський лісгосп»	0,668	2,194	0,506
ДП «Володимирецький лісгосп»	0,572	1,484	0,267
ДП «Висоцький лісгосп»	0,514	1,766	0,445
ДП «Дубенський лісгосп»	0,868	2,748	0,330
ДП «Дубровицький лісгосп»	0,387	1,126	0,222
ДП «Зарічненський лісгосп»	0,547	1,530	0,428
ДП «Клеванський лісгосп»	1,190	4,115	1,287
ДП «Клесівський лісгосп»	0,919	4,553	0,663
ДП «Костопільський лісгосп»	1,452	3,904	1,111
ДП «Млинівський лісгосп»	0,915	2,939	0,461
ДП «Остківський лісгосп»	0,544	1,803	0,300
ДП «Острозький лісгосп»	0,702	2,202	0,517
ДП «Рівненський лісгосп»	0,904	2,294	0,411
ДП «Рокитнівський лісгосп»	0,425	1,380	0,307
ДП «Сарненський лісгосп»	1,347	3,214	0,754
ДП «Соснівський лісгосп»	1,029	3,591	0,681
ДП «Рафалівський лісгосп»	0,296	0,824	0,206
ДП СЛАП «Рокитнівське ДСЛП»	0,164	0,871	0,151

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

яких відповідне підприємство забезпечує лісовідтворення та лісовідновлення, а також здійснює лісозаготівлі.

Сьогодні абсолютна величина активів, що перебувають у користуванні та володінні суб'єктів лісогосподарського підприємництва, не характеризує повною мірою ефективність використання ресурсно-виробничого потенціалу лісогосподарського виробництва, тому варто розглядати рівень відношення активів до одиниці площі земель лісового фонду, щоб врахувати повною мірою територіальні та просторові передумови лісовідтворення і лісовідновлення.

Саме площа земель, які перебувають у постійному користуванні лісогосподарських підприємств Рівненщини, виступає територіальним базисом нарощення лісоресурсного потенціалу цього регіону. В умовах застосування інноваційних технологій лісорозведення саме додаткові площі лісових земель забезпечують приріст деревної маси та несировинних користностей лісу. Значний потенціал у цьому контексті мають постійні лісокористувачі, в яких у користуванні перебувають найбільші площі земель. Тому запропоновані індикатори фінансово-економічної ефективності виробничого підприємства діяльності державних лісогосподарських підприємств і прив'язані до площі земель лісогосподарського призначення (табл. 2).

Результати розрахунків індикаторів фінансово-економічної ефективності діяльності державних лісогосподарських підприємств за 2018 рік показали, що найвище значення індикатора фіскальної віддачі земель має місце у ДП «Дубенський лісгосп» (0,868), ДП «Клесівський лісгосп» (0,919), ДП «Рівненський лісгосп» (0,904), ДП «Клеванський лісгосп» (1,190), ДП «Костопільський лісгосп» (1,452), ДП «Сарненський лісгосп» (1,347), ДП «Соснівський лісгосп» (1,029). Тобто завдяки не лише якісним характеристикам породної та вікової структури лісового фонду, але й результативності лісогосподарювання у перерахованих лісогосподарських підприємствах отримано найвищі значення рівня фіскальної віддачі земель, що позитивним чином відображається

на надходженнях податків і зборів до публічних бюджетів, зокрема до бюджетів місцевого самоврядування.

Найвище значення індикатора економічної віддачі земель серед державних лісогосподарських підприємств Рівненської області у 2018 році спостерігалось у ДП «Березнівський лісгосп» (2,194), ДП «Дубенський лісгосп» (2,748), ДП «Клеванський лісгосп» (4,115), ДП «Клесівський лісгосп» (4,553), ДП «Костопільський лісгосп» (3,904), ДП «Сарненський лісгосп» (3,214), ДП «Соснівський лісгосп» (3,591). Тобто спостерігається певна синхронізація між найвищими рівнями фіскальної та економічної віддачі земель, які перебувають у постійному користуванні лісогосподарських підприємств Рівненської області. Фактично високе значення чистого доходу від реалізації виступає необхідною умовою величини сплачених податків та зборів.

Водночас якісна породно-вікова структура лісового фонду об'єктивно сприяє зростанню надходжень до публічних бюджетів рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, яка складає левову частку в загальних податкових надходженнях постійних лісокористувачів. Високе значення майнової віддачі земель спостерігається у ДП «Березнівський лісгосп» (0,506), ДП «Клеванський лісгосп» (1,287), ДП «Клесівський лісгосп» (0,663), ДП «Костопільський лісгосп» (1,111), ДП «Острозький лісгосп» (0,517), ДП «Сарненський лісгосп» (0,754), ДП «Соснівський лісгосп» (0,681). Найвищі значення рівня майнової віддачі земель, що перебувають у постійному користуванні постійних лісокористувачів, свідчать про те, що на цих суб'єктах лісогосподарського підприємництва спостерігається порівняно нижчий з іншими підприємствами рівень спрацювання основних засобів та більш прискореними темпами відбувається оновлення активної та пасивної частини основного капіталу.

Із метою виявлення неоднорідності між рівнями індикаторів фіскальної, економічної та майнової віддачі земель, які перебувають у постійному користуванні лісо-

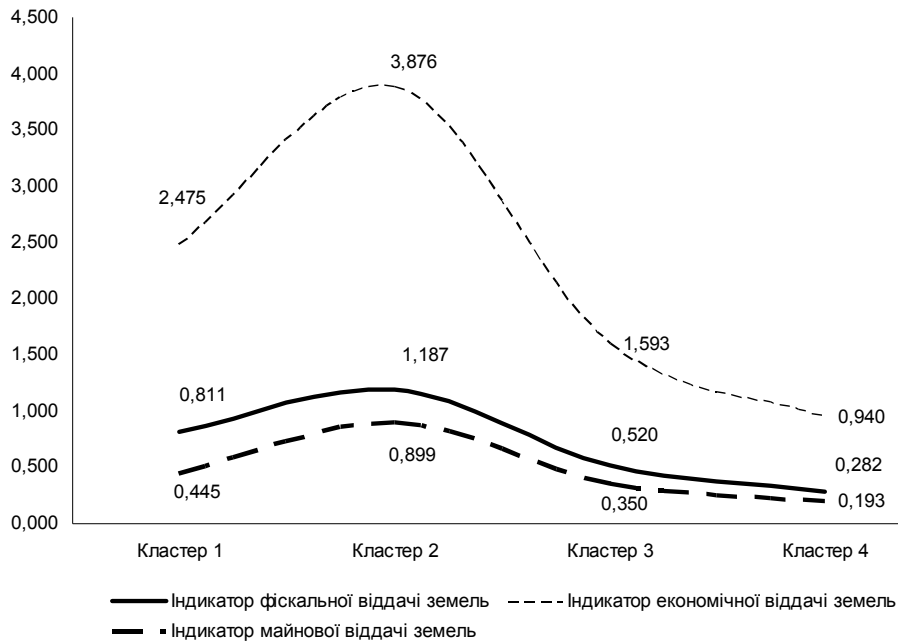

Рис. 1. Графік середніх значень показників кластеризації рівня фіскальної, економічної та майнової віддачі земель державних лісгосподарських підприємств Рівненської області у 2018 році

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

господарських підприємств Рівненської області, та диференціації стратегічних пріоритетів диверсифікації їх виробничо-господарської діяльності було проведено кластеризацію постійних лісокористувачів Рівненщини за названими індикаторами за 2018 рік.

За результатами кластеризації було побудовано графік середніх значень показників кластеризації рівня фіскальної, економічної та майнової віддачі земель (рис. 1), які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненської області.

На графіку середніх значень показників кластеризації показано зміну вибраного індикатора залежно від кластера, що надає графічну інтерпретацію результатів дослідження. Крім того, підсумувавши окремі середні значення всіх індикаторів для одного кластера визначається загальне конкурентне положення його відносно інших.

Виходячи з графіку середніх значень показників кластеризації рівня фіскальної, економічної та майнової віддачі земель, які перебувають у постійному користуванні лісгосподарських підприємств Рівненської області, найкраще конкурентне положення має кластер 2, де спостерігаються найвищі середні значення фіскальної, економічної та майнової віддачі земель, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів лісгосподарського підприємництва (індикатор економічної віддачі земель — 3,876; індикатор фіскальної віддачі земель — 1,187; індикатор майнової віддачі земель — 0,899).

Результати кластеризації показали, що до даного кластера входять ДП "Клеванський лісгосп", ДП "Клевівський лісгосп", ДП "Костопільський лісгосп", ДП "Сарненський лісгосп", ДП "Соснівський лісгосп". Тобто ці суб'єкти лісгосподарського підприємництва демонструють найвищий рівень результативності використання земель, що перебувають у них у постійному користу-

ванні, що знайшло свій прояв у високих значеннях фіскальної, економічної та майнової віддачі просторового базису лісовідтворення та лісовідновлення.

Другу конкурентну позицію займає кластер 1 (індикатор економічної віддачі земель — 2,475; індикатор фіскальної віддачі земель — 0,811; індикатор майнової віддачі земель — 0,445). До кластеру 1 входять ДП "Березнівський лісгосп", ДП "Дубенський лісгосп", ДП "Млинівський лісгосп", ДП "Острозький лісгосп", ДП "Рівненський лісгосп". Рівень фіскальної, економічної та майнової віддачі земель на цих підприємствах теж можна вважати задовільним, що відповідним чином має відобразитися на стратегії диверсифікації їх виробничо-господарської діяльності. Третю конкурентну позицію займає кластер 3 (індикатор економічної віддачі земель — 1,593; індикатор фіскальної віддачі земель — 0,520; індикатор майнової віддачі земель — 0,350). До складу даного кластера входять ДП "Володимирецький лісгосп", ДП "Висоцький лісгосп", ДП "Зарічненський лісгосп", ДП "Остківський лісгосп", ДП "Рокитнівський лісгосп".

Підприємства, які входять до кластеру 3, потребують здійснення масштабних диверсифікаційних процесів для підвищення на порядок ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу і відповідно зростання рівня капіталізації лісгосподарського бізнесу загалом. На четвертій конкурентній позиції перебуває кластер 4 (індикатор економічної віддачі земель — 0,940; індикатор фіскальної віддачі земель — 0,282; індикатор майнової віддачі земель — 0,193). До складу даного кластера входять ДП "Дубровицький лісгосп", ДП "Рафалівський лісгосп", ДП СЛАП "Рокитнівське ДСЛГ". Ці лісгосподарські підприємства потребують радикальної перебудови стратегії розвитку, в тому числі і диверсифікації виробничої програми, урізноманітнення видів діяльності та закріплення на нових ринках.

Результати кластеризації державних лісогосподарських підприємств Рівненської області сформували передумови для диференціації пріоритетів диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів. Для постійних лісокористувачів кластеру 2 (ДП "Клеванський лісгосп", ДП "Клесівський лісгосп", ДП "Костопільський лісгосп", ДП "Сарненський лісгосп", ДП "Соснівський лісгосп"), який має найкраще конкурентне положення, необхідно є стратегія конгломератної диверсифікації, тобто входження цих підприємств у статутні та нестатутні об'єднання, що дасть можливість підвищити рівень концентрації фінансових ресурсів і сформувати сучасну виробничо-технічну базу лісорозведення, лісовідновлення, лісовідтворення, транспортування та переробки деревини, а також використання несировинних корисностей лісу.

Для державних лісогосподарських підприємств кластеру 1 (ДП "Бережнівський лісгосп", ДП "Дубенський лісгосп", ДП "Млинівський лісгосп", ДП "Острозький лісгосп", ДП "Рівненський лісгосп") (друга конкурентна позиція) необхідно виокремити пріоритети поєднання конгломератної та горизонтальної диверсифікації, тобто поєднання інституціональних змін у володінні та користуванні лісогосподарськими і лісоресурсними активами з розширенням переліку видів продукції, робіт і послуг, що будуть вперше продукуватися суб'єктами лісогосподарського підприємництва.

Державні лісогосподарські підприємства кластеру 3 (третя конкурентна позиція) (ДП "Володимирецький лісгосп", ДП "Висоцький лісгосп", ДП "Зарічненський лісгосп", ДП "Остківський лісгосп", ДП "Рокитнівський лісгосп") мають отримати стратегію диверсифікаційних змін, яка поєднуватиме вертикальну та горизонтальну диверсифікацію. Вертикальна диверсифікація означає налагодження виробництва продукції, робіт та послуг, які пов'язані з традиційними видами діяльності постійних лісокористувачів кластеру 3.

Для кластеру 4 (четверта конкурентна позиція) (ДП "Дубровицький лісгосп", ДП "Рафалівський лісгосп", ДП СЛАП "Рокитнівське ДСЛГ") необхідно сформувати пакет стратегічних ініціатив для реалізації пріоритетів вертикальної інтеграції, тобто розширення переліку продукції, робіт та послуг, які вже виробляються підприємствами. Виходячи з рівня фіскальної, економічної та майнової віддачі земель, які демонструють підприємства даного кластеру, вони не мають необхідних передумов для реалізації пріоритетів конгломератної та горизонтальної диверсифікації.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

В умовах поглиблення процесів децентралізації, укрупнення державних лісогосподарських підприємств та цифрової трансформації створюються додаткові сприятливі передумови для диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів. Це стосується всіх основних видів диверсифікації — вертикальної, горизонтальної та конгломератної. Дослідження показали, що пріоритети диверсифікації виробничо-господарської діяльності мають враховувати територіальні відмінності господарювання постійних лісокористувачів. Виходячи з цих міркувань, було проведено кластериза-

цію державних лісогосподарських підприємств Рівненської області за індикаторами фінансово-економічної ефективності виробничо-господарської діяльності, зокрема фіскальної, економічної та майнової віддачі земель, що перебувають у їх постійному користуванні. Результати кластеризації постійних лісокористувачів дають можливість диференціювати пріоритети та види диверсифікації виробничо-господарської діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва, які найбільш вдало зможуть поєднати матеріальні, трудові та фінансові ресурси і підвищити кумулятивний ефект господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та забезпечити нарощення інвестиційного потенціалу лісового господарства.

Література:

1. Завдяки цифровізації лісова галузь стане сучасною та прозорою. URL: <https://ulmg.odessa.gov.ua/zavdiaky-tsyfrovizatsii-lisova-haluz-stane-suchasnoiu-ta-prozoroiu/>
2. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів" щодо тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX#Text>
3. Коваль Я. Пріоритети екологічного та збалансованого лісоресурсного розвитку. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2011. С. 46—54.
4. Папп В.В. Особливості планування розвитку лісопромислового комплексу регіонів країни. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2017. Вип. 6. С. 24—28.
5. Яремко О.П. Аналіз ефективності функціонування та перспектив розвитку екологічно збалансованого лісового господарства. Економіка та держава. 2017. № 5. С. 103—108.

References:

1. Strilets', R. (2021), "Digitalisation will make the forest industry modern and transparent", available at: <https://ulmg.odessa.gov.ua/zavdiaky-tsyfrovizatsii-lisova-haluz-stane-suchasnoiu-ta-prozoroiu/> (Accessed 20 Nov 2021).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Peculiarities of State Regulation of Activities of Entrepreneurial Activities Related to the Sale and Export of Timber" concerning the Temporary Prohibition of Export of Timber in Raw Form", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX#Text> (Accessed 20 Nov 2021).
3. Koval', Ya. (2011), "Priorities of ecological and balanced forest resource development", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, pp. 46—54.
4. Papp, V.V. (2017), "Features of planning the development of the timber industry of the country's regions", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 6, pp. 24—28.
5. Yaremko, O. (2017), "Analysis of the efficiency and prospects of development of environmentally sustainable forestry", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 103—108. *Стаття надійшла до редакції 02.12.2021 р.*

УДК 330.341.2:338.242.2

*М. М. Кулаєць,**к. е. н., професор, професор кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна*

ORCID ID: 0000-0003-4077-7861

*О. В. Фурсіна,**к. е. н., доцент кафедри міжнародної економічної та інвестиційної діяльності, Львівський національний університет імені І. Франка, м. Львів, Україна*

ORCID ID: 0000-0002-8894-8706

*Г. В. Дзегур,**к. е. н., асистент кафедри публічного управління, адміністрування та міжнародної економіки, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна*

ORCID ID: 0000-0001-5955-3687

*І. А. Гнатенко,**д. е. н., доцент, професор кафедри підприємництва та бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна*

ORCID ID: 0000-0002-0254-2466

*О. В. Валов,**аспірант кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна*

ORCID ID: 0000-0001-7369-4435

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.25

КОНЦЕПЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЄКТАМИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЗНАННЄВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

M. Kulayets,

PhD in Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Management of Innovative Activity and Extension Service, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

O. Fursina,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economic and Investment Activity, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

G. Dzhegur,

PhD in Economics, Assistant of the Department of Public Management, Administration and International Economics, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

I. Hnatenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship and Business, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine

O. Valov,

Postgraduate student of the Department of Public Administration, Management of Innovative Activity and Extension Service, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPT OF STRATEGIC MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROJECTS IN THE DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE ECONOMY AND DECENTRALIZATION

У статті розглянуто концепцію стратегічного управління інноваційними проєктами в умовах розвитку знаннєвої економіки та децентралізації. У результаті проведеного дослідження запропоновано концепцію менеджменту симультанного стратегування грошових потоків на основі удосконаленого адаптивного ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix. Зазначена модель на основі добору оптимальної сукупності економічно вигідних інноваційних проєктів, заснованих на ефективному виз-

наченні необхідного обсягу грошових коштів, дозволяє у процесі їх реалізації максимізувати прибутки усіх зацікавлених у цьому осіб. При оцінці економіко-математичної моделі симультанного стратегування грошових потоків у процесі здійснення інноваційної діяльності підприємств слід відзначити, що ітеративно-інкрементальний підхід її побудови дозволяє врахувати вплив фактору невизначеності та швидкозмінності інституціонального середовища, а розрахунок економічної ефективності інноваційних проєктів на основі визначення показників чистого дисконтованого доходу сприяє більш точному прогнозуванню їх результату. Зазначене дозволяє в процесі прийняття управлінських рішень менеджерами проєктів визначити необхідність використання аутсорсингу в інноваційній діяльності, адаптувати розроблені сценарії реалізації проєктів та своєчасно приймати рішення в умовах розвитку знаннєвої економіки та децентралізації.

As a result of the research the concept of management of simultaneous strategy of cash flows on the basis of the improved adaptive iterative-incremental approach Agile-mix is offered. This model based on the selection of the optimal set of cost-effective innovation projects, based on the effective determination of the required amount of money, allows in the process of their implementation to maximize the profits of all stakeholders. In addition, the proposed model serves as a tool for redistribution of financial, production and legal risks and negative environmental factors by monitoring them at intermediate stages of implementation of segments of the innovative project of the agricultural enterprise, as it performs selection functions within the strategy of developing innovative products having the lowest degree of risk of execution. When evaluating the economic-mathematical model of simultaneous cash flow strategizing in the process of innovative activities of agricultural enterprises, it should be noted that the iterative-incremental approach to its construction allows to take into account the influence of uncertainty and variability of the institutional environment. more accurate prediction of their outcome. This allows in the process of making managerial decisions by project managers to determine the need to use outsourcing in innovation, to adapt the developed scenarios for project implementation and make timely decisions depending on how environmental factors change. Taking into account the indicator of net discounted income by segments of the innovation project provides space for managing internal changes of the enterprise and increases its adaptive capacity due to the ability to adjust operating costs and determine the feasibility of already implemented and planned segments in the intermediate stages of the innovation project.

Ключові слова: концепція, стратегічне управління, інноваційні проєкти, розвиток, знаннєва економіка, децентралізація.

Key words: concept, strategic management, innovative projects, development, knowledge economy, decentralization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Наявність значного теоретико-методологічного підґрунтя та практичних рішень щодо вирішення проблематики залучення фінансових джерел в інноваційні проєкти підприємств дещо спрощує розв'язування поставленої мети дослідження. Одночасно існує потреба об'єднання новітніх досягнень сучасного менеджменту в умовах активізації розвитку знаннєвої економіки та потреби в оновленні моделювання інноваційних систем та технологій управління у умовах відкритих ринкових економік та зростаючої конкуренції. Стимулювання та підтримка розвитку інноваційної діяльності підприємств є одним із головних заходів зміцнення продовольчої безпеки національних систем більшості країн світу, оскільки саме ефективне використання інновацій забезпечує високий рівень конкурентоспроможності аграрного виробництва, стимулює аграрних виробників до створення нових робочих місць, дозволяючи забезпе-

чувати безперебійні надходження у бюджети усіх рівнів, що сприяє підвищенню соціально-економічних гарантій населення. При цьому успішність ведення агробізнесу, заснованого на інноваціях, особливо на стартових етапах його реалізації залежить від наявності достатніх обсягів фінансових коштів та їх безперебійному надходженні протягом усього життєвого циклу розвитку підприємства. Складність ефективного стратегування грошових потоків в інноваційні проєкти підприємств полягає у необхідності одночасного врахування наявного фінансового забезпечення для реалізації інноваційних проєктів в умовах ризику, а також вирішення проблематики деформації, викривлення та низького рівня точності зовнішньої інформації, яка впливає на об'єктивність процесу прийняття управлінських рішень. Вирішити зазначене завдання можливо за допомогою запропонованої концепції вибору ефективних інноваційних проєктів в процесі реалізації симультанного стратегування грошових потоків, що дозволяє узгодити різні інноваційні проєкти між собою та визначити доцільні джерела залучення інвестицій відповідно кожного ета-

пу здійснення певного інноваційного проєкту, а також унеможлиблює виникнення ситуації перевищення витрат лімітованих фінансових коштів над їх надходженням. Зазначені факти актуалізують тему дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідженню методів визначення фінансової спроможності, розподілу грошових коштів у процесі реалізації ризикованих інноваційних проєктів під час стратегування та проєктування підприємницької діяльності присвячено праці багатьох науковців [1—10]. Однак, розроблені даними науковцями моделі не дозволяють врахувати взаємозв'язки між різними інноваційними проєктами та специфікою їх грошового забезпечення при виборі оптимального проєкту або сукупності проєктів для подальшої реалізації. Варто зазначити про необхідність подальших досліджень у напрямі стратегування процесу прийняття обґрунтованих управлінських рішень у діяльності підприємств з урахуванням ризиків, аутсорсингу та конкуренції.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити концепцію стратегічного управління інноваційними проєктами в умовах розвитку знанневої економіки та децентралізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

На думку авторів, симультанне стратегування — це синхронізований процес управління інноваційними проєктами підприємств в умовах підвищених ризиків та конкуренції, направлений на впровадження у операційну діяльність сукупності заходів, інструментарію та принципів спрямованих на забезпечення безперервності грошових потоків в інноваційні проєкти з можливістю залучення сторонніх організацій. Симультанне стратегування інноваційними проєктами підприємств пропонуємо реалізовувати на основі удосконаленого адаптивного ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix. Необхідність використання якого полягає у формуванні оптимальної сукупності рентабельних інноваційних проєктів підприємств заснованих на ефективному визначенні необхідного обсягу грошових коштів, що дозволить у процесі їх реалізації максимізувати прибутки усіх зацікавлених у цьому осіб. Варто зазначити, що обов'язковими умовами зазначеного стратегування повинні бути: узгоджена між інвесторами та споживачами інформація щодо сукупності бажаних інноваційних та інвестиційних проєктів з визначеними термінами їх реалізації; дані проєкти в процесі господарської діяльності можуть реалізовуватися незалежно один від одного та мати різні терміни виробничого процесу, закінчення або комерціалізації; на кожному етапі реалізації інноваційного проєкту повинен забезпечуватися безпе-

ребійний рівень грошових надходжень, що передбачає високий рівень платоспроможності венчурного підприємства та ліквідності його коштів; визначальним критерієм при ухваленні управлінських рішень інвесторами та споживачами стосовно реалізації інноваційних проєктів є наявність в них високого рівня суспільної корисності, а для інвестиційних проєктів — отримання без затримок відсоткових платежів за користування фінансовими коштами або венчурним капіталом. Поетапне застосування інструментарію симультанного стратегування передбачає використання в діяльності підприємств аутсорсингу, що дозволить за рахунок використанням зовнішніх джерел залучати трудові ресурси до управління інноваційними проєктами в умовах недосконалої внутрішньої кадрової політики, підвищених ризиків та конкуренції.

З метою вирішення проблематики деформації, викривлення та низького рівня точності зовнішньої інформації, яка впливає на об'єктивність процесу прийняття управлінських рішень, а також факту ризикованого функціонування інноваційних підприємств у швидкозмінюваних інституціональних умовах ринкової економіки, вважаємо за необхідне у процесі формування економіко-математичної моделі симультанного стратегування грошових потоків в інноваційні проєкти підприємств використовувати у менеджменті проєктів удосконалений авторами адаптивний ітеративно-інкрементальний підход Agile-mix. Методологія, функції, принципи та цілі даного підходу, фундаментально засновані на теорії Agile Manifesto щодо управління проєктами у ризикованому швидкозмінному середовищі та обмеженості інформації, розробленому групою програмістів у 2001 році [2]. Водночас удосконалений авторами підхід Agile-mix полягає у інваріантній сегментації реалізації проєкту за окремими частинами з використанням у процесі проєктного менеджменту авторських міх-принципів. Сегментація проєктів передбачає їх подальше поєднання у єдине ціле, що передбачає логічне закінчення реалізації проєкту інвесторами та підприємцями. Це дозволяє управління, який відповідає за реалізацію проєкту в процесі його сегментного розподілу швидко отримувати, накопичувати, критично аналізувати та використовувати інформацію на кожному етапі життєвого циклу проєкту. Крім того, реалізація міх-принципів дозволяє менеджеру підприємства приймати ефективні рішення щодо необхідності корегування виробничих програм, залучення додаткових ресурсів на умовах аутсорсингу, удосконалення маркетингової політики, зміни виконавців, необхідності диверсифікації виробництва стосовно проєктів, які планується реалізовувати. Використання у діяльності підприємств авторського підходу Agile-mix дозволяє менеджеру реактивно реагувати на зовнішні та внутрішні зміни в умовах реалізації інноваційних проєктів та швидко адаптувати розгалужені складові проєктів до цих змін.

В умовах неоднозначності та різноманітності наслідків від операційного процесу спрямування грошових коштів у створення, впровадження та комерціалізацію інноваційного товару (роботи, послуги) їх інкрементування неможливо описати у вигляді єдиного ланцюгу цінностей управлінських дій в традиційній концепції проєктного менеджменту. Більш правильним буде впро-

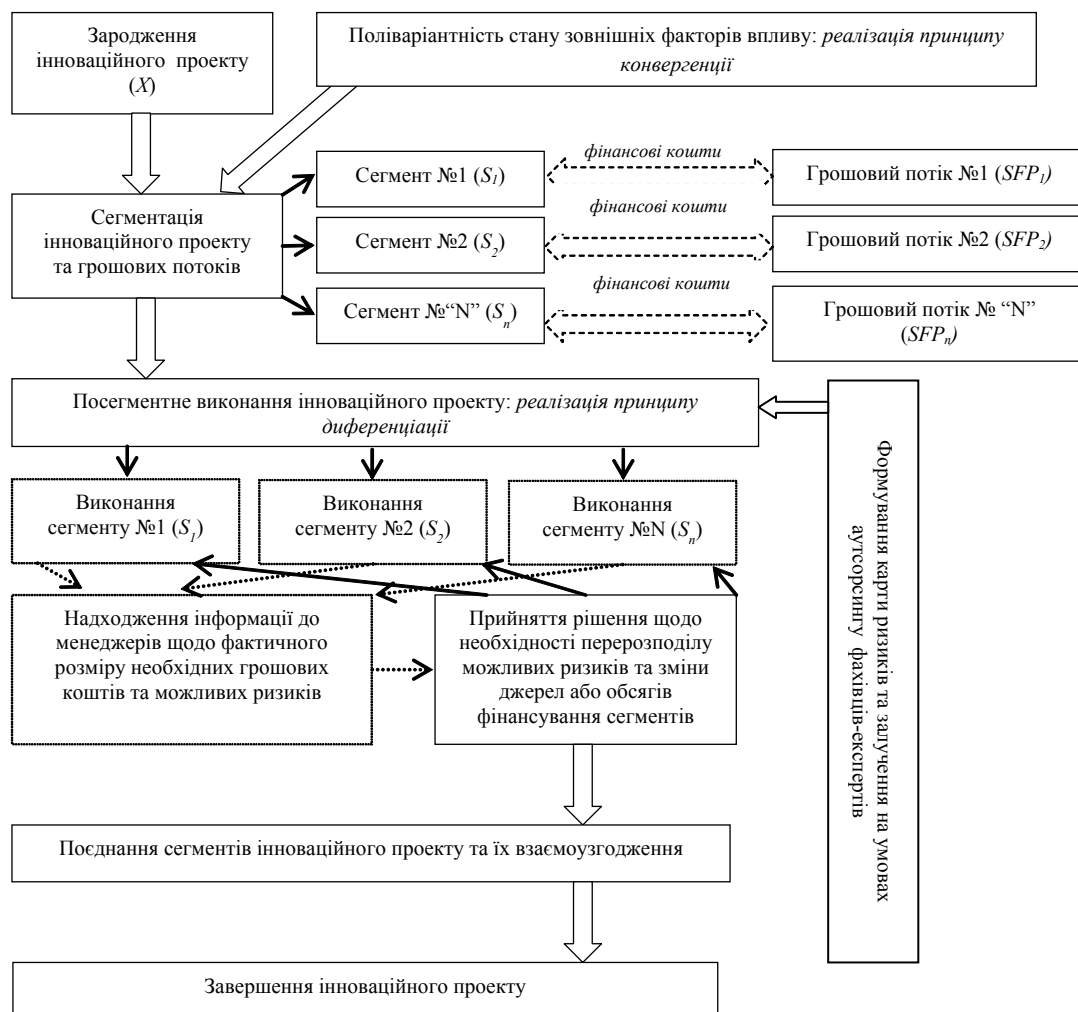

Рис. 1. Архітектура процесу симультанного стратегування грошових потоків в інноваційні проекти підприємств у межах ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix

Джерело: запропоновано авторами.

вадження в проєктний менеджмент удосконалений авторами адаптивний ітеративно-інкрементальний підхід Agile-mix, який передбачає систематичне застосування вперше впроваджених у цьому підході принципів: диференціації (сегментації грошових потоків відносно етапів реалізації інноваційного проєкту та їх засвоєння після розрахунку рентабельності кожної складової проєкту); конвергенції (наближення логіки розподілу менеджерами грошових потоків в інноваційні проєкти, з урахуванням інституціональних змін певного стану зовнішнього середовища за умов якого, здійснюється діяльність підприємства). У зв'язку з цим, у процесі формування економіко-математичної моделі реалізації ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix на основі принципів диференціації та конвергенції пропонується враховувати поліваріантність стану зовнішніх чинників впливу на здійснення інноваційної діяльності підприємств. При цьому протягом життєвого циклу реалізації інноваційного проєкту кожне джерело грошового потоку спрямованого в інновації розраховується, як сальдо доходів і операційних витрат на заплановані виробничі або невиробничі роботи, необхідні для здійснення запланованої інноваційної діяльності.

Після визначення менеджерами поліваріантності стану зовнішніх чинників впливу на здійснення іннова-

ційної діяльності підприємств (реалізації принципу конвергенції) існує потреба у конкретизації сукупності інноваційних проєктів та синхронного їх забезпечення грошовими коштами протягом усього періоду. Зазначені дії дозволяють реалізувати інноваційні проєкти з мінімальними ризиками за рахунок конкретизації впливу на проєкти різних варіантів розвитку подій в інституціональному оточенні підприємств та за допомогою обчислення альтернативних джерел фінансування або розмірів грошових потоків для кожного інноваційного проєкту за різних сценаріїв змін зовнішнього оточення, які можуть виникнути у процесі реалізації проєкту. У такому контексті менеджерам важливо передбачити всі можливі сценарії реалізації інноваційних проєктів з урахуванням зовнішніх чинників впливу, конкуренції та ризиків. Далі за кожним сценарієм трансформацій зовнішнього середовища для зменшення ризиків необхідно на мікрорівні визначити стратегії реалізації кожного інноваційного проєкту та зміни його грошових потоків у разі необхідності. Тобто, виходячи із можливих наслідків для підприємницької діяльності за рахунок настання певних подій, слід передбачити розподіл фінансових ризиків для всіх підприємницьких проєктів за рахунок обчислення такого обсягу коштів, які у подальшому будуть використані в якості вихідних даних для побудови

економіко-математичної моделі симульованого стратегування грошових потоків в інноваційні проекти. Архитектоніку симульованого стратегування грошових потоків в інноваційні проекти підприємств на основі використання принципів диференціації та конвергенції в межах ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix відображено на рисунку 1.

Відповідно до рисунка 1, при використанні симульованого стратегування грошових потоків в інноваційні проекти підприємств на основі використання принципів диференціації та конвергенції в межах ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix пропонується поєднане виконання інноваційних проектів, які слід реалізувати окремо, з подальшим їх поєднанням та застосуванням аутсорсингу. При цьому кожному сегменту розподіленого інноваційного проекту повинен відповідати певний обсяг грошових коштів, що спрямовується передусім на зменшення фінансових ризиків підприємств або їх перерозподіл у процесі виконання даного сегменту проекту та, по-друге, на забезпечення прибутку для інвестора за рахунок ефективної реалізації інноваційного проекту загалом. Проміжний етап фінансового забезпечення інноваційного проекту передбачає необхідність проведення оцінювання ефективності його реалізації, після чого отримані результати будуть використанні менеджером проекту або іншими відповідальними особами для прийняття управлінських рішень та подальшого формування стратегії щодо перегляду обраних операційних дій або зміни джерел та обсягів їх фінансування. Реалізація підходу Agile-mix на етапі завершення проекту передбачає поєднання його сегментів та розрахованих за ними результатів у єдине ціле та обґрунтування підсумкового висновку щодо доцільності виконання інноваційного проекту у цілому. Крім цього, важливою умовою забезпечення підходу Agile-mix протягом життєвого циклу інноваційного проекту є збереження платоспроможності та ліквідності венчурного підприємства, а у разі його банкрутства — пошук менеджерами підприємства додаткових фінансових джерел, тобто витрати на виконання кожного з сегменту проекту не повинні перевищувати доходів від реалізації останніх.

Визначати рівень економічної ефективності сегментів інноваційного проекту пропонуємо шляхом розрахунку показника чистого дисконтованого доходу для кожного з них за формулою (1):

$$NPV_{S_n} = SFP_n^{Inc} * (1 + r_n)^{-t} - SFP_{n_{PLAN}}^{Cost} * (1 + r_n)^{-t} \quad (1),$$

де SFP_n^{Inc} — запланований розмір доходів від виконання n-го сегменту інноваційного проекту;

$SFP_{n_{PLAN}}^{Cost}$ — запланований розмір операційних витрат на виконання n-го сегменту інноваційного проекту;
 t — часова межа (життєвий цикл або його стадії), протягом якого відбувається реалізація n-го сегменту інноваційного проекту.

r_n — ставка дисконтування з урахуванням інфляції за часову межу t (життєвий цикл або його стадії), що розраховується за формулою (2):

$$r = r_{nom} - I_t \quad (2),$$

де r_{nom} — номінальна процентна ставка за часову межу t (життєвий цикл або його стадії);

I_t — очікуваний за певну часову межу t (життєвий цикл або його стадії) темп інфляції.

Реалізація принципу диференціації в межах ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix у симульованому стратегуванні передбачає поєднане виконання інноваційного проекту з використанням карти ризиків та аутсорсингу, відповідно до рисунка 1. У зв'язку зі змінами стратегії менеджменту підприємства внаслідок реагування на зовнішнє оточення для отримання запланованого розміру грошових надходжень може виникати необхідність збільшення або зменшення запланованих обсягів операційних витрат (ΔSFP_n^{Cost}) за рахунок прийняття менеджерами проекту відповідних управлінських рішень, заснованих на отриманій на проміжних етапах виконання певного сегменту вхідної інформації щодо зміни протягом часової межі t (життєвого циклу або його стадії) структури та/або ступеню впливу на нього фінансових, виробничих, юридичних ризиків або інших чинників зміни зовнішнього середовища підприємства загалом (3):

$$\Delta SFP_n^{Cost} = SFP_{n_{FACT}}^{Cost} - SFP_{n_{PLAN}}^{Cost} \quad (3),$$

де $SFP_{n_{FACT}}^{Cost}$ — фактичний розмір операційних витрат на виконання n-го сегменту інноваційного проекту, що визначається за формулою (4):

$$SFP_{n_{FACT}}^{Cost} = SFP_{n_{PLAN}}^{Cost} * (1 + (1 - \sum_{i=1} \Delta R_i^{Fin} * \sum_{i=1} \Delta R_i^{Prod} * \sum_{i=1} \Delta R_i^{Law}) * K_{res}^{Cost}) \quad (4),$$

де ΔR_i^{Fin} — змінна межа (у відносному вимірі) періоду t значення вірогідності настання i -того типу фінансових ризиків, що визначається за допомогою формування карти фінансових ризиків та у разі необхідності залучення на умовах аутсорсингу фахівців-експертів. Така межа розраховується як відношення фактичного

показника до базового: $\Delta R_i^{Fin} = \frac{R_{i_{fact}}^{Fin}}{R_{i_b}^{Fin}}$;

ΔR_i^{Prod} — змінна межа (у відносному вимірі) періоду t значення вірогідності настання i -того типу виробничих ризиків, що визначається за допомогою формування карти виробничих ризиків та у разі необхідності залучення на умовах аутсорсингу фахівців-експертів. Така межа розраховується як відношення фактичного показника до базового та дорівнює:

$$\Delta R_i^{Prod} = \frac{R_{i_{fact}}^{Prod}}{R_{i_b}^{Prod}}$$

ΔR_i^{Law} — змінна межа (у відносному вимірі) періоду t значення вірогідності настання i -того типу юридичних ризиків, що визначається за допомогою формування карти юридичних ризиків та у разі необхідності залучення на умовах аутсорсингу фахівців-експертів. Така межа розраховується як відношення фактичного показ-

ника до базового та дорівнює: $\Delta R_i^{Law} = \frac{R_{i_{fact}}^{Law}}{R_{i_b}^{Law}}$

K_{res}^{Cost} — коефіцієнт вартості основних засобів підприємства, що залишається після негативного впливу фінансових, виробничих, юридичних ризиків і чин-

ників інституціонального середовища, та дорівнює різниці між початковою вартістю основних засобів (P'_{res}) та їх фактичною вартістю (P''_{res}): $K_{res}^{Cost} = P'_{res} - P''_{res}$. Враховуючи математичні вирази (3) та (4), розрахунок показника чистого дисконтованого доходу для n-го сегменту інноваційного проєкту за умов використання принципу диференціації матиме вигляд (5):

$$NPV_{S_n} = SFP_n^{Inc} * (1 + r_n)^{-l} - (SFP_{n,PLAN}^{Cost} - \Delta SFP_n^{Cost}) * (1 + r_n)^{-l} =$$

$$= SFP_n^{Inc} * (1 + r_n)^{-l} - \left(SFP_{n,PLAN}^{Cost} - SFP_{n,PLAN}^{Cost} * (1 + \left(1 - \sum_{i=1} \Delta R_i^{Fin} * \sum_{i=1} \Delta R_i^{Prod} * \sum_{i=1} \Delta R_i^{Law} \right) * K_{res}^{Cost}) \right) * (1 + r_n)^{-l} \quad (5)$$

Реалізація ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix у симультанному стратегуванні передбачає необхідність розрахунку чистого дисконтованого доходу для кожного сегменту проєкту за умов використання принципу диференціації. Причому існує потреба їх порівняння між собою та подальшої конвергенції до найбільш доцільних інвестиційних проєктів відтворених у підприємстві, з метою зменшення ризикованості, підвищення прибутковості від операційної діяльності в межах проєктного менеджменту. Водночас зазначений показник для інноваційного проєкту в цілому (NPV_X) можна розрахувати за наступною формулою (6):

$$NPV_X = SFP_1^{Inc} * (1 + r_1)^{-1} - (SFP_{1,PLAN}^{Cost} - \Delta SFP_1^{Cost}) * (1 + r_1)^{-1} + SFP_2^{Inc} * (1 + r_2)^{-2} - (SFP_{2,PLAN}^{Cost} - \Delta SFP_2^{Cost}) * (1 + r_2)^{-2} + \dots + SFP_n^{Inc} * (1 + r_n)^{-n} - (SFP_{n,PLAN}^{Cost} - \Delta SFP_n^{Cost}) * (1 + r_n)^{-n} \quad (6)$$

Таким чином, з урахуванням реалізації запропонованої економіко-математичної моделі симультанного стратегування грошових потоків в інноваційні проєкти підприємництва в межах ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix формується подальша стратегія розробки перспективних та окупних інноваційних товарів (робіт, послуг) підприємств з урахуванням чинників зовнішнього середовища, змін у інституціональному середовищі.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У результаті проведеного дослідження запропоновано концепцію менеджменту симультанного стратегування грошових потоків на основі удосконаленого адаптивного ітеративно-інкрементального підходу Agile-mix. Зазначена модель на основі добору оптимальної сукупності економічно вигідних інноваційних проєктів, заснованих на ефективному визначенні необхідного обсягу грошових коштів, дозволяє у процесі їх реалізації максимізувати прибутки усіх зацікавлених у цьому осіб. Крім того, запропонована модель служить інструмен-

том перерозподілу фінансових, виробничих та юридичних ризиків та негативних чинників зовнішнього середовища шляхом здійснення їх моніторингу на проміжних етапах виконання сегментів інноваційного проєкту підприємства, оскільки виконує функції з відбору в рамках стратегування доцільних для розробки інноваційних товарів, що мають найнижчий ступень ризиковості виконання.

При оцінці економіко-математичної моделі симультанного стратегування грошових потоків в процесі здійснення інноваційної діяльності підприємств слід відзначити, що ітеративно-інкрементальний підход її побудови дозволяє врахувати вплив фактору невизначеності та швидкозмінності інституціонального середовища, а розрахунок економічної ефективності інноваційних проєктів на основі визначення показників чистого дисконтованого доходу сприяє більш точному прогнозуванню їх результату. Зазначене дозволяє в процесі прийняття управлінських рішень менеджерами проєктів визначати необхідність використання аутсорсингу в інноваційній діяльності, адаптувати розроблені сценарії реалізації проєктів та своєчасно приймати рішення в залежності від того, як змінюються чинники зовнішнього середовища. Урахування показника чистого дисконтованого доходу за сегментами інноваційного проєкту надає простір для керування внутрішніми змінами підприємства та підвищує його адаптаційні можливості за рахунок наявності можливості корегувати операційні витрати та визначати доцільність вже проведених та запланованих на майбутнє заходів з реалізації сегментів на проміжних етапах виконання інноваційного проєкту.

Література:

1. Гнатенко І.А. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємництва. Науковий вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія "Економіка". 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38—42.
2. Гнатенко І. Вплив національного інноваційного підприємництва на сталий розвиток ринку праці. Вісник Херсонського державного університету. 2018. № 32. С. 69—72.
3. Гнатенко І.А. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. Науковий журнал "Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії". 2018. № 6 (18). С. 70—74.
4. Зось-Кіор М. В. Мотиваційні аспекти управління еколого-економічним потенціалом аграрних підприємств. Науковий вісник ПУЕТ. № 1(97). 2020. С. 26—31.
5. Зось-Кіор М.В. Оцінка персоналу організації в системі корпоративного тайм-менеджменту. Економічний форум. 2020. № 3. С. 57—63.
6. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. № 1. P. 129—135.
7. Mayovets Y., Vdovenko N., Shevchuk H., Zos-Kior M., Hnatenko I. Simulation modeling of the financial

risk of bankruptcy of agricultural enterprises in the context of COVID-19. *Journal of Hygienic Engineering and Design*. 2021. Vol. 36. P. 192—198.

8. Rakhmetulina Z., Pokataieva O., Trokhymets O., Hnatenko I., Rubezhanska V. Optimization of the structure of an innovative cluster on a competitive basis in a free market. Financial and credit activities: problems of theory and practice. 2020. Vol. 4. № 35. P. 238—247.

9. Zherdetska L., Diatlova Y., Diatlova V., Derkach J., Goncharenko A. Zos-Kior M. Digital banking in the marketing mix and human resource management: improving the approach to the assessment as an innovative component. *Laplace in Journal*. 2021. Vol. 7 (3A). P.111—119.

10. Zos-Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2020. Vol. 42. № 4. P. 504—515.

References:

1. Hnatenko, I. (2018), "Definition of innovations as tools of national entrepreneurship", *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I. I. Mechnykova. Seriya "Ekonomika"*, vol. 23, 5 (70), pp. 38—42.

2. Hnatenko, I. (2018), "The Impact of National Innovative Entrepreneurship on Sustainable Development of the Labor Market", *Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu-Bulletin of the Kherson State University*, vol. 32, pp. 69—72.

3. Hnatenko, I. (2018), "Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship", *Ekonomichnyj visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademiji-Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, vol. 6 (18), pp. 70—74.

4. Zos-Kior, M. (2020), "Motivational aspects of management of ecological and economic potential of agricultural enterprises", *Naukovyy visnyk PUET. Seriya "Ekonomichni nauky"*. vol. 1 (97), pp. 26—31.

5. Zos-Kior, M. (2020), "Evaluation of the organization's personnel in the system of corporate time management", *Ekonomichnyj forum*, vol. 3, pp. 57—63.

6. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production", *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 43.1, pp. 129—135.

7. Mayovets, Y., Vdovenko, N., Shevchuk, H., Zos-Kior, M. and Hnatenko, I. (2021), "Simulation modeling of the financial risk of bankruptcy of agricultural enterprises in the context of COVID-19", *Journal of Hygienic Engineering and Design*, vol. 36, pp. 192—198.

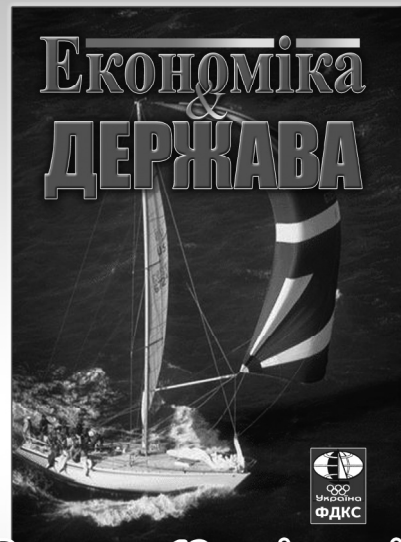
8. Rakhmetulina, Z., Pokataieva, O., Trokhymets, O., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2020), "Optimization of the structure of an innovative cluster on a competitive basis in a free market", *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, vol. 4.35, pp. 238—247.

9. Zherdetska, L., Diatlova, Y., Diatlova, V., Derkach, J., Goncharenko, A. and Zos-Kior, M. (2021), "Digital banking in the marketing mix and human resource management: improving the approach to the assessment as an innovative component", *Laplace in Journal*, vol. 7(3A), pp. 111—119.

10. Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Isai, O., Shtuler, I., Samborskyi, O. and Rubezhanska, V. (2020), "Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises", *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 42.4, pp. 504—515.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2021 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

3 ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. В. Лазарева,
д. е. н., професор, професор кафедри управління земельними ресурсами,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0002-1050-7118
А. О. Горгоц,
магістр, Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0001-6680-8297
В. В. Гориславська,
магістр, Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0003-1141-8640

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.32

ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ПРІОРИТЕТИ ЙОГО ВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ

O. Lazarieva,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management
the Landed Resources, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine
A. Gorgots,
Master's degree, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine
V. Horyslavska,
Master's degree, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

BALANCED DEVELOPMENT OF LAND MANAGEMENT IN THE EUROPEAN UNION AND ITS PRIORITIES IN UKRAINE

Метою статті є вивчення європейських перспектив збалансованості ведення виробництва на землі та обґрунтуванні пріоритетів його ведення в українському просторі.

У статті зазначено, що збалансований розвиток землекористування забезпечує пріоритетні можливості для економіки і для забезпечення конкурентоспроможності в цілому.

Проаналізовано праці вчених стосовно визначення поняття збалансованого землекористування.

Висвітлено пріоритети ведення збалансованого землекористування в країнах Європейського Союзу, які можливо впровадити в українську економіку.

Сформовані перспективи збалансованого землекористування на Україні, як-от: прийняття екологічно обґрунтованих рішень ведення збалансованого виробництва на землі, впровадження принципу екоефективності, впровадження збалансованих методів управління земельними ресурсами на регіональному та місцевому рівні, забезпечення прозорості та доступності інформації про систему землекористування, забезпечення територіально-просторового планування системи управління земельними ресурсами, відтворення потенційної продуктивності ґрунтів, ведення дієвого внутрігосподарського землеустрою, оптимізація землекористування, ведення екологічно безпечного виробництва та забезпечення диверсифікації виробництва на землі.

The purpose of the article is to study European perspectives of balance of production on the land and justification of priorities of its conduct in Ukrainian space.

The article notes that balanced development of land use provides priority opportunities for the economy and for competitiveness in general.

The literature on the definition of balanced land use has been analyzed.

Priorities for balanced land use in European Union countries, such as soil monitoring, are highlighted, which will encourage premature identification and prevention of soil fertility degradation; ensuring an ecologically balanced balance of land, which will contribute to optimizing the structure of agricultural landscapes; introducing a policy of ecologically oriented management and ecological housekeeping, that will encourage environmentally sound land use; rationalization of land use, ecologically safe production and adoption of environmentally sound technologies, which will help to offset the cost of damage to the environment; development of organic agriculture, alternative farming system, which will initiate the implementation of the optimal practical solutions towards a balanced use of land; green training, land leasing, attention to the priorities of the land market, spatial planning of land use, which will contribute to the creation of more favourable management conditions.

It is noted that these priorities can be introduced into the Ukrainian economy.

Prospects for a balanced use of land in Ukraine have been established, such as the adoption of environmentally sound decisions on balanced production on land and the introduction of the principle of eco-efficiency, Introducing balanced land administration at the regional and local levels, ensuring transparency and accessibility of information on the land administration system, ensuring spatial planning of the land administration system, reproduction of potential soil productivity, maintenance of efficient internal land administration, optimization of land use, ecologically safe production and diversification of production on land.

Practical value of this research is that gained results and recommendations can be used by land arrangement and land evaluation organizations, agencies of executive power and institutions of local governing and other physical and legal entities.

Ключові слова: збалансоване землекористування, Європейський Союз, управління земельними ресурсами, сталие землекористування, альтернативне землеробство, екологічнобезпечне виробництво, землеустрій, оптимізація землекористування, диверсифікація виробництва.

Key words: balanced land use, European Union, land administration, sustainable land management, alternative farming, eco-safety production, land management, optimization of land use, diversification of production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

В умовах українських реалій збалансований розвиток землекористування відкриває широкі можливості як для економіки загалом, так і для забезпечення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів на ринку. Реальне різноманіття форм власності на землю і платність землекористування створили об'єктивні умови для ведення обігу землі у контексті глобалізації світової економіки.

Проте питання щодо збалансованості ведення землекористування і досі залишається не достатньо вивченим. Саме це є підставою для проведення дослідження у контексті вивчення перспектив його ведення в Україні, спираючись на досвід країн європейського простору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти ведення збалансованого землекористування досліджені у наукових працях відомих українських вчених. Так, Будзяк В.П. [1, с. 149] збалансованим землекористуванням вважає комплекс заходів із забезпечення належної якості земель, ефективності землекористування та комфортності середовища проживання і господарської діяльності людини. Сидорук Б.О. [2, с. 65] наголошує, що збалансоване використання земельно-ресурсного потенціалу повинно формуватись на основі системи показників економічного, соціального

та екологічного розвитку, які віддзеркалюють функціонування двох підсистем — природної і господарської. Гарнага О.М. [3, с. 630] трактує збалансоване землекористування як процес використання земельних ресурсів у державі, що не виходить за межі параметрів рівноваги системи відносин, які складаються навколо земельних ресурсів (системи екологічних, соціальних та економічних відносин). Третяк В.М. [4] доводить, що збалансоване землекористування є фактором підвищення економічної ефективності використання земель, яка має здійснюватися двома методами: територіального планування та покомпонентного землевпорядкування. Северенчук А.Л. [5, с. 147] стверджує, що термін "збалансоване землекористування" необхідно вживати, коли необхідно описати землекористування в державі загалом або в регіоні на засадах концепції сталого розвитку.

Не претендуючи на вичерпність тлумачень у рамках однієї статті, спробуємо дослідити процес введення збалансованого землекористування в європейських країнах та окреслити перспективи його в українських реаліях. З огляду на вищеприведене, вважаємо, що це питання має важливе як теоретичне, так і практичне значення, що і зумовило вибір теми статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

З огляду на окреслені вище аспекти збалансованого землекористування, що досліджуються вченими,

мета статті полягає у вивченні європейських перспектив збалансованості ведення виробництва на землі та обґрунтуванні пріоритетів його ведення в українському просторі.

Відповідно до обґрунтованої мети здійснювалося розв'язання таких завдань:

— вивчення окремих аспектів ведення збалансованого землекористування в країнах ЄС;

— обґрунтування пріоритетів збалансованого розвитку землекористування в Україні.

Для реалізації зазначених вище завдань застосовувались такі загальнонаукові методи дослідження, як метод аналізу та спостереження (при вивченні процесів збалансованого використання землі в країнах ЄС), спостереження); абстрактно-логічний — для наукового узагальнення теоретичних засад та формування висновків дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах сьогодення розробка сучасної моделі збалансованого розвитку землекористування має базуватись на пріоритетах, притаманній сучасній європейській політиці.

На пріоритетності ведення збалансовано землекористування наголошують і зарубіжні дослідники [6, с. 210], які стверджують, що воно стимулює сталий розвиток сільськогосподарської галузі та національної економіки в цілому.

Сьогодні в країнах Європи відбувається поетапне встановлення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь з метою забезпечення оптимальної структури агроландшафтів [7].

Заслуговує на увагу і той факт, що в європейських країнах рівень розораності території не перевищує 34 %, тоді як в Україні він сягає понад 54 % [8, с. 55].

Позитивним є те, що в країнах ЄС діє Програма підтримки екологічно збалансованого розвитку землекористування в сільському господарстві, яка передбачає захист і охорону земель, а також компенсацію витрат на агроекологічні заходи.

Крім того, в європейських країнах організований дієвий моніторинг ґрунтів, який передбачає завчасне визначення і попередження зниження родючості ґрунтів, мають місце надання безкоштовних консультацій, що проводяться аграрними палатами, стосовно стимулювання якості ґрунту, запобігання втрат гумусу та впровадження нових агробіотехнологій.

У країнах Західної Європи діє політика екологічно орієнтованого менеджменту та екологічного господарювання. У Німеччині, наприклад, всі господарства обов'язково підлягають екологічному аудиту [9, с. 127].

Раціональне землекористування в Європі реалізується через Спільну аграрну політику та передбачає отримання субсидій з держбюджету для тих суб'єктів господарювання, які запобігають процесам деградації та дбають про безпеку продуктів харчування [10, с. 129].

Взагалі сьогодні країни Європи орієнтовані в основному на екологічно безпечне виробництво та впровадження екологічно чистих технологій [11, с. 212]. Пріоритетне значення належить екологічному регулюванню раціонального землекористування, яке передбачає

відшкодування екологічних збитків забруднювачем та сприяє компенсації витрат за завдану шкоду навколишньому середовищу.

У країнах Європейського Союзу діють національні плани щодо розвитку органічного сільського господарства, налагоджена грантова підтримка сільгоспвиробників [12, с. 142].

Завдяки тому, що в країнах ЄС має місце екологічна професійна підготовка, а також підвищення кваліфікації у цій сфері, виснаження природних ресурсів на одиницю продукції зменшується приблизно на 1,25%. Зазначене сприятиме подальшій екологізації виробництва та збалансованості ведення господарства загалом.

У країнах Європи система управління земельними ресурсами спрямована на підтримання ринку землі на належному рівні. Зазначимо, що і в Україні з 1 липня 2021 року скасовано мораторій на продаж земельних ділянок сільгосппризначення [13], а також виокремлені подальші перспективи його ведення в українських реаліях.

В європейських країнах домінуючим важелем у веденні збалансованого землекористування є оренда землі, а площа земель в оренді становить 53 % від загальної площі землекористувань [14].

Що стосується земель, що перебувають під екологічним захистом, то в Європі таких земель близько 5%. У таких країнах як Німеччина, Іспанія, Франція та Бельгія на законодавчому рівні регулюються питання, пов'язані зі здійсненням заходів з охорони земельних ресурсів.

В ЄС системи контурного землеробства адаптовані до умов збалансованого господарювання, що передбачають затримку продуктів ерозії, добрив та пестицидів у межах водозбору. Система формування полейохисних лісових смуг має місце в тих районах, які є дефляційно небезпечними, та в районах, де здійснюється заліснення еродованих земель [15, с. 74—76].

Система альтернативного землеробства європейських країн ґрунтується на тому, що використання засобів хімізації зведене до мінімуму.

Слід зазначити, що у рекомендаціях Європейської економічної комісії ООН наголошено [16], що перспективи збалансованого розвитку залежать передусім від держави, яка відповідає і за правовий статус земель, і за сам процес управління інформацією про землю. Зазначені підходи, на нашу думку, сприяють здійсненню оптимальних практичних рішень у напрямку збалансованого ведення землекористування.

Сьогодні у країнах Європейського Союзу мають місце такі види робіт, які спрямовані на просторову організацію території, як об'єднання земель, та впорядкування сільських територій, що сприятиме створенню значно вигідніших умов господарювання та мінімізації розпорошеності окремих земельних ділянок.

Просторове планування земель в країнах Європи націлене на ландшафт та перспективне планування, що має на меті поліпшення, відновлення та формування ландшафтів [17, с. 25]. В європейських країнах застосовується різноманітні форми і методи просторового (територіального) планування, що сприяють формуванню відносин сталого землекористування, забезпечуючи дбайливе ставлення до земельних ресурсів та запла-

Рис. 1. Пріоритети ведення збалансованого землекористування

Джерело: запропоновано авторами.

нове підвищення якості управління земельними ресурсами.

Зазначені вище пріоритети ведення збалансованого землекористування в ЄС заслуговують і на впровадження їх в українських реаліях.

В Україні сьогодні концепційно окреслені засади збалансованого землекористування на засадах підвищення конкурентоспроможності та інноваційності [18], що сприятиме веденню екологічно безпечного землекористування.

У рамках нашого дослідження спробуємо окреслити перспективи ведення збалансованого землекористування в українському просторі.

На нашу думку, такими перспективами є наступні орієнтири збалансованого розвитку землекористування як:

- прийняття екологічно обґрунтованих рішень ведення збалансованого виробництва на землі, враховуючи технологічні та еколого-економічні можливості для попередження ризику;

- впровадження принципу екоефективності, спираючись на прагнення досягти економічної вигоди при дбайливому використанні виробничих та природних ресурсів;

- впровадження збалансованих методів управління земельними ресурсами на регіональному та місцевому рівні, враховуючи особливості природно-ресурсного потенціалу, що є характерними для певної місцевості, та потреби населення, що проживає у даній місцевості;

- забезпечення прозорості та доступності інформації про стан довкілля загалом та земельних ресурсів зокрема, що сприятиме екологізації суспільної свідомості та дбайливому використанню земельних ресурсів;

- забезпечення територіально-просторового планування системи управління земельними ресурсами окремо по сільськогосподарському та містобудівному землекористуванню, що забезпечуватиме збалансоване використання потенціалу конкретної території;

- сприяння відтворенню потенційної продуктивності ґрунтів, що стимулюватиме раціональне землекористування в сучасних умовах та забезпечуватиме збалансований розвиток місцевості;

- ведення дієвого внутрігосподарського землеустрою, що дозволить здійснювати науково-обґрунтовану організацію території, а також забезпечуватиме впровадження у практику економічно обґрунтованих сівозмін;

— оптимізація землекористування, що сприятиме збалансованому розвитку землекористування, забезпечуватиме процес стабілізації ландшафтів та раціональну організацію території;

— сприяння розвитку екологічнобезпечних виробництв, що забезпечуватиме екологізацію виробництва загалом та посилюватиме його конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках;

— забезпечення диверсифікації виробництва на землі, що сприятиме збільшенню економічних можливостей суб'єктів господарювання в умовах розширеного відтворення.

Зазначені пріоритети ведення збалансованого землекористування для унаочнення представлені на рисунку 1.

Досягнення зазначених орієнтирів та перспектив сприятиме збалансованому використанню земель та забезпечуватиме інноваційно орієнтоване землекористування в українському просторі.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Вивчення доміант ведення збалансованого землекористування в країнах Європейського Союзу свідчить, що пріоритетними його напрямками є обов'язкове ведення моніторингу ґрунтів, забезпечення екологічнозбалансованого співвідношення земельних угідь, впровадження політики екологічно орієнтованого менеджменту та екологічного господарювання, раціоналізація землекористування, екологічнобезпечне ведення виробництва та впровадження екологічно чистих технологій, розвиток органічного сільського господарства, грантова підтримка виробників сільгосппродукції, екологізація професійної підготовки, оренда землі, врахування пріоритетів ринку землі, альтернативна система землеробства, просторове планування використання земель (рис. 1).

На основі вивчення напрямів збалансованого розвитку землекористування європейського простору сформовані його перспективи на Україні, до яких, на нашу думку, слід віднести такі орієнтири як прийняття екологічно обґрунтованих рішень ведення збалансованого виробництва на землі, впровадження принципу екоефективності, впровадження збалансованих методів управління земельними ресурсами на регіональному та місцевому рівні, забезпечення прозорості та доступності інформації про систему землекористування, забезпечення територіально-просторового планування системи управління земельними ресурсами, відтворення потенційної продуктивності ґрунтів, ведення дієвого внутрігосподарського землеустрою, оптимізація землекористування, ведення екологічнобезпечного виробництва та забезпечення диверсифікації виробництва на землі.

Напрямом подальших досліджень є вивчення можливих шляхів стратегічного партнерства України та Європи в напрямі екологічнобезпечного збалансованого ведення виробництва на землі.

Література:

1. Будзак В.П. Організаційно-економічні проблеми формування збалансованого природоохоронного зем-

лекористування. Збалансоване природокористування. 2016. № 3. С. 147—152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2016_3_25

2. Сидорук Б.О. Оцінка збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі: основні етапи і система показників. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2017. № 4. С. 59—67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2017_4_8

3. Гарнага О.М. Еволюція поняття збалансованого землекористування. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 10. С. 630—627. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/131.pdf>

4. Третяк В.М., Свентух В.Ю. Стале (збалансоване) землекористування як фактор підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2015. № 4. С. 24—31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2015_4_6

5. Северенчук А.Л. С. Землекористування: від категорії раціональне до категорії збалансоване. Економіка природокористування і охорони довкілля. Зб. наук. праць. К.: РВПС України НАН України. 2010. С. 142—148. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/169620>

6. Crowder D.W., Reganold J.P. Financial competitiveness of organic agriculture on a global scale. Proc. Natl. Acad. Sci. USA 2015. № 112. pp. 7611—7616.

7. General Union Environment Action Programme to 2020 — 7th EAP: European Commission. URL: https://www.researchgate.net/publication/315921785_Evaluation_of_Hopa's_Rural_Tourism_Potential_in_the_Context_of_European_Union_Tourism_Policy

8. Томащук І.В., Балдинюк В.М. Використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій України в умовах трансформаційних змін. Інфраструктура ринку. 2021. № 54. С. 53—66. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/54_2021/12.pdf

9. Коробська А.О. Державне регулювання використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 — економіка та управління національним господарством (економічні науки). Подільський державний аграрно-технічний університет. Кам'янець-Подільський, 2020. 255 с. URL: <https://www.pdatu.edu.ua/images/naukova-miznarodna-diyalnist/svr/dissertaciya-korobska.pdf>

10. Шевченко О.В., Опенько І.А. Теоретичні передумови раціонального сільськогосподарського землекористування. Збалансоване природокористування. 2017. № 3. С. 126—130.

11. Салатюк Н.М. Зарубіжний досвід регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища. Наукові праці НУХТ. 2010. № 36. С. 210—214. URL: <http://dSPACE.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2486/1/333.pdf>

12. Дзядикевич Ю.В., Любезна І.В. Складові процесу покращення землеустрою в Україні. Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал. 2020. № 1—2. С. 139—144. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco/article/view/519/581>

13. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення" № 552-IX. Відо-

мості Верховної Ради України. 2020. № 20. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

14. Status of agricultural land market regulation in Europe: policies and instruments; [Robert Levesque, Volker Bruns, Karl-Heinz Goetz, Yvan Brahic, Sabine Agofroy, Julie Babin, Michel Casassus, Attila Takacs and other; Terres d'Europe, Scafr, France]. AEIAR, 2016. 48 p.

15. Сохнич А. Філософські та прикладні аспекти природокористування. Монографія. Львів: Ліга-Прес. 2011. 216 с.

16. Управление земельными ресурсами в Европе: тенденции развития и основные принципы. Нью-Йорк, Женева: ООН. 2005. 146 с. URL: <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2005/wpla/ECE-HBP-140-r.pdf>

17. Маруняк Є.О. Територіальне (просторове) планування: зміст, еволюція та основні сучасні напрями. Український географічний журнал. 2014. № 2. С. 22—31. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ_2014_2_22-31.pdf

18. Зведена інформація про хід виконання Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням установами НААН у 2017 р. URL: <https://mepr.gov.ua/news/32337.html>

References:

1. Budyak, V.P. (2016), "Organizational and economic problems of forming a balanced environmental land use", *Balanced nature management*, vol. 3, pp. 147—152, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2016_3_25 (Accessed 20 Novemb 2021).

2. Sidoruk, B.O. (2017), "Assessment of balanced use of land resources in the agricultural sector: main stages and system of indicators", *Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, vol. 4, pp. 59—67, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2017_4_8 (Accessed 20 Novemb 2021).

3. Garnaga, O.M. (2016), "Evolution of the concept of balanced land use. Global and national economic problems", vol. 10, pp. 630—627, Available at: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/131.pdf> (Accessed 20 Novemb 2021).

4. Tretyak, V.M. and Sventukh, V.Y. (2015), "Sustainable (balanced) land use as a factor in improving the economic efficiency of agricultural land use". *Land management, cadastre and land monitoring*, vol. 4, pp. 24—31, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2015_4_6 (Accessed 20 Novemb 2021).

5. Severenchuk, A.L. C. (2010), "Land use: from the category of rational to the category of balanced", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia. Zb. nauk. prats'*. [Economics of nature management and environmental protection]. Coll. Science. wash., RVPS of Ukraine NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, pp. 142—148, Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/169620> (Accessed 20 Novemb 2021).

6. Crowder, D.W. and Reganold, J.P. (2015), "Financial competitiveness of organic agriculture on a global scale", *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, vol. 112, pp. 7611—7616.

7. European Commission (2020), "General Union Environment Action Programme to 2020 — 7th EAP",

Available at: https://www.researchgate.net/publication/315921785_Evaluation_of_Hopa's_Rural_Tourism_Potential_in_the_Context_of_European_Union_-_Tourism_Policy (Accessed 24 Novemb 2021).

8. Tomashchuk, I.V. and Baldynyuk, V.M. (2021), "Use of land and resource potential of rural areas of Ukraine in the conditions of transformational changes", *Market infrastructure*, vol. 54, pp. 53—66, Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/54_2021/12.pdf (Accessed 24 Novemb 2021).

9. Korobska, A.O. (2020), "State regulation of agricultural land use in Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy, Podolsk State Agrarian Technical University. Kamyanets-Podilsky, Ukraine, Available at: <https://www.pdatu.edu.ua/images/naukova-miznarodna-diyalnist/svr/dissertaciya-korobska.pdf> (Accessed 24 Novemb 2021).

10. Shevchenko, O.V. and Openko, I.A. (2017), "Theoretical prerequisites for rational agricultural land use", *Balanced nature management*, vol. 3, pp. 126—130.

11. Salatyuk, N.M. (2010), "Foreign experience in nature management and environmental protection", *Scientific works of NUHT*, vol. 36, pp. 210—214, Available at: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2486/1/333.pdf> (Accessed 24 Novemb 2021).

12. Dzyadykevich, Y.V. and Lyubezna, I.V. (2020), "Components of the process of land management improvement in Ukraine", *Innovative economy. Research and production journal*, vol. 1—2, pp. 139—144, Available at: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/519/581> (Accessed 24 Novemb 2021).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "About modification of some legislative acts of Ukraine concerning conditions of circulation of the lands of agricultural purpose", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (Accessed 21 Novemb 2021).

14. Levesque, R. Bruns, V. Goetz, K.-H. Brahic, Y. Agofroy, S. Babin, J. Casassus, M. and Takacs, A. (2016), Status of agricultural land market regulation in Europe: policies and instruments, AEIAR, Terres d'Europe, Scafr, France.

15. Sokhnych, A. (2011), *Filosofs'ki ta prykladni aspekty pryrodokorystuvannia* [Philosophical and applied aspects of nature management], Liga-Press, Lviv, Ukraine.

16. UN (2005), "Land management in Europe: development trends and basic principles", Available at: <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2005/wpla/ECE-HBP-140-r.pdf> (Accessed 21 Novemb 2021).

17. Marunyak, Y.O. (2014), "Territorial (spatial) planning: content, evolution and main modern trends", *Ukrainian Geographical Journal*, vol. 2, pp. 22—31. Available at: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ_2_014_2_22-31.pdf (Accessed 21 Novemb 2021).

18. Ministry of energy and environment protection of Ukraine (2018), "Summary information on the implementation of the National Action Plan to Combat Land Degradation and Desertification by NAAS Institutions in 2017", Available at: <https://mepr.gov.ua/news/32337.html> (Accessed 21 Novemb 2021).

Стаття надійшла до редакції 26.11.2021 р.

*В. С. Петренко,
д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та підприємництва,
Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8336-7665*

*А. С. Карнаушенко,
к. е. н., доцент кафедри економіки та фінансів,
Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1813-2792*

*В. О. Шепотіло,
студент факультету економіки і менеджменту,
Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0758-3643*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.38

ДИВІДЕНДНА ПОЛІТИКА МІЖНАРОДНИХ КРЕАТИВНИХ КОРПОРАЦІЙ

V. Petrenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting,
Finance and Entrepreneurship, Kherson State University, Kherson, Ukraine
A. Karnaushenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Finance,
Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson, Ukraine
V. Shepotilo,
Student of the Department of Economics and Management,
Kherson State University, Kherson, Ukraine

DIVIDEND POLICY OF INTERNATIONAL CREATIVE CORPORATIONS

У статті висвітлено теоретичні основи поняття "дивідендної політики" і розглянуто зовнішні та внутрішні фактори впливу на формування оптимальної дивідендної політики в країнах із розвинутою ринковою економікою; розглянуто економічні теорії, пов'язані з механізмом формування дивідендної політики; відображено вітчизняні та міжнародні види і типи дивідендної політики корпорації; визначено переваги та недоліки політики регулярних дивідендів, стабільної дивідендної політики, політики нерегулярних дивідендів та нульової дивідендної політики корпоративних підприємств; наведено показники ефективності дивідендної політики, які характеризують співвідношення ціни акцій, їх дохідність та виплату дивідендів акціонерам, на основі них проаналізовано данні із фінансових звітів компанії Tesla; на основі цього аналізу доведено, що виплата дивідендів залежить не тільки від наявності та розміру прибутку акціонерного товариства, а й від бажання власників контрольного пакета акцій ухвалити рішення про виплату дивідендів.

The article highlights the theoretical foundations of the concept of "dividend policy" considers external and internal factors influencing the formation of optimal dividend policy in countries with developed market economies; determined that the main purpose of the dividend policy of a corporate enterprise is to determine the directions of profit distribution and justify the optimal proportions in which they are carried out, this is due to the specific objectives of each enterprise, the difference between internal and external conditions of its activity; economic theories related to the mechanism

of dividend policy formation are considered (dividend neutrality theory, dividend advantage theory, or "tit in hand", dividend minimization theory, or "tax advantage theory", dividend signal theory, or "signaling theory"); domestic and international types and types of dividend policy of the corporation are reflected; the advantages and disadvantages of regular dividend policy, stable dividend policy, irregular dividend policy and zero dividend policy of corporate enterprises are identified; the main indicators of dividend policy efficiency (net profit per share, dividends per ordinary share, share value ratio, return on shares, dividend payout ratio), which characterize the ratio of share prices, their profitability and payment of dividends to shareholders on the basis of financial data Tesla reporting; based on this analysis, it is proved that the payment of dividends depends not only on the availability and size of the company's profits, but also on the desire of the owners of a controlling stake to decide on the payment of dividends; In general, an effective dividend policy should ensure optimal distribution among investors who are interested in getting the most out of their investments and maximizing their well-being. companies, both in terms of increasing production capacity, the use of new technologies, and in terms of attractiveness to new investors. The ratio of Tesla's price to revenue, price to gross profit, price to book value, price to free cash flow, and price to profit ratio are still at an extremely high level, although it has decreased significantly compared to previous highs. Based on the study, it is proven that Tesla can not choose another module of dividend policy in the near future.

Ключові слова: дивідендна політика, політика регулярних дивідендів, стабільна дивідендна політики, політика нерегулярних дивідендів, нульова дивідендна політика

Key words: dividend policy, regular dividend policy, stable dividend policy, irregular dividend policy, zero dividend policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Рішення про виплату дивідендів — одне з найважливіших фінансових рішень компанії. Фірми намагаються визначити рівень внутрішніх фінансових ресурсів і водночас, як передбачається, максимізувати добробут своїх акціонерів за рахунок дивідендної політики. Дійсно, переважна більшість фінансових аспектів, включаючи теорії структури капіталу, злиття і поглинання, ціноутворення на активи і складання бюджету капіталу, тісно пов'язані з поглядами на те, як і чому фірми виплачують дивіденди.

На сьогодні питання встановлення певного виду дивідендної політики є дуже складним у розрізі фінансового менеджменту.

Необхідність вирішення цього питання зумовлена сучасними вимогами фінансової стратегії щодо підвищення капіталізації компанії, очікування акціонерів та політики формування власних фінансових ресурсів загалом. Обгрунтована дивідендна політика дозволяє ефективно розподілити чистий прибуток між інвесторами та забезпечити себе необхідними коштами для свого довгострокового зростання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У теоретичному контексті дивіденди були основною темою, так і сферою дискусії у межах корпоративних фінансів з часів теорії нерелевантності дивідендів,

запропонованої Міллером і Модільяні. Також велика кількість зарубіжних та вітчизняних дослідників розглядали теоретичні аспекти дивідендів та займалися питаннями формування та оптимізації дивідендної політики компанії: М. Гордон, Дж. Лінтнер, Ф. Мертон, М.С. Шоулз, О.О. Терещенко, М.В. Топчак, Л.О. Лігоненко, А.В. Сірко ті інші.

МЕТА СТАТТІ

Головною метою цієї статті є визначення теоретичних підходів до розуміння поняття дивідендна політика, висвітлення особливостей формування дивідендної політики підприємства та оцінки її ефективності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Прибуток підприємства після сплати усіх податків та зборів є чистим та спрямовується на споживання та накопичення. В процесі дивідендної політики визначаються пропорції розподілу чистого прибутку між власниками підприємства (акціонерами) і прибутком, який реінвестується.

Термін "дивіденди" відноситься до тієї частини прибутку компанії, яка розподіляється компанією між своїми акціонерами. Ця винагорода акціонерів за вкладення, зроблені ними в акції компанії. Інвестори зацікавлені в отриманні максимальної віддачі від своїх вкладень і в максимальному збільшенні свого

добробуту. З іншого боку, компанії необхідно надати кошти для фінансування свого довгострокового зростання.

Якщо компанія виплачує як дивіденди більшу частину того, що вона заробляє, то для задоволення потреб бізнесу і подальшого розширення їй доведеться залежати від зовнішніх ресурсів, таких як випуск боргових зобов'язань або нові акції. Таким чином, дивідендна політика фірми впливає як на довгострокове фінансування, так і на добробут акціонерів. В результаті рішення фірми про виплату дивідендів має бути прийнято таким чином, щоб справедливо розподілити прибуток.

Дивідендна політика — це сукупність цілей і завдань, які ставить перед собою керівництво підприємства у сфері виплати дивідендів, а також сукупність методів і засобів їх досягнення [11].

Основною метою дивідендної політики підприємства є визначення напрямків розподілу прибутку та обґрунтування оптимальних пропорцій, у яких вони здійснюються. Вона зумовлена специфікою завдань, які ставляться перед кожним конкретним підприємством, відмінністю внутрішніх та зовнішніх умов його господарської діяльності.

Загалом дивідендну політику можна трактувати як сукупність заходів щодо розподілу чистого прибутку на тезавровану та споживчу частини [5].

На формування дивідендної політики впливає певний ряд факторів:

1. Ліквідність фондів. Вона повинна бути складена з урахуванням збереження належних оборотних коштів та надлишків коштів для безперебійного функціонування бізнесу.

2. Минулі ставки дивідендів: для підтримки стабільності має бути стабільна норма прибутку на дивіденди;

3. Стабільність доходу: коли прибуток компанії стабільний і показує прибутковість, компанія повинна забезпечити відповідні дивіденди.

4. Боргові зобов'язання: компанія, яка залучила кошти за рахунок боргів, повинна сплатити відсотки за позикові кошти. Тому такі компанії не можуть виплатити справедливий дивіденд своїм акціонерам.

5. Інвестиційні можливості: одним із важливих факторів прийняття рішень щодо політики дивідендів є визначення майбутніх інвестиційних потреб та підтримка достатнього надлишку коштів для будь-якого подальшого проєкту.

6. Політика контролю: коли компанія не хоче посилювати контроль акціонерів над організацією, вона намагається зобразити інвестиції непривабливими, виплачуючи менше дивідендів.

7. Очікування акціонерів: інвестиційні цілі та наміри акціонерів визначають їхні очікувані дивіденди. Деякі акціонери розглядають дивіденди як звичайний дохід, тоді як інші прагнуть отримати капітал.

8. Характер та розмір компанії: величезні компанії потребують великого капіталу для розширення, диверсифікації чи інших проєктів. Крім того, деякі підприємства можуть вимагати величезних коштів на оборотні кошти, а інші суб'єкти господарювання потребують таких самих на основні засоби. Все це впливає на дивідендну політику компанії.

9. Фінансова політика компанії: якщо фінансова політика компанії полягає у залученні коштів за допомогою власного капіталу, вона виплатить вищі дивіденди. Навпаки, якщо вона функціонує більше за рахунок кредитних коштів, виплата дивідендів завжди буде мінімальною.

10. Вплив торгового циклу: під час інфляції або коли організації не вистачає належних коштів для розширення бізнесу, компанія не в змозі забезпечити гарні дивіденди.

11. Можливість запозичень: компанія з високою доброзичливістю має чудовий авторитет як у столиці, так і на фінансових ринках. Маючи кращі можливості запозичення, компанія може дати гідні дивіденди акціонерам.

12. Політика корпоративного оподаткування: якщо організація повинна сплатити значний корпоративний податок або податок на дивіденди, у неї залишиться мало прибутку для виплати дивідендів.

13. Урядова політика: якщо уряд втручається в певну галузь та обмежує випуск акцій або боргових зобов'язань, це також впливає на політику зростання та дивідендів компанії.

14. Подільний прибуток: останній, але вирішальний фактор — це сама прибутковість компанії. Якщо організація не зможе отримати достатньо прибутку, вона не зможе виплатити гідні дивіденди акціонерам.

Формуванню оптимальної дивідендної політики в країнах із розвинутою ринковою економікою присвячені численні теоретичні дослідження. Найбільш поширеними теоріями, пов'язаними з механізмом формування дивідендної політики, є [9]:

1. Теорія нейтральності дивідендів.

На думку Модільяні та Міллера (ММ), дивідендна політика фірми не має значення, оскільки вона не впливає на багатство акціонерів. Вони стверджують, що вартість фірми залежить від доходу фірми, який є результатом її інвестиційної політики. Відповідно до цього підходу, ціна акцій фірми визначається потенціалом її отримання та інвестиційною політикою [4].

Насправді те, що в даний час розуміють як теорема Модільяні-Міллера, містить чотири окремі результати з серії робіт (1958, 1961, 1963). Перша пропозиція встановлює, що за певних умов співвідношення боргу та власного капіталу фірми не впливає на її ринкову вартість. Друга пропозиція встановлює, що кредитне тягар фірми не впливає на її середньозважену вартість капіталу. Третя пропозиція встановлює, що ринкова вартість фірми не залежить від її дивідендної політики. Четверта пропозиція встановлює, що власники акцій байдуже ставляться до фінансової політики фірми.

Теорія ґрунтується на наступних припущеннях:

— фірма працює на ідеальному ринку капіталу;

— податків не існує;

— фірма має фіксовану інвестиційну політику;

— ризик невизначеності не існує. Тобто інвестори можуть з певністю прогнозувати майбутні ціни та дивіденди, і одна ставка дисконтування підходить для всіх цінних паперів та всіх періодів часу.

2. Теорія переваги дивідендів, або "синиця в руках".

Прихильниками цієї теорії були Лінтнер та Гордон. Майрон Гордон і Джон Лінтнер виступали опонентами

Таблиця 1. Види дивідендної політики

Назва дивідендної політики	Сутність
Політика «нульового» дивіденду	Дивіденди не виплачуються, використання прибутку реінвестування
Політика «100%» дивіденду	Весь об'єм чистого прибутку спрямовано на виплати дивідендів
Політика стабільного дивіденду	Постійна виплата дивідендів компанією, незалежно від її прибутку чи збитків
Політика фіксованого дивіденду з преміальними виплатами	Додатковий дивіденд від надприбутку компанії
Політика фіксованого відсотка з прибутку	Фіксована виплата дивідендів за однаковим процентом щороку
Прогресивна дивідендна політика	Стале збільшення розміру дивідендів
Регресивна дивідендна політика	Поступове зменшення розміру дивідендів
Політика негрошових виплат	Виплата дивідендів здійснюється випуском нових акцій чи облігацій
Політика нагромаджених дивідендів	Відтермінування та акумулювання дивідендів на певний строк

Джерело: складено авторами на основі [6; 8;12].

теорії незалежності дивідендної політики і в своїх працях стверджували, що дивідендна політика істотна і впливає на величину сукупного багатства акціонерів.

Теорія виплати високого дивіденду базується на тому, що акціонери не схильні до ризику та воліють отримувати виплати дивідендів, а не майбутні прирости капіталу. Отже, швидкі отримані дивіденди менш ризиковані, ніж потенційний прибуток від приросту капіталу, який буде отриманий у майбутньому більш-менш віддаленим [2].

Гордон стверджував, що виплата поточних дивідендів "вирішує невизначеність інвесторів". Зараз інвестори віддають перевагу певному рівню доходу, а не перспективі отримання більш високого, але менш певного доходу в певний час у майбутньому.

Ключовим наслідком, як стверджують Літнер і Гордон, є те, що через менш ризиковану природу дивідендів акціонери та інвестори знижуватимуть дивідендні витрати фірми за нижчою нормою прибутку "r", збільшуючи таким чином вартість акцій фірми.

Модель Гордона базується на таких припущеннях:

- 1) фірма є акціонерним товариством;
- 2) зовнішнього фінансування не існує, і всі інвестиції фінансуються виключно з нерозподіленого прибутку;
- 3) внутрішня норма прибутку фірми залишається незмінною;
- 4) вартість капіталу фірми також залишається незмінною незалежно від зміни комплексу ризиків фірми;
- 5) заробіток фірма отримує постійно;
- 6) коефіцієнт утримання, який колись був прийнятний, є постійним. Таким чином, швидкість росту також є постійною;
- 7) податку на прибуток підприємств не існує.

3. теорія мінімізації дивідендів, або "теорія податкових переваг".

Відповідно до цієї теорії ефективність дивідендної політики визначається критерієм мінімізації податкових виплат за поточними й майбутніми прибутками власників, тому що оподаткування поточних прибутків у формі одержуваних дивідендів завжди вище, ніж майбутніх. Отже, дивідендна політика повинна забезпечувати мінімізацію дивідендних виплат.

Праці Роберта Літценбергера і Крішни Рамасвами поклали початок теорії податкової диференціації, згідно з якою з позиції акціонерів пріоритетне значення має не дивідендна, а капіталізована прибутковість, бо дохід від капіталізації обкладався меншим податком, ніж доходи, отримані у вигляді дивідендів. Якщо ставка податку на дивіденди більше ставки податку на дохід від приросту капіталу, то інвестори вимагають підвищеної прибутковості вкладень в акції фірм, які виплачують дивіденди, що призводить до зниження ціни акції. Таким чином, фірмам стає не вигідно виплачувати високі дивіденди [3].

Однак такий підхід до дивідендної політики не влаштує численних дрібних акціонерів із низьким рівнем доходів, які постійно потребують поточних їх надходжень у формі дивідендних виплат (що знижує об'єм попиту на акції таких компаній, а також і котирувану ринкову ціну цих акцій).

4. Сигнальна теорія дивідендів, або "теорія сигналізації".

Це теорія, яка стверджує, що оголошення про збільшення виплат дивідендів компанією дає сильні сигнали про світлі перспективи компанії в майбутньому. На практиці спостерігається, що зміна дивідендної політики фірми впливає на ціну її акцій — збільшення дивідендів, що спричиняє збільшення ціни акцій та зменшення дивідендів, що спричиняє зниження ціни акцій.

Таблиця 2. Показники дивідендної політики

Показник	Формула	Характеристика
1. Чистий прибуток на одну акцію	$\frac{\text{сума чистого прибутку компанії}}{\text{кількість акцій в обігу}}$	Визначає рівень номінальної прибутковості чи збитковості компанії
2. Дивіденди на одну просту акцію	$\frac{\text{сума дивідендів}}{\text{кількість простих акцій}}$	Характеризує розмір дивіденду, що припадає на одну просту акцію
3. Коефіцієнт цінності акцій	$\frac{\text{сума дивідендів}}{\text{капіталізація компанії}}$	Визначає кількість грошей, яку акціонер готовий відати за 1 акцію компанії
4. Рентабельність акцій	$\frac{\text{капіталізація компанії}}{\text{сума дивідендів}}$	Цей показник характеризує відсоток повернення у капітал, вкладений в акції підприємства
5. Коефіцієнт дивідендних виплат	$\frac{\text{маса дивіденду}}{\text{сума чистого прибутку}}$	Показник визначає розміри розподілу здобутого чистого прибутку компанії між акціонерами та фінансуванням інвестиційних потреб

Джерело: складено авторами на основі [10].

Ця закономірність змусила багатьох спостерігачів зробити висновок, всупереч моделі М&М, що акціонери дійсно віддають перевагу дивідендам перед майбутніми прирідками капіталу. Зміна виплати дивідендів слід трактувати як сигнал акціонерам та інвесторам про майбутні перспективи прибутку фірми.

Як правило, збільшення виплат дивідендів розглядається як позитивний сигнал, що передає позитивну інформацію про перспективи майбутнього прибутку фірми, що призводить до зростання ціни акцій. І навпаки, зменшення виплати дивідендів розглядається як негативний сигнал про перспективи прибутків у майбутньому, що призводить до зниження ціни акцій.

Вітчизняні вчені виділяють наступні види дивідендної політики (табл. 1):

Теоретично кожен із наведених видів дивідендної політики може використовуватись підприємством протягом певного періоду діяльності заради досягнення певної мети. Таким чином, періодичне застосування конкретного варіанту дивідендної політики вимагає виваженості, економічно обгрунтованого підходу з урахуванням особливостей національної економіки, специфіки конкретного підприємства та особливостей його діяльності [7].

Найпоширенішою класифікацією типів дивідендної політики корпорацій на заході є:

1. Політика регулярних дивідендів.

У політиці з фіксованими або регулярними дивідендами компанія виплачує дивіденди щороку, незалежно від отримання прибутку чи збитків. Якщо компанія отримує більше прибутку, ніж очікувала, надлишковий прибуток буде утримуватися компанією як нерозподілений прибуток, а не розподілятися між акціонерами. Якщо компанія завдає збитків, акціонерам все одно буде виплачений дивіденд. В очах інвесторів компанія, яка регулярно виплачує дивіденди, є низькоризиковою, незважаючи на те, що розмір регулярних дивідендів може бути невеликим.

Політика регулярних дивідендів пропонує такі переваги:

- Встановлює прибутковий облік діяльності компанії.
- Створює довіру серед акціонерів.
- Сприяє довгостроковому фінансуванню та полегшує фінансування.
- Стабілізує ринкову вартість акцій.
- Звичайні акціонери розглядають дивіденди як джерело коштів для покриття своїх повсякденних витрат на життя.

— Якщо прибуток не розподіляється регулярно і зберігається, акціонерам, можливо, доведеться заплатити вищу ставку податку в тому році, коли розподіляється накопичений прибуток.

Однак слід пам'ятати, що регулярні дивіденди можуть підтримувати лише компанії з тривалим та стабільним доходом. Компанія повинна встановлювати регулярні дивіденди за нижчою ставкою порівняно із середнім доходом компанії.

2. Політика стабільного дивіденду

Згідно з цим типом дивідендної політики, компанія дотримується процедури виплати визначеного фіксованого відсотка прибутку як дивідендів щороку.

Інвестування в компанію, яка дотримується такої політики, є ризиком для інвесторів, оскільки розмір дивідендів коливається в залежності від рівня прибутку. Акціонери стикаються з великою кількістю невизначеності, оскільки вони не впевнені в тому, який саме дивіденд вони отримають.

Постійний дивіденд на акцію виплачується через резервний фонд, створений для цієї мети. Цільовий коефіцієнт виплат визначає стабільну дивідендну політику. Це також допомагає стабілізувати ринкову вартість акцій за тією ж лінією, що і політика регулярних дивідендів.

Переваги стабільної дивідендної політики:

- Ознака продовження нормальної діяльності компанії.

- Стабілізує ринкову вартість акцій.
- Створює довіру серед інвесторів.
- Забезпечує джерелом засобів для існування тих інвесторів, які розглядають дивіденди як джерело коштів для покриття щоденних витрат.
- Відповідає вимогам інституційних інвесторів, які віддають перевагу компаніям зі стабільними дивідендами.

Покращує кредитоспроможність та полегшує фінансування.

- Призводить до постійного надходження до потоку національного доходу і, таким чином, сприяє стабілізації національної економіки.

3. Політика щодо нерегулярних дивідендів

При нерегулярній дивідендній політиці фактично немає встановленого графіка виплати дивідендів. Рада директорів визначатиме розмір та розмір дивідендів. Їхні дії щодо виплати дивідендів не мають нічого спільного із сценарієм отримання компанією прибутку або збитків. Правління може прийняти рішення про розподіл прибутку, незважаючи на низький або відсутність прибутку. Це завойовує довіру інвесторів, і вони будуть більше інвестувати в компанію, а ліквідність компанії зростатиме.

З іншого боку, компанія може зберегти весь або значний обсяг прибутку та розподілити дивіденди або не менше. Компанія може зробити це для збільшення зростання компанії, використовуючи нерозподілений прибуток. Політика нерегулярних дивідендів використовується компаніями, які не мають стабільного грошового потоку або не мають ліквідності. Інвестори, які інвестують у компанію, яка дотримується політики, стикаються з дуже високими ризиками, оскільки існує можливість не отримати дивідендів протягом фінансового року.

Причини, через які компанії можуть проводити нерегулярні виплати дивідендів:

- Невизначеність заробітку.
- Невдалі господарські операції.
- Нестача ліквідних ресурсів.
- Страх перед несприятливим впливом регулярних дивідендів на фінансовий стан компанії.

4. Нульова дивідендна політика

Компанія може дотримуватися політики не виплати дивідендів у певний час через потребу в коштах для майбутнього зростання та розширення або несприятливий стан оборотного капіталу. Компанія може прийняти рішення не виплачувати дивіденди взагалі. Якщо прибуток компанії буде реінвестовано у бізнес, це може призвести до зростання та збільшення прибутку в майбутньому.

Згідно з цим типом дивідендної політики, компанія дотримується процедури виплати дивідендів акціонерам незалежно від сценарію прибутку або збитків. Коефіцієнт виплат становить 0%. Загальний прибуток збереже собі компанія. Він буде реінвестувати в модель бізнесу компанії, щоб продовжувати її розширювати зі збільшеною ставкою і не перешкоджаючи таким питанням, як ліквідність.

Ефективність дивідендної політики може бути визначена системою показників, які характеризують співвідношення ціни акцій, їх дохідність та виплату ди-

видендів акціонерам. У вітчизняній літературі прийнято виділяти такі показники дивідендної політики (табл. 2).

Tesla є яскравим представником компаній, що ведуть нульову дивідендну політику.

Нині Tesla не являється компанією, яка виплачує дивіденди. Це твердження базується на фінансовій звітності компанії за 2020 рік, в якій вказана така дивідендна політика [1]:

"Ми ніколи не оголошували і не виплачували грошові дивіденди за нашими звичайними акціями. Ми не очікуємо виплати грошових дивідендів найближчим часом. Будь-яке рішення про оголошення грошових дивідендів в майбутньому буде прийматися на розсуд нашої ради директорів відповідно до чинного законодавства і буде залежати від нашого фінансового стану, результатів діяльності, вимог до капіталу, загальних умов ведення бізнесу та інших факторів, які наша рада директорів може вважати доречним".

Оскільки дана автомобільна компанія використовує нульову модель ведення дивідендної політики, то більшість показників дорівнюють 0.

Для більш детального аналізу компанії розглянемо показники прибутковості/збитковості. Надалі для аналізу будемо використовувати данні із фінансових звітів компанії Tesla [1].

Квартальний валовий прибуток Tesla значно зріс у період з 2015 по 2021 рік, причому 1 квартал 2021 року став кращим кварталом, коли валовий прибуток зріс до 2,2 мільярда доларів, що є рекордним показником для компанії. Крім того, валовий прибуток Tesla залишався майже незмінним протягом декількох кварталів з 2019 по 2020 рік. За даними можемо побачити висхідний тренд, що показує ріст прибутковості.

Щодо операційного доходу, він показує скільки прибутку отримала компанія після оплати всіх витрат, пов'язаних з основною діяльністю. Для компанії Tesla такою діяльністю є виробництво й продаж електромобілів та сонячних батарей. До 2020 року Tesla працювала зі збитками. Компанія не могла стабільно покривати свої податки та проценти по заборгованості, не кажучи вже про виплати дивідендів. На стан першого кварталу 2021 року компанія успішно отримала операційний дохід у розмірі майже 600 мільйонів доларів що означає ріст більше ніж на 100% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

Чистий прибуток — це прибуток, який залишається у розпорядженні підприємства після сплати податків. Компанія може реінвестувати прибуток назад в компанію для розширення, погасити борги або виплатити дивіденди. Чистий прибуток Tesla, також був від'ємним більшість кварталів з 2015 по 2020 рік., але компанії вдалося отримати стабільний чистий прибуток, у середньому близько 230 мільйонів доларів, з 1 кварталу 2020 року по 1 квартал 2021 року. Tesla повідомила про рекордний чистий прибуток у першому кварталі у розмірі 438 мільйонів доларів. Чистий прибуток на 1 акцію становить — 0,93 долара.

Отже, Tesla змогла бути прибутковою за валовим прибутком тільки з 2015 по 2021 рік, а до середини 2019 Tesla було зовсім збитковою компанією. Проте Tesla значно покращилася і в останні роки змогла стабільно приносити прибуток. Крім того, чистий прибуток

на акцію TSLA досягла рекордного рівня в 1 кварталі 2021 року. У найближчому майбутньому очікується подальше зростання прибутковості, судячи з того, що Gigafactory Berlin буде готовий до кінця 2021 року.

Для оцінки акцій TSLA на вторинному ринку використаємо такі фінансові коефіцієнти:

1. Коефіцієнт Ціна / Дохід (Price to Sales, P / S) оцінює компанію за обсягом продажів і дає уявлення про те, скільки інвестор платить за \$ 1 її виручки. Розраховується цей показник як:

$P / S = \text{Ринкова вартість компанії} / \text{Обсяг продажів}$
Значення показника $P / S < 2$ можна вважати нормою.

2. Коефіцієнт Ціна/балансова вартість (Price to Book, P / B) використовують для порівняння ринкової вартості компанії з балансовою, щоб зрозуміти, скільки інвестори платять за чисті активи компанії, що припадають на одну акцію.

Додатково P / B дає уявлення про те, чи не платить інвестор занадто багато за той залишок, який він може отримати в разі банкрутства компанії. Значення коефіцієнта розраховується за формулою:

$P / B = \text{Ринкова вартість компанії} / \text{Балансова вартість}$.

Акція з $P / B < 1$ вважається недооціненою; акція з $P / B > 5$ — переоціненою.

3. Коефіцієнт Ціна/вільний грошовий потік (Price to FCF). Даний показник дозволяє зрозуміти, який обсяг коштів залишається в розпорядженні підприємства і може бути спрямований на виплату дивідендів.

Розраховується він (спрощено) так:

Вільний грошовий потік = Грошові потоки від операційної діяльності — Капітальні витрати.

Значення $P / FCF < 20$ вважається нормою.

$P / FCF < 15$ свідчить про здоровий бізнес.

4. Коефіцієнт Ціна акції/прибуток на цю акцію (Earnings Per Share EPS). Цей коефіцієнт — це простий спосіб зрозуміти, переоцінена або недооцінена акція, і є найбільш широко використовуваним показником оцінки.

$P / E = \text{Ринкова ціна акції (P)} / \text{Прибуток на акцію (EPS)}$.

Значення $P / E > 20$ з великою часткою ймовірності говорить про те, що компанія переоцінена. Значення P / E в районі 12—15 може вказувати на справедливість оцінки.

Щодо ринкової ціни компанії Tesla, то за останні шість років капіталізація Тесла збільшилася майже в 30 разів: з 20 мільярдів доларів 2016 року до майже 700 мільярдів доларів, на стан п'ятого місяця 2021 року. Ріст капіталізації загалом був обумовлений двома факторами: ростом ціни на акції та ростом кількості акцій в обігу.

Що стосується співвідношення ціни і продажів (P / S), оцінка акцій Tesla різко змінилася. До 2020 року у Tesla було співвідношення ціни і продажів менш 10,0X. Цей однозначний коефіцієнт оцінки підтримувався на цьому рівні майже 5 років, у грудні 2019 року оцінка акцій Tesla почала стрімко зростати. Приблизно через рік відношення ціни Tesla до продажу досягло свого піку, склавши майже 30,0X до грудня 2020 року, що вказує на те, що ціна акцій компанії торгувалася в 30 разів

більше, ніж продажі TTM. Однак згодом це співвідношення неухильно знижувалося і до травня 2021 року досягла приблизно 20,0X.

Далі розглянемо відношення ціни акцій Tesla до балансової вартості або акціонерного капіталу (P / B) за період з 2016 по 2021 рік. Балансова вартість — це чиста вартість компанії. До 2020 року співвідношення ціни до балансової вартості Tesla було в основному незмінним і становило приблизно 10,0 у період з 2016 по 2019 рік. При такій оцінці ціна акцій Tesla приблизно в 10 разів перевищувала чисту вартість компанії. Подібно співвідношенню ціни і доходу, яке ми бачили раніше, відношення ціни до балансової вартості Tesla почала стрімко зростати в 2020 році. У першому кварталі 2020 року ціна акцій Tesla злетіла і досягла рекордного рівня до грудня 2020 року, в результаті чого відношення ринкової капіталізації компанії до балансової вартості досягло 50,0X до грудня 2020 року. Для порівняння, ціна акцій Toyota по відношенню до балансової вартості була лише трохи вище 1,00 станом на травень 2021 року.

Що стосується валового прибутку, оцінка Tesla також зазнала аналогічну тенденцію. Ринкова капіталізація Tesla по відношенню до валового прибутку до 2020 року була приблизно незмінною, складаючи в середньому близько 20,0X. Відношення ціни до валового прибутку навіть знизилося до 10,0X в четвертому кварталі 2019 року. Однак відношення ціни Tesla до валового прибутку недовго залишалось на цьому низькому рівні і почала зростати в кінці 2019 року і досягло майже 140,0 до кінця 2020 року. У той час валовий прибуток Tesla зріс, що вказувало на поліпшення перспектив бізнесу компанії. Станом на травень 2021 року відношення ціни Tesla до валового прибутку трохи знизилося приблизно до 85,0X в основному через зниження ціни акцій.

Вільний грошовий потік — ще один важливий показник, який можна використовувати для вимірювання оцінки Tesla. Більша частина коефіцієнта ринкової капіталізації Tesla до вільного грошового потоку за період з 2016 по 2021 рік дорівнює 0. Причина в тому, що Tesla не змогла створити позитивний вільний грошовий потік у ці періоди. Проте, Tesla почала генерувати крихітний вільний грошовий потік у червні 2019 року, про що свідчить зростання відношення ціни до вільного грошового потоку, який перевищив 300. У міру того, як Tesla покращувала генерування вільного грошового потоку в 2019 році, це співвідношення повільно знижувалося і до кінця 2019 року склало менше 50. Згодом співвідношення продовжувало зростати і перевищила 450 раз в 4 кварталі 2020 року. Хоча вільний грошовий потік Tesla за ці періоди збільшився, співвідношення не знизилося. Причина в тому, що зростання цін на акції Tesla набагато випереджає темпи збільшення вільного грошового потоку.

Останній коефіцієнт оцінки, — це відношення ціни до чистого прибутку як ми вже бачили Tesla змогла отримати позитивний чистий прибуток тільки з 2 кварталу 2020 року. Це дуже маленький прибуток в масштабах її капіталізації. В результаті коефіцієнт PE Tesla знаходиться на екстремальному рівні. Відношення ціни до прибутку Tesla дебютувало на рівні 800 у 3 кварталі

2020 року і перевищила 1600 до січня 2021 року. Проте коефіцієнт PE для Tesla впав до більш розумного значення станом на травень 2021 року до трохи вище 600. Отже, співвідношення ціни і прибутку Tesla знаходиться на екстремальному рівні, що вказує на екстраординарну оцінку компанії.

Проведений аналіз відповідає на питання: "Як і чому компанії обирають вид дивідендної політики?" На прикладі компанії Tesla можна сказати, що вона тільки почала бути прибутковою компанією, але і цього занадто мало для виплати дивідендів. Завданням компанії є зберегти тенденції до зростання прибутку та вільного грошового потоку. Станом на травень 2021 року відношення ціни Tesla до виручки, ціни до валового прибутку, ціни до балансової вартості, ціни до вільного грошового потоку, а також відношення ціни до прибутку все ще перебувають на екстремально високому рівні, хоча він значно знизився в порівнянні з попередніми максимумами. З такими показниками зрозуміло, що компанія Tesla не може обрати іншу модуль ведення дивідендної політики найближчим часом.

ВИСНОВКИ

Отже, дивідендна політика підприємства — це сукупність стратегічних і поточних рішень щодо розподілу результатів діяльності акціонерного підприємства.

Дослідивши сутність теорій дивідендної політики, стає зрозуміло, що єдиного підходу до її формування не існує. Ні одна з теорій не може напевно як вибрати найкращу дивідендну політику компанії, бо за своєю суттю це є динамічний процес. Ні одна з теорій не може надати вичерпну відповідь, як обрати оптимальну дивідендну політику, формування якої необхідно розглядати як динамічний процес.

Приймаючи рішення про запровадження на підприємстві певного виду дивідендної політики, потрібно врахувати, що воно нероздільно пов'язане з такими показниками діяльності компанії: ліквідність фондів, боргові зобов'язання, стабільність доходу, очікування акціонерів, інвестиційні можливості підприємства та фінансову політику компанії загалом.

Ефективна дивідендна політика повинна забезпечити оптимальний розподіл між інвесторами, які зацікавлені в отриманні максимальної віддачі від своїх вкладень і в максимальному збільшенні свого добробуту, а з іншого боку, компанії необхідно надати кошти для фінансування свого довгострокового зростання. Це в свою чергу буде сприяти підвищенню конкурентоспроможності компанії, як з точки зору покращення виробничих потужностей, застосування нових технологій, так і з точки зору привабливості для нових інвесторів.

Також можна сказати, що виплата дивідендів залежить не тільки від наявності та розміру прибутку акціонерного товариства, а й від бажання власників контрольного пакета акцій ухвалити рішення про виплату дивідендів.

Література:

1. Financial results of Tesla ULR:<https://ir.tesla.com/>

2. Gordon M.J. Dividends, Earnings, and Stock Prices. *Review of Economics and Statistics*. 1959. № 41 (2). С. 99—105.

3. Litzemberger R.H., Ravaswamy K. The Effect of Personal Taxes and Dividends on Capital Asset Prices. *Journ. Financial Econ.* Vol. 7 (2). 1979. с. 197—226.

4. Miller M., Modigliani F. Dividend Policy, Growth and the Valuation Shares *Journal of Business*. 1961. № 34. С. 411—433.

5. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: учеб. курс. К. Ольга, Ника-центр, 2004. С. 656.

6. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. М.: Финансы и статистика, 2000. С. 768.

7. Круглова О., Винникова В. Систематизація показників оцінки ефективності дивідендної політики підприємства. *Економічний простір*. 2011. № 55. С. 230—239.

8. Мартюшева Л.С., Меренкова Л.О. Фінансова діяльність суб'єктів підприємництва. Навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ. 2008. С. 320.

9. Стащук О.В. Особливості формування дивідендної політики на підприємстві. Наукові записки. Серія "Економіка" №23. 2014.

10. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посіб. К.: ХНЕУ, 2003. С. 354.

11. Харченко Н.В. Зміст дивідендної політики, її види та їх теоретичне обґрунтування Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 1. С. 34—37.

References:

1. Tesla (2021), "Financial results", available at: <https://ir.tesla.com/> (Accessed 10 Nov 2021).

2. Gordon, M.J. (1959), "Dividends, Earnings, and Stock Prices", *Review of Economics and Statistics*, vol. 41 (2), pp. 99—105.

3. Litzemberger, R.H. and Ravaswamy, K. (1979), "The Effect of Personal Taxes and Dividends on Capital Asset Prices", *Journ. Financial Econ.*, vol. 7 (2), pp. 197—226.

4. Miller, M. and Modigliani, F. (1961), "Dividend Policy, Growth and the Valuation Shares", *Journal of Business*, vol. 34, pp. 411—433.

5. Blank, Y.A. (2004), *Fynansovyj menedzhment [Financial management]*, Ol'ha, Nyka-tsentr, Kyiv, Ukraine.

6. Kovalev, V.V. (2000), *Vvedenye v fynansovyj menedzhment [Introduction to Financial Management]*, Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.

7. Kruhlova, O. and Vinnikova, V. (2011), "Systematization of indicators for assessing the effectiveness of dividend policy of the enterprise", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 55, pp. 230—239.

8. Martiusheva, L.S. and Merenkova, L.O. (2008), *Finansova diial'nist' sub'iektiv pidpriemnytstva [Financial activities of business entities]*, KhNEU, Kharkiv, Ukraine.

9. Staschuk, O.V. (2014), "Features of the formation of dividend policy at the enterprise", *Naukovi zapysky. Seriya "Ekonomika"*, vol. 23.

10. Tereschenko, O.O. (2003), *Finansova diial'nist' sub'iektiv hospodariuvannia [Financial activities of economic entities]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

11. Kharchenko, N.V. (2012), "The content of dividend policy, its types and their theoretical justification", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 34—37.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2021 р.

Т. М. Фертікова,
к. е. н., доцент кафедри економіки та підприємництва,
Чорноморський національний університет імені П. Могили
ORCID ID: 0000-0002-6372-5522

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.46

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТОВАРНОЇ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

T. Fertikova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics
and Business, Petro Mohyla Black Sea National University

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMODITY EXCHANGE TRADE IN UKRAINE

**У статті досліджуються особливості та передумови розвитку товарної біржової торгівлі в Україні. Нада-
но характеристики сучасного стану товарних бірж у світі та в Україні; проаналізовано зарубіжний досвід
розвитку товарних бірж на прикладі Польщі та Китаю та альтернативних шляхів хеджування ризиків учас-
ників ринку; виявлено напрями державного впливу на розвиток товарних бірж в Україні. Ключовими пере-
думовами розвитку національної товарної біржової торгівлі визначено: здійснення структурних економіч-
них змін у напрямі посилення конкуренції та зменшення частки тіньового сектору; законодавчі зміни у
сфері регулювання біржової діяльності, сприятливі для об'єднання бірж, пропозиції ними сучасних по-
слуг, уніфікації біржових товарів, розвитку електронної біржової торгівлі; активізація біржами діяльності
із залучення більшої кількості клієнтів шляхом підвищення доступності електронної біржової торгівлі,
організації торгівлі деривативами, надання гарантій виконання угод.**

**The article examines the features and problems of commodity exchange trade in Ukraine. Modern conditions
of commodity exchanges in the world and in Ukraine are characterized; the foreign experience of commodity
exchanges development on the example of Poland and China and alternative ways of hedging the risks of market
participants are analyzed; directions of state influence on the development of commodity exchanges in Ukraine
are revealed.**

**It was found that during the thirty years of independence in Ukraine influential commodity exchange market
wasn't formed. Despite the unreasonably large number of registered commodity exchanges, they don't have a
significant impact on the volume of exchange goods trade and the pricing process for these goods. The majority
of functioning exchanges do not disclose information about the results of their activity. The exception is the
Ukrainian Energy Exchange, which, firstly, provides information on sales volumes, the number of concluded
agreements, and secondly, strengthens its influence on the energy market by increasing the number of bidders
and trade volumes.**

**It was found that the development of commodity exchanges in Poland and China based on the development of
the economies of these countries. There were such factors of the exchange trade development as favorable
market situation, introduction of effective regulatory norms within the framework of purposeful policy to stimulate
the functioning of exchanges, provision of quality services by exchanges, including modern types of contracts.**

**The key prerequisites for the development of national commodity exchange trade are: implementation of
structural economic changes in the direction of increasing competition and reducing the share of the shadow
sector; legislative changes in the field of regulation of exchange activities, which are favorable for the unification
of exchanges, offer of modern services by exchanges, unification of exchange goods, development of electronic
exchange trade; intensification of exchanges' activity to attract more clients by increasing the availability of
electronic exchange trading, organization of trading by derivatives, provision guarantees for the implementation
of transactions.**

*Ключові слова: товарні біржі, біржова торгівля.
Key words: commodity exchanges, exchange trade.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні налічується кілька десятків функціонуючих товарних бірж. Світовими тенденціями розвитку біржової торгівлі є об'єднання бірж, поширення елект-

ронної біржової торгівлі, переважання торгівлі деривативами, універсалізація біржових товарів. На українських товарних біржах домінують спот угоди з реальним товаром, здійснюється торгівля спеціалізованими то-

варами, і лише запровадження електронних торгових систем робить вітчизняну біржову торгівлю дещо відповідною світовим трендам. Обсяг торгівлі на товарних біржах України загалом та на кожній з них зокрема є порівняно невисоким, але це не спонукає їх до об'єднання чи пропонування більш сучасних видів біржових угод.

Створюється враження, що в Україні відсутні стимули розвитку товарних бірж та можливості запровадження сучасних біржових послуг. З одного боку, є низьким попит на послуги товарних бірж, практично відсутній попит на такі біржові угоди, як ф'ючерси та опціони. З іншого боку, суб'єкти пропозиції забезпечують доволі обмежений перелік послуг, є низьколіквідними, що не дає можливості скористатися перевагами, які має забезпечувати участь у біржових торгах: страхування ризиків та вища прибутковість угод в порівнянні з позабіржовими. Відповідно, вітчизняні біржі не здійснюють помітного впливу на такі процеси, як визначення ринкової ціни на товари, що у світовій практиці класифікуються як біржові, прискорення їх обігу, зменшення трансакційних витрат, пов'язаних з купівлею-продажем.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній науці протягом останніх років проблема розвитку товарних бірж в Україні висвітлюється не дуже активно. Це пов'язано із слабким станом розвитку біржової торгівлі речовими товарами та відсутністю біржової торгівлі похідними цінними паперами, базовими активами яких виступають речові товари. Перешкодою для здійснення наукових досліджень виступає відсутність впорядкованої статистичної інформації щодо діяльності вітчизняних товарних бірж. Державна служба статистики України не оновлює інформацію щодо їх діяльності з 2015 року. Чимало товарних бірж взагалі не мають власних сайтів, а на абсолютній більшості з них відсутня інформація щодо обсягів торгів, структури угод, фінансових результатів тощо. В кращому випадку надаються дані щодо біржових котирувань на ті чи інші товари. Водночас НКЦПФР надає звіти з детальною інформацією щодо результатів діяльності вітчизняних фондових бірж.

Попри брак інформації, специфіка товарних бірж в Україні розглядається в роботах Бойко Л., Кирилюка Є., Морозова Р., Резнік Н., Солодкого М., Сохацької О., Стрішенець О. Науковці приділяють увагу історії становлення товарного біржового ринку в Україні, виявленню характеристик його розвитку протягом періоду незалежності країни, класифікації та визначенню функцій його учасників, видів біржових угод, проблемам, що стримують розвиток вітчизняних товарних бірж, а також аналізують сучасні тенденції розвитку світового біржового товарного ринку. І науковці, і практики аналізують вітчизняне законодавство у сфері регулювання біржової торгівлі, обліку доходів та витрат учасників торгівлі деривативами.

Тим не менш, проблема необхідності та перспектив розвитку товарних бірж в Україні не втрачає актуальності. З 1 липня 2021 р. вступила в силу нова редакція Закону "Про товарні біржі", якою затверджено вимоги щодо ліцензування товарних бірж та оновлено вимоги

щодо провадження ними діяльності. Враховуючи скромні досягнення товарних бірж країни за останні десятиліття, а також появу нових формальних норм їх діяльності, варто дослідити передумови та перспективи розвитку вітчизняної біржової торгівлі.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є визначення передумов розвитку національних товарних бірж. Завданнями дослідження є виявлення особливостей сучасного стану товарних бірж в Україні; аналіз зарубіжного досвіду розвитку товарних бірж та альтернативних шляхів хеджування ризиків учасників ринку, крім як через біржову торгівлю; оцінка потенційного впливу останніх законодавчих змін у сфері регулювання діяльності товарних бірж на тенденції їх розвитку.

Характеристику товарної біржової торгівлі в окремих країнах, виявлення передумов її розвитку здійснено на основі системного, позитивного та нормативного підходів, з використанням методів аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняння, табличного методу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасному світі під товарною біржею міжнародного значення слід розуміти ф'ючерсну універсальну біржу, де торгуються ф'ючерсні та опціонні контракти на поставку товарів [8, с. 42].

З 2010 по 2019 роки обсяг укладених товарних деривативних контрактів на світових біржах виріс на 187,8%, що свідчить про стрімке збільшення потреби в даному виді фінансових інструментів. Частка товарних деривативів в загальній їх кількості в середньому складала близько 17% у досліджуваній період часу. Станом на 2019 р. найбільш затребуваними біржовими товарами є енергопродукти (40% від загального обсягу контрактів), друге місце посідає сільськогосподарська продукція (28%), частка недорогоцінних металів складає 23%, частка дорогоцінних металів — 9%. Частка ф'ючерсних контрактів в загальному обсязі деривативів перевищує 90% по кожній товарній групі [22, с. 13].

Іншими особливостями функціонування сучасних бірж міжнародного масштабу є консолідація та інтеграція біржових структур, що призводить до створення біржових холдингів, перетворення бірж на комерційні організації, розвиток електронної торгівлі, поява ф'ючерсних контрактів на нові для біржового ринку товари (наприклад, ф'ючерси на поставку терефталевої кислоти, метанолу на Чженчжоуській товарній біржі) [22, с. 43—47].

В Україні на початку 2021 р. було зареєстровано 620 товарних бірж [2]. Зважаючи на відносно невелику кількість бірж, що мають власні сайти, здійснюють електронні торги, є членами біржових асоціацій, логічно припустити, що більша кількість зареєстрованих товарних бірж не функціонує. Так, асоціація "Біржові та електронні майданчики" включає 21 члена, в тому числі кілька виключно електронних торговельних майданчиків, Всеукраїнська асоціація товарних бірж налічує 18 членів. Такі організації, як Національна асоціація бірж України, "Союз бірж України", "Союз аграрних бірж України" не мають власних сайтів, тому інформація щодо їх

Таблиця 1. Приклади видів діяльності, зазначених товарними біржами як основний

Вид діяльності	Приклад бірж, що зареєстрували даний вид діяльності як основний
Діяльність посередників у торгівлі сільськогосподарською сировиною, живими тваринами, текстильною сировиною та напівфабрикатами	Товарна біржа агропромислового комплексу центральних областей України, Кіровоградська аграрна біржа, Тернопільська агропромислова біржа
Управління фінансовими ринками	Універсальна – Полісся, Суренж, Подільська, Івано-Франківська аграрна товарна біржа, Вінницька товарна універсальна біржа
Надання інших допоміжних комерційних послуг, н. в. і. у.	Суmiaгпропмбіржа, Харківагпропмбіржа
Діяльність посередників у торгівлі деревиною, будівельними матеріалами та санітарно-технічними виробами	Товарно-сировинна біржа Галконтракт, Житомирські торги
Агентство нерухомості	Чернігівська обласна товарна агропромислова біржа, Закарпатська універсальна товарно-сировинна біржа
Посередництво за договорами цінних паперах або товарах	Буковинська універсальна біржа
Надання інших фінансових послуг (крім страхування та пенсійного забезпечення), н.в.і.у.	Київська агропромислова біржа
Дослідження кон'юнктури ринку та виявлення громадської думки	Універсальна товарна біржа Україна - Захід

Джерело: <https://youcontrol.com.ua/>

діяльності та кількості членів не є загальнодоступною.

Переважає кількість бірж — членів громадської спілки "Всеукраїнська асоціація товарних бірж" серед своїх послуг зазначають проведення аукціонів з реалізації державного майна, майна підприємств-банкрутів, конфіскованого майна, майна, що знаходиться в податковій заставі тощо. Більшість бірж забезпечують проведення торгів земельними ділянками та правами оренди на них, необробленою деревиною. Остання є основним біржовим товаром на Тернопільській агропромисловій біржі, Закарпатській універсальній товарно-сировинній біржі [14; 6]. Лише одиничні біржі надають послуги з організації торгівлі сільськогосподарською та іншою біржовою продукцією. Із сільськогосподарської продукції здійснюються торги переважно зерновими, але на окремих біржах відбувається торгівля плодоовочевою продукцією, м'ясом, молоком, соняшником (наприклад, на Товарній біржі агропромислового комплексу центральних областей України) [13]. Також до складу Асоціації входять біржі, що спеціалізуються на продажу майна при провадженні справ про банкрутство (ТБ "Україна — Захід") [15]. Більшість бірж є партнерами проєкту PROZORRO, тобто беруть участь в електронних державних закупівлях.

У 2018—2020 рр. двадцять вісім бірж мали надані Державною фіскальною службою України повноваження з продажу майна платників податків, що перебуває у податковій заставі. На 2021—2023 рр. таке право було надано лише шістнадцяти біржам [5; 4].

Серед бірж, що спеціалізуються на торгівлі енергоресурсами, визначальне місце посідає Українська енергетична біржа (УЕБ). Вона організує торги електричною енергією, природним та скрапленим газом, вугіллям, нафтопродуктами та іншим. Крім того, можуть здійснюватися торги сільськогосподарською продукцією, необробленою деревиною, енергоресурсами, а також не-

стандартизованими товарами на зразок нерухомості, автотранспортних засобів, майна, що перебуває у державній чи комунальній власності, активів, що перебувають у податковій заставі, банківській заставі, конфіскованого майна [19].

Якщо подивитися на вид діяльності, що був зазначений українськими товарними біржами як основний при реєстрації до липня 2021 р., то вийде доволі широкий перелік варіантів, який демонструє, наскільки специфічними є товарні біржі країни (див. табл. 1).

Отже, відсутність узагальненої статистичної інформації щодо стану товарних бірж в Україні, обмежена інформація щодо особливостей та показників діяльності окремих бірж, значний перелік видів діяльності, що зазначаються як основний, торгівля не лише стандартизованими, але й нестандартизованими товарами, відсутність торгівлі ф'ючерсами та опціонами дозволяють зробити висновок про вкрай низький рівень розвитку товарної біржової торгівлі в країні. Прикладом біржі, що демонструє позитивну динаміку ключових показників торгівлі протягом останніх років, є лише УЕБ (див. табл. 2). Станом на жовтень 2021 р. лише дана біржа отримала ліцензію у відповідності до нових вимог Закону "Про біржові ринки", і тепер деякі біржі функціонують в якості агентів УЕБ.

На відміну від ринку енергоресурсів, на аграрному біржовому ринку України не виокремлюються біржі, що здійснюють значимий вплив на торгівлю сільськогосподарською продукцією. Хоча, відповідно до результатів опитування учасників зернового ринку країни, вони мають потребу в розвитку ринку деривативів з метою хеджування ризиків, пов'язаних з врожайністю та коливанням цін [12, с. 23]. Водночас абсолютна більшість сільськогосподарських виробників, переробників та трейдерів не має досвіду використання деривативів для трансферу ризиків. Причинами цього є відсутність в Україні бірж з достатнім рівнем ліквідності та низький рівень обізнаності учасників ринку щодо можливостей хеджування ризиків [12, с. 30]. З деривативів на українському ринку використовуються лише позабіржові форвардні контракти, і за ними продається невелика частка зерна. Але деякі українські трейдери мають досвід хеджування ризиків за допомогою ф'ючерсів та опціонів на міжнародному біржовому та позабіржовому ринках, зокрема, на таких біржах світового рівня, як MATIFF та CME [12, с.37].

У країнах Східної Європи є приклади організації роботи товарних бірж, які за останні двадцять років посіли вагомі позиції в європейському регіоні. Так, Польська енергетична біржа (польською — TGE, Towarowa Gielda Energii), яка є частиною Warsaw Stock Exchange Capital Group з 2012 р., функціонує з 1999 року. У 2000 р. було розпочато торгівлю електроенергією на добу вперед, в 2008 р. — запущено торгівлю товарними деривативами на електроенергію, в 2012 — на газ. В 2019 р. обсяг торгівлі електроенергією на TGE склав 151% від всієї електроенергії, що споживається у країні,

а обсяг торгівлі газом — 67% [21, с.4]. Крім того, на цій біржі здійснюється торгівля дозволами на викиди вуглекислого газу, правами власності, Certificates of Origin Register, Guarantees of Origin Register на ринку відновлювальних джерел енергії. Одним з важливих досягнень біржі у звіті за 2019 р. визначається оновлення вебсайту, на якому забезпечено повний набір даних щодо результатів діяльності біржі як для професійних учасників ринку, так і для всіх зацікавлених осіб.

З точки зору прикладу ефективного державного впливу на стан біржової торгівлі є цікавим досвід Китаю. В середині 90-их рр. ХХ ст. у країні діяло близько півсотні бірж, які здійснювали торгівлю строковими контрактами. В 1994 р. 50 бірж було об'єднано в 14, скоротилася кількість контрактів за рахунок ліквідації контрактів на нестандартизовану продукцію. Результатом першого етапу реформи стало падіння обсягів біржової торгівлі. На другому етапі 14 бірж реорганізували в три, які нині входять до переліку провідних бірж міжнародного рівня: Товарна біржа Чженчжоу, Далянська товарна біржа, Шанхайська ф'ючерсна біржа. З 35 ф'ючерсних контрактів залишилося 12. Брокерські фірми були зобов'язані займатися лише брокерською діяльністю та збільшити розмір операційного капіталу. З початку ХХІ ст. почався стабільний ріст обсягів торгівлі товарними ф'ючерсами на китайських біржах. Згодом, з подальшим зростанням китайської економіки, досягненням позицій найбільшого експортера та другого імпортера в світі кількість видів товарних ф'ючерсів збільшилася [3, с. 95—96].

За підсумками 2020 р. Далянська товарна біржа посіла сьоме місце в світі з обсягом контрактів 2,21 млрд дол. (ріст у порівнянні з 2019 р. склав 62,83%), Шанхайська ф'ючерсна біржа — дев'яте місце з обсягом контрактів 2,13 млрд (ріст у порівнянні з 2019 р. — 47,04%), Чженчжоуська товарна біржа — 12-е місце в світі (обсяг контрактів у 2020 р. — 1,7 млрд, ріст в порівнянні з попереднім роком — 55,75%). Серед топ — 40 сільськогосподарських ф'ючерсів та опціонів перша десятка — товарні ф'ючерси на китайських біржах. Зокрема, перші чотири ф'ючерси (на соєве борошно, RBD пальмову олію, кукурудзу та соєву олію) торгуються на Далянській товарній біржі. Всього 19 найбільших аграрних контрактів з сорока торгуються на біржах Китаю [23].

Є іноземні приклади вирішення проблеми збуту продукції та хеджування ризиків поза національних бірж. Так, в Гватемалі малі та середні виробники з метою хеджування ризиків контактують з експортерами, укладаючи форвардні контракти, а ті, у свою чергу, продають ф'ючерси або купують опціони на Нью-Йоркській біржі. У Мексиці агентство підтримки виробників вовни (Support Services for Agricultural Marketing Agency) забезпечує виробникам мінімально гарантовані ціни, хеджуючи власні ризики шляхом купівлі опціонів пут на Нью-Йоркській біржі [24, с. 22].

В Україні держава пропонує сільськогосподарським підприємствам підтримку у вигляді компенсації частини відсотків по кредитах (Урядова програма підтримки суб'єктів господарювання АПК шляхом здешевлення кредитів у 2021 році) [11], виробникам у галузі тваринництва про-

Таблиця 2. Показники біржової торгівлі на Українській енергетичній біржі

	2017	2018	2019	2020
Обсяг реалізації енергоресурсів, млрд грн	10,8 ¹	14,7 ¹	58 ²	105 ²
Кількість торгових сесій	466	677	758	1024
Кількість укладених угод	7467	9860	10295	13266
Кількість учасників	491	654	1040	1102

Примітка: ¹ Без врахування торгів із використанням диференціалів.

² З урахуванням торгів із використанням диференціалів. Джерело: [17; 18; 20].

понується кілька видів дотацій, відшкодування частини вартості закуплених тварин, об'єктів у вигляді тваринницьких ферм, доїльних залів та інших [10]. Також кілька видів фінансової підтримки пропонується фермерським господарствам. Судячи по розмірах державної допомоги, істотного впливу на фінансовий стан сільгоспвиробників вона не здійснює, і є доповненням, а не заміною до біржового механізму ціноутворення та зменшення ризиків шляхом хеджування.

Альтернативою розвитку вітчизняних товарних бірж є участь українських виробників в торгах на світових біржах. Останні є високоліквідними, пропонують сучасні фінансові інструменти, мають напрацьовану систему регулювання, забезпечують доступ до електронної торгівлі. З іншого боку, вихід на іноземні біржі пов'язаний з більш складною процедурою взаємодії з біржею та брокерами, валютними та вищими ціновими ризиками. Провідні іноземні біржі здійснюють переважно торгівлю деривативами на стандартизовані товари, що не відповідає потребам невеликих національних виробників. Отже, можливості окремих учасників ринку брати участь у торгах на іноземних біржах не знімає питання розвитку вітчизняних товарних бірж.

Аналіз досвіду становлення бірж в іноземних країнах протягом останніх десятиліть дозволяє підсумувати такі стимулюючі його інституційні фактори:

— розробка сприятливого для розвитку бірж та користування біржовими послугами законодавства;

— зниження доступності альтернативних способів зменшення ризиків (наприклад, державних програм з прямої компенсації втрат учасникам сільськогосподарського ринку);

— скорочення кількості бірж та забезпечення їх спеціалізації, запровадження та підвищення якості супутніх до організації торгівлі деривативами біржових послуг (експертна оцінка, надійний механізм забезпечення виконання контрактів);

— підвищення обізнаності учасників ринку щодо вигод, пов'язаних із торгівлею деривативами.

Макроекономічними передумовами є економічне зростання, лібералізація ринку, підвищення його конкурентності. Об'єктивними мікроекономічними передумовами зростання попиту на послуги товарних бірж є збільшення кількості учасників ринку та обсягів їх діяльності, усвідомлення потреби у зменшенні трансакційних витрат, пов'язаних з пошуком контрагентів, отриманням інформації, захистом прав власності. Послуги біржі, брокерів є платними, тож переваги від участі у біржових операціях мають бути більшими за пов'язані з ними

витратами. Для користування даними послугами необхідна обізнаність щодо переваг біржової торгівлі та освіченість щодо її організації. До традиційних переваг, зазвичай, відносять можливість купити-продати товари за вигідною ціною, біржові гарантії щодо виконання контрактів. У сучасному світі більш актуальною є можливість хеджування ризиків та здійснення спекулятивних операцій.

Протягом останніх двадцяти років в Україні здійснювалися спроби уряду сприяти розвитку біржової торгівлі. В 2005 р. Постановою КМУ було створено Аграрну біржу, що перебуває в державній власності. Метою її створення визначалося забезпечення державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції. Згідно із Статутом біржі, вона, зокрема, надає біржові послуги з продажу товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, забезпечує здійснення розрахунково-клірингової діяльності [9]. Передбачалося, що торгівля на Аграрній біржі буде сприяти встановленню ринкових цін на аграрну продукцію насамперед на зернові. Замість цього набула поширення практика реєстрації на біржі угод, укладених на позабіржовому ринку. В 2011 р. було запроваджено законодавчу вимогу щодо необхідності реєстрації всіх експортних контрактів, предметом яких виступає сільгосппродукція, на акредитованих для цього товарних біржах. Протягом 2011—2013 рр. Аграрна біржа "перетворилась на реєстратора експортних угод, координатора усього експорту сільгосппродукції та продовольства з України" [7, с. 47]. Але цілі збільшення обсягів біржової торгівлі сільгосппродукцією, встановлення ринкових цін на неї на конкурентних засадах досягнуті не були.

У лютому 2020 р. було прийнято закон "Про внесення змін до Закону України "Про публічні закупівлі" щодо закупівлі природного газу", яким Оператору ГТС та оператору газосховищ дозволено виходити на біржу та купувати газ для балансування системи та власних виробничих потреб. З першого липня 2021 р. доступ до біржі отримали всі суб'єкти ринку природного газу державного та комунального сектору [16]. Даний закон сприяв росту ліквідності Української енергетичної біржі.

З 1 липня 2021 р. вступили в силу нові законодавчі вимоги щодо провадження діяльності товарних бірж, зазначені у нових редакціях Законів "Про товарні біржі" та "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки". У новій редакції Закону "Про товарні біржі" нарешті визначено, які організаційно-правові форми може мати біржа (АТ, ТОВ або товариство з додатковою відповідальністю). Також з позитивних змін можна відзначити такі вимоги:

- розмір початкового капіталу має складати не менше 20 млн грн;
- отримання ліцензії НКЦПФР, якій надано право здійснювати нагляд за діяльністю товарних бірж;
- розкриття на веб-сайті інформації щодо біржових торгів (опис біржового товару, кількість укладених та виконаних біржових угод (біржових договорів), ціни біржового товару);
- обов'язкова реєстрація біржових угод в електронній торговій системі, яка стає обов'язковою скла-

довою організації біржової торгівлі і вимоги до якої прописано в законі;

— оприлюднення на веб-сайті річного звіту про результати біржових торгів за звітний рік [1].

Виконання перерахованих норм має призвести до зникнення бірж, які фактично не функціонують, бірж, які мають малий статутний капітал та не відповідають іншим вимогам, визначеним законом. Завдяки вимогам щодо оприлюднення інформації діяльність бірж має стати більш прозорою, що сприятиме посиленню конкуренції між ними.

Разом з ліцензією на провадження діяльності з організації торгівлі продукцією товарні біржі мають право отримати ліцензію на провадження діяльності з організації укладання деривативних контрактів. До 1 грудня 2022 року товарні біржі можуть здійснювати даний вид діяльності за умов отримання ліцензії на провадження діяльності з організації торгівлі продукцією та реєстрації Правил біржової торгівлі в НКЦПФР.

Отже, як показує зарубіжний та вітчизняний досвід, для розвитку товарної біржової торгівлі необхідним є поєднання трьох передумов. Перша — структурні економічні зміни на відповідних ринках. Учасники ринків з низьким ступенем конкуренції, значною часткою тіньових операцій не зацікавлені брати участь у біржових торгах. Друга — законодавчі зміни у сфері регулювання біржової діяльності, сприятливі для об'єднання бірж, пропозиції ними сучасних послуг, уніфікації біржових товарів, розвитку електронної біржової торгівлі та, можливо, з часом — єдиного електронного біржового ринку для окремих груп товарів. Третя — зусилля бірж з залучення більшої кількості клієнтів шляхом збільшення доступності електронних торгів, організації торгівлі деривативами, надання гарантій виконання угод. Виключно державні зусилля із створення державних бірж або реформування біржової торгівлі в умовах неконкурентних стагнуючих ринків завершуються фіаско.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За тридцять років незалежності в Україні не було сформовано впливового біржового товарного ринку. Попри невиправдано велику кількість зареєстрованих товарних бірж, вони не здійснюють вагомого впливу на обсяги торгівлі товарами, що класифікуються як біржові, та процес ціноутворення на ці товари. Абсолютна більшість навіть функціонуючих бірж не оприлюднюють інформацію щодо результатів своєї діяльності. Виключенням є Українська енергетична біржа, яка, по-перше, надає інформацію про обсяги реалізації, кількість укладених угод, а по-друге, посилює свій вплив на ринку енергоресурсів через збільшення кількості учасників торгів та обсягів торгівлі. Розвиток біржової торгівлі енергоресурсами здійснюється не лише завдяки роботі біржі із залучення нових клієнтів, але і завдяки сприятливим законодавчим змінам.

Розвиток товарної біржової торгівлі в Польщі, Китаї відбувався на фоні розвитку економік даних країн. Факторами становлення відповідних біржових

ринків можна назвати сприятливі зміни у ринковій кон'юнктурі, запровадження ефективних регуляторних норм у межах цілеспрямованої політики із стимулювання функціонування бірж, забезпечення біржами якісних послуг, у тому числі сучасних видів контрактів.

В Україні безпосереднє втручання у справи біржового ринку, наприклад, шляхом створення державної Аграрної біржі, не принесло очікуваних результатів. Більш перспективним є шлях подальшого законодавчого врегулювання біржової торгівлі товарами. Нова редакція Закону "Про товарні біржі" має сприяти скороченню кількості бірж, підвищенню прозорості їх діяльності, започаткуванню торгівлі деривативними контрактами. Іншим напрямком інституційних перетворень біржової торгівлі має стати сприяння розвитку товарних бірж, які виявляться найбільш конкурентоспроможними.

Подальші дослідження в межах цієї теми можуть бути пов'язані з визначенням особливостей біржової торгівлі окремими групами біржових товарів та деривативами на відповідні базові активи, а також виявленням перспектив їх розвитку в Україні.

Література:

1. Верховна Рада України, Закон "Про товарні біржі". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1956-12> (дата звернення: 15.07.21).
2. Грицишина М. Гра триває: які нові правила роботи отримали товарні біржі. URL: <https://mind.ua/openmind/20228098-gra-trivae-yaki-novi-pravila-roboti-otrimali-tovarni-birzhi> (дата звернення: 16.11.21).
3. Дегтярева О.И. Китайские биржи в мировой биржевой торговле. *Economics*. 2016. № 4 (13). С. 95—101.
4. Державна податкова служба України, офіційний сайт. Перелік товарних бірж, яким відповідно до результатів конкурсу надані ДПС України повноваження з продажу майна платників податків, що перебуває у податковій заставі, в 2021—2023 роках. URL: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/print-447012.html> (дата звернення: 21.07.21).
5. Державна фіскальна служба України, офіційний сайт. Перелік уповноважених бірж, які здійснюють продаж майна платників, що перебуває у податковій заставі. URL: <http://mk.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-339244.html> (дата звернення: 15.07.21).
6. Закарпатська універсальна товарно-сировинна біржа, офіційний сайт. URL: <http://ztsb.org.ua/> (дата звернення: 10.07.21).
7. Кирилюк Є.М. Розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні. Вісник Черкаського університету. 2015. № 12 (345). С. 46—53. URL: <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua/article/download/392/405> (дата звернення: 15.11.21).
8. Кривокоченко Л.В. Современные особенности товарной биржи. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2019. № 5. С. 41—53.
9. Міністерство аграрної політики та продовольства України, офіційний сайт. Аграрна біржа зможе стабілізувати ціну на зерно. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/news/agrarna-birzha-zmozhe-stabilizuvati-tsinu-na-zerno> (дата звернення: 18.07.21).
10. Міністерство аграрної політики та продовольства України, офіційний сайт. Інформаційна довідка щодо державної підтримки тваринництва у 2021 році. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/tvarinnictvo> (дата звернення: 18.07.21).
11. Міністерство аграрної політики та продовольства України, офіційний сайт. Урядова програма підтримки суб'єктів господарювання АПК шляхом здешевлення кредитів у 2021 році. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/finansovi-instrumenti> (дата звернення: 19.07.21).
12. Розбудова фінансового сектору в Україні, сайт. Перспективи використання деривативів на зерновому ринку України: Дослідження зернового ринку. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf (дата звернення: 16.07.21).
13. Товарна біржа агропромислового комплексу центральних областей України, офіційний сайт. URL: <http://agrobirga.ck.ua/> (дата звернення: 12.07.21).
14. Товарна біржа "Тернопільська агропромислова біржа", офіційний сайт. URL: <https://tapb.te.ua/> (дата звернення: 12.07.21).
15. Товарна біржа "Україна — Захід", офіційний сайт. URL: <http://uzahid.com.ua/> (дата звернення: 12.07.21).
16. ТОВ "Оператор ГТС України", офіційний сайт. Газовій біржі бути! Наступний етап розвитку ринку газу в Україні. 02.12.2020. URL: <https://tsoua.com/news/gazovij-birzhi-buty-nastupnyj-etap-rozvytku-rynku-gazuv-ukrayini/> (дата звернення: 19.07.21).
17. Українська енергетична біржа, офіційний сайт. Досягнення Української енергетичної біржі у 2018 році. URL: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/dosyagnennya-ukrainskoi-energetichnoi-birzhi-u-2018-rotsi/> (дата звернення: 12.11.21).
18. Українська енергетична біржа, офіційний сайт. Результати УЕБ 2019: закріплення досягнених позицій та відкриття нових ринків. URL: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/rezultati-ueb-2019-zakriplennya-dosyagnenih-pozitsij-ta-vidkritta-novih-rynki/> (дата звернення: 12.11.21).
19. Українська енергетична біржа, офіційний сайт. URL: <https://www.ueex.com.ua/> (дата звернення: 13.11.21).
20. Українська енергетична біржа, офіційний сайт. У 2020 році на УЕБ реалізовано енергоресурсів на 105 млрд грн. URL: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/u-2020-rotsi-na-ueb-realizovano-energor-esursiv-na-105-mlrd-grn/> (дата звернення: 12.11.21).
21. The official site of Polish Power Exchange. Annual report 2019. Towarowa Gielda Energii S.A. URL: <https://tge.pl/statistic-data/> (дата звернення: 19.07.21).
22. The official site of Futures Industry Association. An overview of the global commodity derivatives markets: research report. 2020. May. URL: [https://www.fia.org/sites/default/files/2020-03/Derivatives-Market-Structure-2020-PRINT.20-2012%20\(2\).pdf](https://www.fia.org/sites/default/files/2020-03/Derivatives-Market-Structure-2020-PRINT.20-2012%20(2).pdf) (дата звернення: 16.07.21).
23. The official site of Futures Industry Association. Global futures and options trading reaches record level in 2020. 21.01.2021. URL: <https://www.fia.org/resources/global-futures-and-options-trading-reaches-record-level->

2020?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_term=&utm_content=released&utm_campaign=(дата звернення: 05.07.21).

24. Shahidur R. Commodity Exchanges and Market Development: What Have we Learned? International conference of agricultural economists, Milan, Italy, 8—14 August, 2015, URL: <https://ideas.repec.org/p/ags/iaae15/212488.html> (дата звернення: 13.07.21).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On Commodity Exchanges", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1956-12> (Accessed 15 July 2021).

2. Hritsyshyna, M. (2021), "The game goes on: new rules the commodity exchanges have received", available at: <https://mind.ua/openmind/20228098-gra-trivayaki-novi-pravila-roboti-otrimali-tovarni-birzhi> (Accessed 16 November 2021).

3. Dehtiareva, O. I. (2016), "Chinese stock exchanges in world exchange trade", Economics, vol. 4 (13), pp. 95—101.

4. The official site of State Tax Service of Ukraine (2020), "The list of commodity exchanges, which in accordance with the results of the competition were granted by the State Tax Service of Ukraine the authority to sell the property of taxpayers, which is in the tax lien, in 2021-2023", available at: <https://tax.gov.ua/dovidniki-reestri-perelik/pereliki/print-447012.html> (Accessed 21 July 2021).

5. The official site of State Fiscal Service of Ukraine (2021), "SFS: List of authorized exchanges that sell taxpayers' property that is in tax lien", available at: <http://mk.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-339244.html> (Accessed 15 July 2021).

6. The official site of Transcarpathian Universal Commodity Exchange (2021), available at: <http://ztsb.org.ua/> (Accessed 21 July 2021).

7. Kyryliuk, Ye. M. (2015), "Development of exchange trade in agricultural products in Ukraine", Visnyk Cherkaskoho universytetu, [Online], vol. 12 (345), pp. 46—53, available at: <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua/article/download/392/405> (Accessed 15 November 2021).

8. Krivokochenko, L. V. (2019), "Modern features of the commodity exchange", Rossiyskiy vneshneekonomicheskiy vesnik, vol. 5, pp. 41—53.

9. The official site of Ministry of Agrarian Policy and Food in Ukraine (2006), "The Agricultural Exchange will be able to stabilize the price of grain", available at: <https://minagro.gov.ua/ua/news/agrarna-birzha-zmozhe-stabilizuvati-tsinu-na-zerno> (Accessed 18 July 2021).

10. The official site of Ministry of Agrarian Policy and Food in Ukraine (2021), "Information on state support of animal husbandry in 2021", available at: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/tvarinnictvo> (Accessed 18 July 2021).

11. The official site of Ministry of Agrarian Policy and Food in Ukraine (2021), "Government program to support agribusiness entities by reducing the cost of credit in 2021", available at: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/finansovi-instrumenti>, (Accessed 19 July 2021).

12. The site Ukrainian Financial Sector Transformation (2020), "Prospects for the use of derivatives in the grain

market of Ukraine: Research of the grain market", available at: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf (Accessed 16 July 2021).

13. The official site of Commodity exchange of the agro-industrial complex of the central regions of Ukraine (2021), available at: <http://agrobirga.ck.ua/> (Accessed 12 July 2021).

14. The official site of Commodity exchange "Ternopil agro-industrial exchange" (2021), available at: <https://tapb.te.ua/> (Accessed 12 July 2021).

15. The official site of Commodity exchange "Ukraine-West" (2021), available at: <http://uzahid.com.ua/> (Accessed 12 July 2021).

16. The official site of Limited Liability Company Gas Transmission System Operator of Ukraine (2020), "Gas exchange to be! The next stage of development of the gas market in Ukraine", available at: <https://tsoua.com/news/gazovij-birzhi-buty-nastupnyj-etap-rozvytku-rynku-gazu-v-ukrayini/> (Accessed 19 July 2021).

17. The official site of Ukrainian Energy Exchange (2019), "Achievements of the Ukrainian Energy Exchange in 2018", available at: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/dosyagnennya-ukrainskoi-energetichnoi-birzhi-u-2018-rotsi> (Accessed 12 November 2021).

18. The official site of Ukrainian Energy Exchange (2020), "UEEX 2019 results: consolidation of achieved position and new markets opening", available at: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/rezultati-ueb-2019-zakriplennya-dosyagnenih-pozitsij-ta-vidkritt/> (Accessed 12 November 2021).

19. The official site of Ukrainian Energy Exchange (2021), available at: <https://www.ueex.com.ua/> (Accessed 13 November 2021).

20. The official site of Ukrainian Energy Exchange (2021), "Energy resources for more than 3 bln EUR were sold at the UEEX during 2020", available at: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/u-2020-rotsi-na-ueb-realizovano-energoresursiv-na-105-mlrd-grn/> (Accessed 12 July 2021).

21. The official site of Polish Power Exchange (2020), "Annual report 2019". available at: <https://tge.pl/statistic-data/> (Accessed 19 July 2021).

22. The official site of Futures Industry Association (2020), "An overview of the global commodity derivatives markets: research report", available at: [https://www.fia.org/sites/default/files/2020-03/Derivatives-Market-Structure-2020-PRINT.20-2012%20\(2\).pdf](https://www.fia.org/sites/default/files/2020-03/Derivatives-Market-Structure-2020-PRINT.20-2012%20(2).pdf) (Accessed 16 July 2021).

23. The official site of Futures Industry Association (2021), "Global futures and options trading reaches record level in 2020", available at: https://www.fia.org/resources/global-futures-and-options-trading-reaches-record-level-2020?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_term=&utm_content=released&utm_campaign= (Accessed 5 July 2021).

24. Shahidur, R. (2015), "Commodity Exchanges and Market Development: What Have we Learned?", International conference of agricultural economists, Milan, Italy, 8—14 August, available at: <https://ideas.repec.org/p/ags/iaae15/212488.html> (Accessed 13 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 20.11.2021 р.

УДК 332.133.6

С. В. Михайлов,
к. т. н., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5858-4668

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.53

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ

S. Mykhailov,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Enterprise, Trade
and Stock Exchange, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law, Kyiv, Ukraine

FORMATION OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF BUSINESS STRUCTURES OF INNOVATION CLUSTERS

У статті розглянуто процес удосконалення менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку. Акцентовано увагу на необхідності формування територіальними громадами інституціонального середовища сприятливого для розвитку інноваційних кластерів. Зауважено, що найліпший синергетичний ефект від функціонування інноваційних кластерів досягається переважно в постіндустріальній економіці з суперконкурентним середовищем. Сучасний стан розвитку територіальних громад та загалом національної економіки України свідчать, що наша країна потребує принципово нового інструменту реалізації кластерної політики, який би забезпечив як промисловий, так і інноваційний розвиток. Як свідчить розглянутий світовий досвід таким інструментом є інноваційні кластери, які сприяють реструктуризації економіки країни. Кластери в кожній країні розвиваються власним еволюційним шляхом, проте усі вони за умов ефективної державної підтримки забезпечують ефективність виробництва та високий рівень продуктивності праці, дозволяючи тим самим розвиненим країнам не лише забезпечувати стійкий економічний зріст, але й успішно конкурувати в межах міжнародного економічного простору. З метою удосконалення менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах слід сформувавши сприятливий комунікативний простір, під яким розуміється система взаємовідносин держави з бізнесом, які формуються на певній території. Під час формування такого простору слід розуміти багатоаспектність та розгалуженість теоретичних підходів, на яких базується кластерний розвиток. Удосконалення менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку повинне відбуватися з урахуванням кластерних ініціатив. Кластерні ініціативи – це стратегічно сплановані, організовані та вдало делеговані зусилля держави зі створення кластерної політики, яка складається з операційних дій, пов'язаних з формуванням кластерного розвитку та ресурсної підтримки. Реалізація ініціативи державою повинна розподілятися та делегуватися вертикально, з урахуванням соціально-економічних умов, ресурсного потенціалу територій.

The article considers the process of improving the management of logistics and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market. Attention is focused on the need for territorial communities to form an institutional environment favorable for the development of innovation clusters. It is noted that the best synergetic effect from the functioning of innovation clusters is achieved mainly in a post-industrial economy

with a supercompetitive environment. The current state of development of territorial communities and the national economy of Ukraine in general, show that our country needs a fundamentally new tool for implementing cluster policy, which would provide both industrial and innovative development. According to the considered world experience, such a tool is innovation clusters that contribute to the restructuring of the country's economy. Clusters in each country develop in their own evolutionary way, but all of them, with effective state support, ensure production efficiency and high levels of labor productivity, thus allowing developed countries not only to ensure sustainable economic growth but also to compete successfully within the international economic space. In order to improve the management of logistics and marketing behavior of innovation clusters in local communities should form a favorable communication space, which means the system of relations between the state and business, which are formed in a particular area. In forming such a space, it is necessary to understand the multifaceted and ramified theoretical approaches on which cluster development is based. Improving the management of logistics and marketing behavior of innovation clusters in local communities in the context of digitalization of society and the online market should take into account cluster initiatives. Cluster initiatives are strategically planned, organized and successfully delegated state efforts to create a cluster policy, which consists of operational actions related to the formation of cluster development and resource support. The implementation of the initiative by the state should be distributed and delegated vertically, taking into account the socio-economic conditions, the resource potential of the territories.

Ключові слова: логістика, менеджмент, маркетингова поведінка, суб'єкти підприємництва, діджиталізація суспільства, онлайн-ринок, інноваційні кластери.

Key words: logistics, management, marketing behavior, business structures, digitalization of society, online market, innovation clusters.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Удосконалення менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах є необхідною умовою консолідації держави, підприємницьких структур, ринку та науки в процесі діджиталізації на онлайн-ринку. Досвід розвитку країн з інноваційним типом економіки засвідчив, що більшість з них обрали для себе активну маркетингову поведінку в процесі поглиблення кластеризації, що є особливо важливим з урахуванням того, що кластеризацією охоплено більше 75 % високотехнологічних країн. Ефективний логістичний менеджмент та маркетинг в інноваційних кластерах є передумовою просторового розвитку країни, а також утворення мегасистеми підтримки інновацій та науково-технологічного прогресу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Значна кількість науковців наголошували на важливості удосконалення менеджменту логістики

та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах. Необхідність кластерного розвитку для формування економіки інноваційного типу доводили в своїх працях Gryshchenko, Zos-Kior, Kuksa, Brockova [7; 8]. Формування системи логістики в умовах мінливості зовнішнього середовища розглянуто у працях Ali, Van Hong and Nguyen [5; 9]. Авторами сформовано потужний теоретико-методологічний фундамент удосконалення логістичних операцій на сучасному ринку. Башева О., Єрмолаєва П., Фролова Е., Рогач О. [1; 3] акцентували свою увагу на необхідності стимулювання діджиталізації у виробництві та на ринку послуг, як необхідної умови забезпечення підприємницької активності та розвитку держави загалом. Alduais [4] на високому рівні запропонували подальші стратегії розвитку територіальних громад та відзначили основні проблеми, які потребують негайного вирішення для забезпечення стратегії сталого територіального розвитку. Активізацію просторового розвитку засновану на щільній взаємодії підприємств усіх форм власності запропонували у своїх працях Гнатенко І.А., Alkhalil, Zos-Kior та ін. [2; 6; 10]. Не применшуючи значення досліджень перелічених вчених зауважимо на необхідності подальшого поглиблення теоретико — методологічної бази з питань удосконалення менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку.

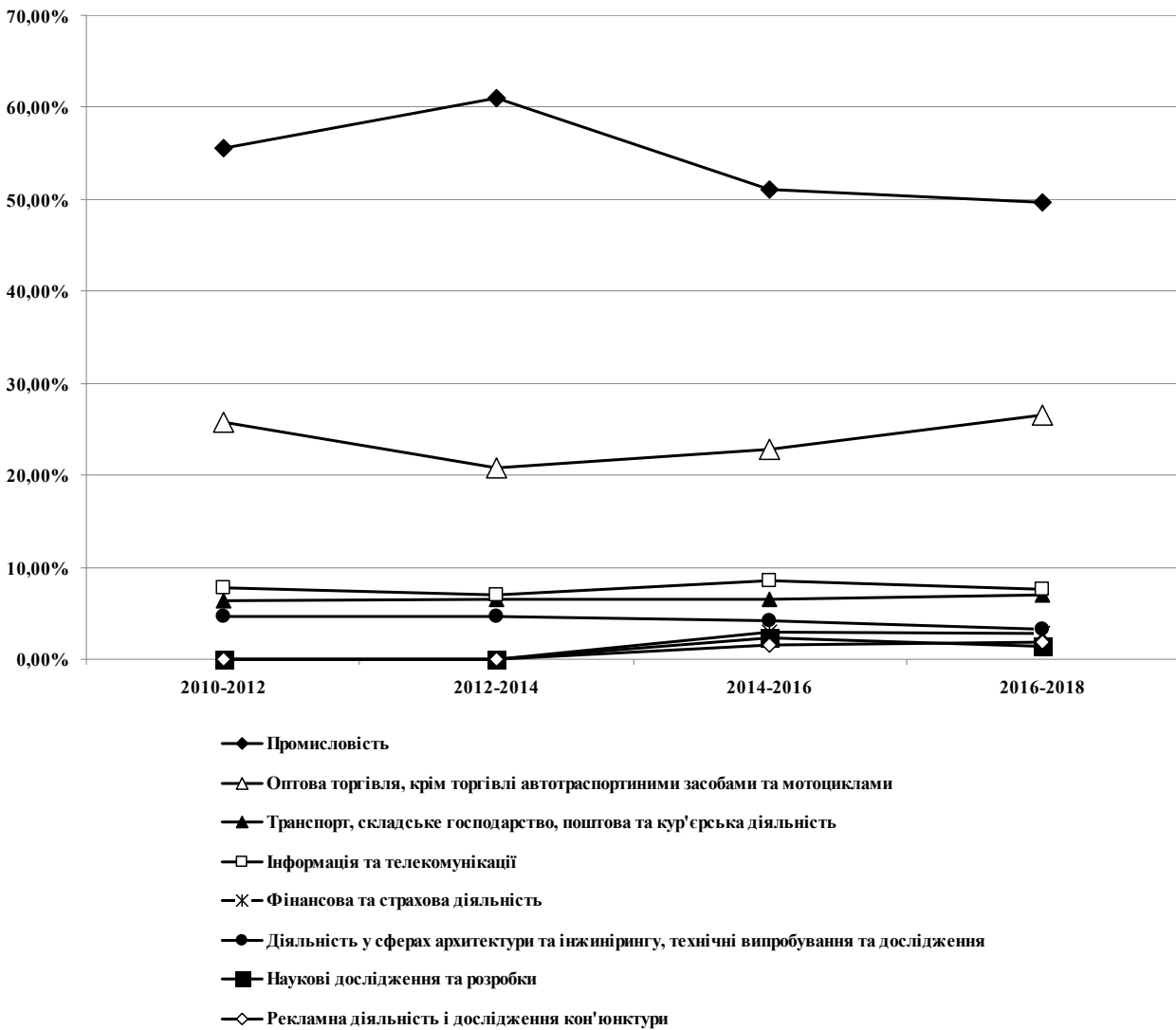

Рис. 1. Розподіл інноваційно-активних підприємств в Україні за видами економічної діяльності (за міжнародною методологією)

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити управління потенціалом підприємств у контексті ресурсоефективності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Визначимо ключові позиції, які повинні впроваджуватися на онлайн ринку в умовах сучасного розвитку кластерів. Поліпшення логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів в умовах діджиталізації суспільства передбачає: активізацію змішаного державно-приватного партнерства в маркетинговій, виробничій, науковій та освітній сферах; зростання ролі маркетингових стратегій у вирішенні соціально-економічних проблем існуючих у територіальних громадах; зародження та підтримка існуючих нових інноваційно-прогресивних елементів інфраструктури, які стимулюють діджиталізацію в межах кластеру.

У сучасній інноваційній економіці, яка позначається високим рівнем конкуренції, відбувається не тільки реферування діючих принципів логістики та маркетин-

гу, а й оновлення самої організаційної структури керування інноваційним кластером у територіальних громадах. Вдала організація кластеризації є підґрунтям взаємовигідних інноваційно-економічних форм управління виробництвом в межах територіальних громад, які розширюють доступ до проривних технологій і ноу-хау. При поліпшенні логістики та маркетингової поведінки в кластери залучається значна кількість інноваційно активних організацій та підприємств, які представляють усі сектори науки, освіти зі стратегічно важливих розробок товарів або послуг необхідних державі. Особливо важливими зазначені заходи є в контексті зниження кількості інноваційно активних підприємств в Україні у промисловості (рис. 1).

Інфографіка на рисунку 1 демонструє, що відповідно певних видів господарської діяльності у промисловості існує тенденція зосередження значної частки інноваційно-активних підприємств України (49,7% у 2016—2018 р.). Наступну сходинку зайняли підприємства з інноваційною діяльністю, які функціонували у сфері оптової торгівлі, не враховуючи торгівлю автотранспортними засобами та мотоциклами (26,6% відповідно). Зазначена тенденція з розподілу інноваційно-активних

підприємств за видами господарської діяльності зберігалася протягом 2010—2018 рр. Існує потреба стимулювання логістики та маркетингу інноваційних кластерів з метою якнайшвидшої активізації підприємницької активності на зазначених підприємствах та їх ефективного залучення у інноваційні кластери.

Інноваційні кластери надають функціональній стійкості ланцюгам генерації і трансферу знань у територіальних громадах, забезпечуючи інноваційний розвиток останніх. Особливо ця функція реалізовується в межах складних бізнес-систем постіндустріального періоду та швидкозмінного ринку споживацьких переваг. Удосконалення логістики та маркетингу повинне поєднувати дію основних системоутворюючих чинників прогресивного розвитку територіальної громади, сукупна дія яких обумовлює стає функціонування будь-яких складних інноваційних систем. Бізнес-системи інноваційних кластерів виступають в різноманітних організаційних формах і тому мають специфічні організаційні структури, які діють у територіальних громадах. В умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку такі організаційні структури функціонують як корпорації (холдинги), галузеві об'єднання, оформлені у вигляді товариств. Стратегічні альянси є прикладом розширення віртуальної бізнес-системи в умовах активізації онлайн-ринку. Водночас інноваційний кластер — одна з найбільш прогресивних, наукоємних та технологічно розвинутих форм бізнес-систем, яка об'єднує близько розташовані підприємства, установи та організації із загальною інфраструктурою, потенціалом і спільними ресурсами в межах певних територіальних громад.

У сучасних умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку конкурентні переваги територіальних громад та кластерів здебільш визначаються правильною стратегією логістики та маркетингової поведінки. Зазначене підвищує здатність підприємств інноваційного кластеру до прискореного створення та впровадження новітньої техніки, технологій в усіх сферах виробництва. Отже в територіальних громадах найбільш ефективною формою об'єднання підприємств і організацій, що виконують різні функції у спільному технологічному процесі, результатом якого виступає наукоємний продукт, є інноваційний кластер. За наростаючих глобалізаційних процесів кластери є консолідуючою силою, що направляють підприємства на досягнення максимальної ефективності виробництва і отримання значущих конкурентних переваг.

Світовий досвід економічно розвинутих країн світу показує, що ефективно діючі кластери не тільки стимулювали розвиток територіальних громад в умовах нестабільного зовнішнього середовища, а й показали свою результативність в оптимізації та диверсифікації виробництва за обмежених ресурсів. Удосконалення політики менеджменту та логістики в кластерах є ефективним засобом залучення в територіальні громади іноземних інвестицій, що утворює синергетичний ефект в інноваційній економіці, забезпечує включення суб'єктів підприємницької діяльності до міжнародних логістичних ланцюгів, сприяє створенню ноу-хау, імпортозаміщенню, справедливої конкуренції в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку.

Інноваційний кластер в територіальних громадах представляє собою необхідний ринковий елемент прогресивної економіки заснованої на знаннях. Він складається із сукупності різних інститутів, підсистем, комунікацій, стейкхолдерів та дозволяє забезпечити конкурентоспроможність країни. Головною роллю кластеру в територіальних громадах є зменшення невизначеності суб'єктів господарювання внаслідок турбулентного зовнішнього оточення та мінливості споживацьких переваг.

Слід відзначити високу здатність інноваційних кластерів, які функціонують за ефективних стратегій маркетингу та логістики до нововведень, що пояснюється наступним: стейкхолдери інноваційного кластеру здатні швидко здійснювати диверсифікацію власного бізнесу за рахунок більш широкої мережі логістичних зв'язків поза кластером; підприємства кластеру мають ліпший доступ до інноваційних ноу-хау, технік та технологій, які можуть використовуватися на різних циклах інноваційної діяльності; учасники кластеру мають розгалужений вибір споживачів, постачальників комплектуючих, міжнародних партнерів, а також підприємств інших галузей та секторів; у результаті кластерного партнерства значно зменшуються трансформаційні та транзакційні витрати на здійснення підприємницької діяльності, проведеного дослідно-конструкторських випробувань тощо; стейкхолдери кластеру внаслідок ефективної політики маркетингу справедливо конкурують одне з одним, порівнюють власну господарську діяльність із роботою аналогічних компаній, обмінюються досвідом, що змушує підприємства кластеру удосконалювати свою стратегію та методику ведення інноваційної діяльності.

З усього сказаного слід визначити, що в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку можна спостерігати наявність еволюції моделей колаборації (переходу від суперництва до співпраці) в інноваційних кластерах, заснованих на домінуванні: інновацій виробника; кінцевого споживача; стратегічних інновацій; відкритих інновацій, сітьових колаборативних інновацій, а також потреби формування адаптивної моделі інституціонально-матричної кластеризації, що буде забезпечувати функціонування інноваційної економіки з урахуванням наявних умов інституціональної матриці та забезпечувати найліпшу синергетичну взаємодію підприємницьких структур в умовах інноваційної економіки.

Процес удосконалення логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку має бути пов'язаний з утворенням на території держави потужних об'єднань підприємств, організацій, які здатні забезпечити стійкий розвиток інноваційної економіки. Визначення ефективної логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів може слугувати важливим інструментом не лише для гармонізації просторової перспективної еволюції економіки країни, але й її переходу на інноваційний шлях розвитку та п'ятий технологічний уклад.

У контексті сказаного удосконалення логістики та маркетингової поведінки в інноваційних кластерах передбачає систематичну змінність інституціональних елементів, упорядкованих певним чином в інноваційному типі економічної системи, з притаманними комунікація-

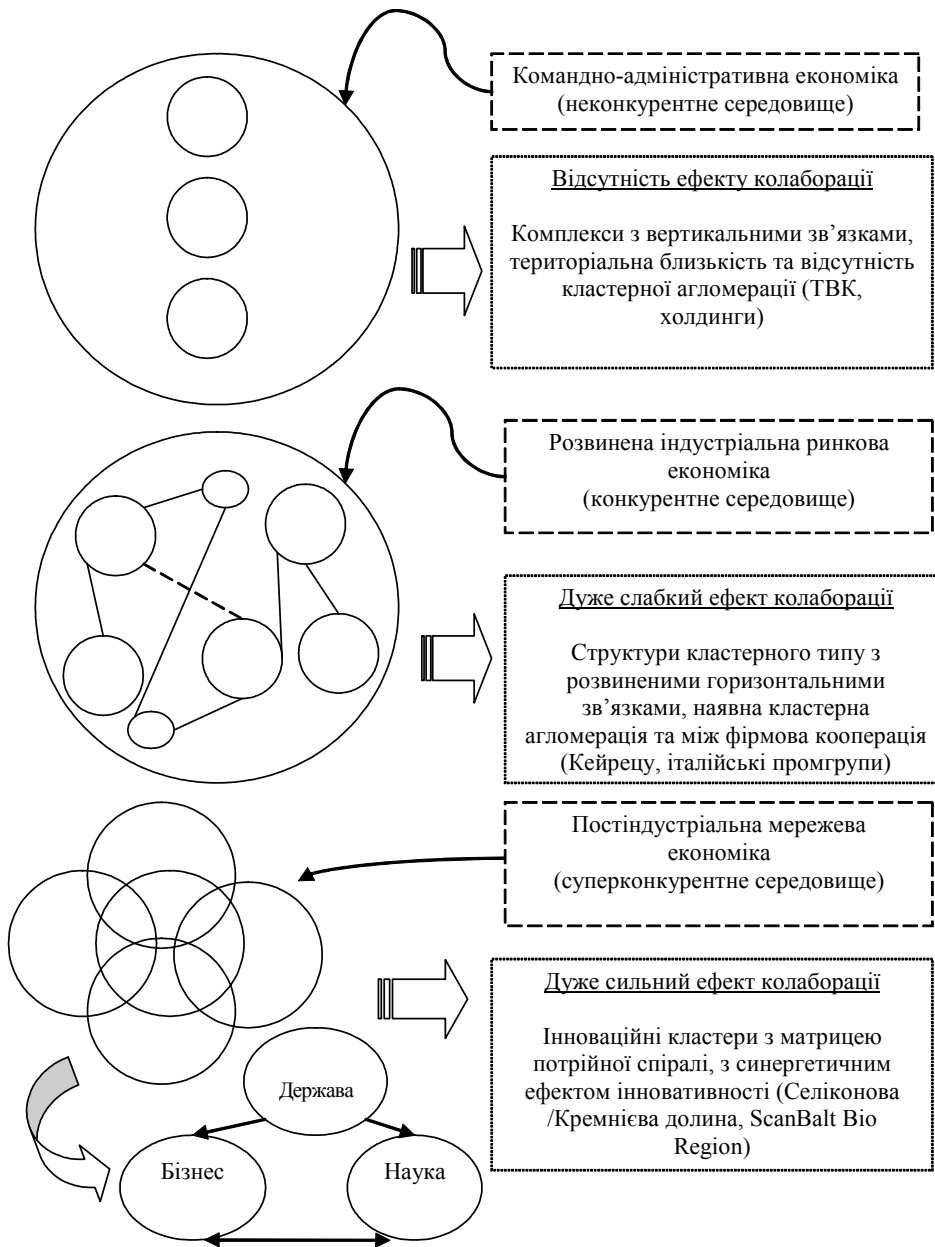

Рис. 2. Еволюція ефекту колаборації та досягнення кластерної синергії відповідно теорії Гнатенко

ми між учасниками кластеру, які реформуються під впливом зовнішнього середовища та наявного інституціонального оточення. При удосконаленні логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів доцільним є застосування системного підходу, оскільки саме він дозволяє виділити основні і другорядні елементи політики кластеризації, які найбільше впливають на результати його функціонування.

Особливо важливою умовою удосконалення логістики та маркетингової поведінки в інноваційному кластері є досягнення кластерної емерджентності. Ця ознака реалізує діалектичний принцип переходу кількісних змін у межах кластеризації в якісні. Формування політики кластеризації як системи відбувається за рахунок залучення її учасників до певного утворення, накопичення та акумуляцію вмінь та навиків для найліпшої реалізації інноваційної діяльності в процесі планування маркетингової політики.

Важливою умовою ефективного формування інноваційних кластерів в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку є забезпечення високого рівня довіри між потенційними учасниками кластеру. З підвищенням взаємної довіри в процесі виробництва відбувається перехід до розробки більш ефективних інноваційних проєктів, ефективного об'єднання ресурсів, утворення нових виробничих та науково-дослідних структур, впровадження нових форм інноваційного менеджменту. Крім того відбувається підвищення рівня внутрішньої конкуренції, спрямованої не на руйнування конкурентів, а на поліпшення власних управлінських процесів та удосконалення виробництва. За рахунок впровадження інновацій у технічній, маркетинговій, кадровій і організаційній сферах підвищується продуктивність діяльності підприємств-учасників кластера; стимулюється формування нових форм ведення бізнесу, розширюються межі кластеру. Також важливою умовою формування кластеризації є досягнення в межах територіальних громад позитивної синергії завдяки функціонуванню кластеру. Слід враховувати, що синергетичний ефект може бути не лише позитивним, але й мати негативні наслідки для його учасників. Позитивний синергетичний ефект можливо до-

сягти переважно в постіндустріальній економіці з суперконкурентним середовищем (рис. 2).

Позитивний синергетичний ефект інноваційних кластерів діючих у територіальних громадах забезпечує постійну диверсифікацію виробничого процесу, обмін між підприємствами ресурсами та чинниками виробництва, появу нових товарів, засвоєння нових ринків споживачів (як вітчизняних, так і закордонних) з метою отримання доходів з різних джерел та забезпечення суспільно-корисного ефекту від дії кластеру. Крім позитивної синергії кластеризації, виникає і інвестиційний мультиплікаційний ефект, який означає, що ефективно інвестиційне рішення, прийняте на першому етапі життєвого циклу підприємницької діяльності, призводить до збільшення обсягу інвестування на інших.

У контексті сказаного ефективна політика менеджменту логістики та маркетингу в процесі кластеризації

представляє собою організаційно-економічну форму реалізації управлінських дій в економіці будь-якого рівня та виступає каталізатором розповсюдження знань та вмінь у промисловості або територіальній громаді. Базис удосконалення логістики менеджменту та маркетингу інноваційних кластерів в територіальних громадах зображений на рисунку 3.

Удосконалення менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів повинне відбуватися за рахунок активізації адаптаційних властивостей кластеру. Такий самоорганізуючий механізм адаптації інноваційних кластерів у межах територіальних громад характеризується наявністю диференціації — прагнення інноваційних кластерів до систематичної структурно-організаційної та функціональної різноманітності елементів для найліпшої адаптації й пристосування до турбулентних умов навколишнього середовища.

Для збільшення різноманітності елементів можливе залучення до кластеру інших інноваційних підприємств, венчурних, лізингових, аутсорсингових, консалтингових та інших організацій і установ, наявних в інституціональній матриці. У підсумку виникають нові структурні та функціональні перспективи розвитку і процвітання інноваційного кластеру.

Ефективна кластерна колаборація в межах територіальних громад за умови поліпшених логістичних зв'язків та маркетингу забезпечується високим ступенем стейкхолдерної комунікативності. За таких умов в інноваційному кластері постійно відбувається технологічний, людський, матеріальний та інформаційний обмін із інституціональною матрицею. Крім інституціональної матриці, учасники кластеру взаємодіють з іншими підсистемами (окремі підприємства, установи, які не є елементами кластеру) та мережевими системами одного рівня (інші інноваційні кластери).

Прогресивна інституціонально-матрична кластеризація в територіальних громадах характеризується відсутністю негативного лідерства або командування з боку окремого стейкхолдера, тобто присутня демократичність усіх її учасників. Стейкхолдери інноваційного кластеру взаємодіють між собою на договірній основі без ущемлення прав один одного. Якщо учаснику комунікації є не вигідним співробітництво або взагалі знаходження у складі кластеру, він може продовжувати свою діяльність самостійно без жодних утисків з боку колишніх партнерів.

Кластеризація в межах територіальних громад передбачає також об'єднання бюджетоутворюючих промислових підприємств у кластер. Промисловий, або як його ще називають — виробничий, кластер, зазвичай орієнтований на засвоєння та розповсюдження усталених продуктів, що користуються найбільшим попиту серед населення, акумуляції знань чи залучення нових ресурсів з інституціональної матриці для більш продук-

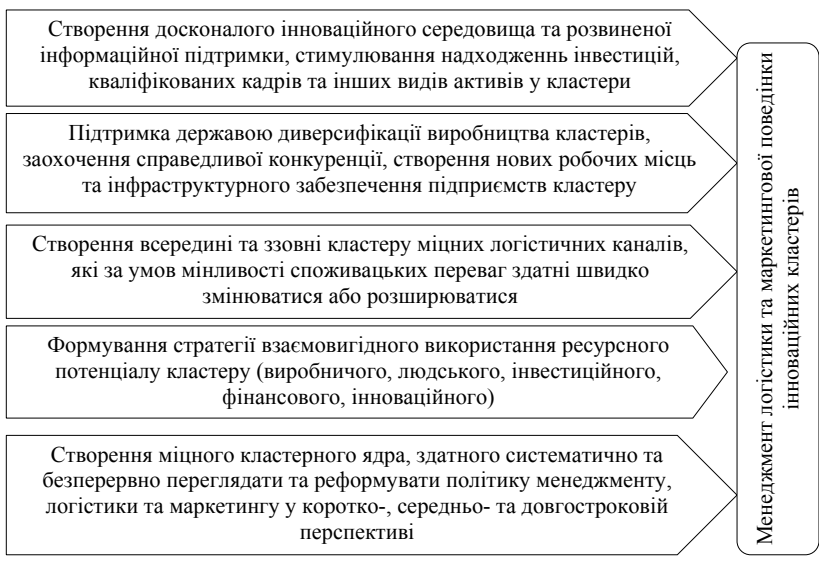

Рис. 3. Концептуальний базис формування менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку

тивної подальшої діяльності та розширення технологій виробництва внаслідок зміни попиту. Такий вид кластеру зазвичай не займається науковими розробками, створенням інноваційних проєктів та не має відповідних інноваційних центрів, що є відмінною рисою цього кластеру від інноваційного. Проте, як показує практика, в традиційних галузях промисловості (вугільній, машинобудівній та інших) не на усіх етапах виробничої діяльності існує необхідність використання інноваційних технологій.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Сучасний стан розвитку територіальних громад та загалом національної економіки України, свідчать, що наша країна потребує принципово нового інструменту реалізації кластерної політики, який би забезпечив як промисловий, так і інноваційний розвиток. Як свідчить розглянутий світовий досвід таким інструментом є інноваційні кластери, які сприяють реструктуризації економіки країни. Кластери в кожній країні розвиваються власним еволюційним шляхом, проте усі вони за умов ефективної державної підтримки забезпечують ефективність виробництва та високий рівень продуктивності праці, дозволяючи тим самим розвиненим країнам не лише забезпечувати стійкий економічний зріст, але й успішно конкурувати в межах міжнародного економічного простору. З метою удосконалення менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах слід сформувати сприятливий комунікативний простір, під яким розуміється система взаємовідносин держави з бізнесом, які формуються на певній території. При формуванні такого простору слід розуміти багатоаспектність та розгалуженість теоретичних підходів, на яких базується кластерний

розвиток. Удосконалення менеджменту логістики та маркетингової поведінки інноваційних кластерів у територіальних громадах в умовах діджиталізації суспільства та онлайн-ринку повинне відбуватися з урахуванням кластерних ініціатив. Кластерні ініціативи — це стратегічно сплановані, організовані та вдало делеговані зусилля держави зі створення кластерної політики, яка складається з операційних дій, пов'язаних з формуванням кластерного розвитку та ресурсної підтримки. Реалізація ініціативи державою повинна розподілятися та делегуватися вертикально, з урахуванням соціально-економічних умов, ресурсного потенціалу територій.

Література:

1. Башева О., Ермолаева П. Цифровизация деятельности волонтеров по чрезвычайным ситуациям: влияние пандемии или самостоятельный тренд развития? Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2020. № 1. С. 376—402.
2. Гнатенко І. А. Формування державних пріоритетів розвитку бізнесу в умовах інноваційної економіки: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 — Економіка та управління національним господарством. К.: Національний університет технологій та дизайну, Національна академія управління. 2020. 516 с.
3. Фролова Е., Рогач О. Особенности восприятия студентами цифровизации образования: осмысление опыта онлайн-обучения в условиях пандемии. Перспективы науки и образования. 2021. № 1. С. 43—54.
4. Alduais F. Comparison of classical and Bayesian estimators to estimate the parameters in Weibull distribution under weighted general entropy loss function. International Journal of Advanced and Applied Sciences. 2021. № 8 (3). P. 57—62.
5. Ali A., Alshmrany S. Internet of things (IoT) embedded smart sensors system for agriculture and farm management. International Journal of Advanced and Applied Sciences. 2020. № 7 (10). P. 38—45.
6. Alkhalil A. Decision support model to adopt big data analytics in higher education systems. International Journal of Advanced and Applied Sciences. 2021. № 8 (6). P. 67—78.
7. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic Mechanism of Optimizing the Innovation Investment Program of the Development of Agro-Industrial Production. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. № 43 (1). P. 129—136.
8. Gryshchenko I., Ganushchak-Efimenko L., Shcherbak V., Nifatova O., Zos-Kior M., Hnatenko I., Martynova L., Martynov A. Making Use of Competitive Advantages of a University Education Innovation Cluster in the Educational Services Market. European Journal of Sustainable Development. 2021. № 10 (2). P. 336.
9. Van Hong P., Nguyen T. Factors affecting marketing strategy of logistics business — Case of Vietnam. The Asian Journal of Shipping and Logistics. 2020. № 36 (4). P. 224—234.
10. Zos-Kior M., Shkurupii O., Fedirets O., Shulzhenko I., Hnatenko I., Rubezhanska V. Modeling of the Investment Program Formation Process of Ecological Management of the Agrarian Cluster. European Journal of Sustainable Development. 2021. № 10 (1). P. 571—583.

References:

1. Basheva, O. and Ermolaeva, P. (2020), "Digitalization of the emergency volunteers' activities: A pandemic impact or an independent development trend?", Monitoring Obshchestvennogo Mneniya: Ekonomicheskie i Sotsial'nye Peremeny, vol. 1, pp. 376—402.
2. Hnatenko, I. (2020), "Formation of state priorities of business development in the conditions of innovative economy", Ph.D. Thesis, Economy, National University of Technologies and Design, National Academy of Management, Kyiv, Ukraine.
3. Frolova, E. and Rogach, O. (2021), "Particularities of students perceptions of the digitalization of education: Comprehending the experience of online learning in a pandemic environment", Perspektivy Nauki i Obrazovania, vol. 1, pp. 43—54.
4. Alduais, F. (2021), "Comparison of classical and Bayesian estimators to estimate the parameters in Weibull distribution under weighted general entropy loss function", International Journal of Advanced and Applied Sciences, vol. 8 (3), pp. 57—62.
5. Ali, A. and Alshmrany, S. (2020), "Internet of things (IoT) embedded smart sensors system for agriculture and farm management", International Journal of Advanced and Applied Sciences, vol. 7 (10), pp. 38—45.
6. Alkhalil, A. (2021), "Decision support model to adopt big data analytics in higher education systems", International Journal of Advanced and Applied Sciences, vol. 8 (6), pp. 67—78.
7. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M. and Hnatenko, I., Rubezhanska, V. (2021), "Economic Mechanism of Optimizing the Innovation Investment Program of the Development of Agro-Industrial Production", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 43 (1), pp. 129—136.
8. Gryshchenko, I., Ganushchak-Efimenko, L., Shcherbak, V., Nifatova, O., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Martynova, L. and Martynov, A. (2021), "Making Use of Competitive Advantages of a University Education Innovation Cluster in the Educational Services Market", European Journal of Sustainable Development, vol. 10 (2), pp. 336.
9. Van Hong, P. and Nguyen, T. (2020), "Factors affecting marketing strategy of logistics business-Case of Vietnam", The Asian Journal of Shipping and Logistics, vol. 36 (4), pp. 224—234.
10. Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Isai, O., Shtuler, I., Samborskyi, O. and Rubezhanska, V. (2020), "Management of efficiency of the energy and resource saving innovative projects at the processing enterprises", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 42.4, pp. 504—515.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2021 р.

Г. О. Фесенко,
асистент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов,
Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9462-8573
А. А. Осадчий,
начальник відділу технічних засобів навчання,
Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5301-2211

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.60

ЗНАЧЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ ЗАСОБІВ РОЗМІЩЕННЯ ТА ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ У РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

H. Fesenko,
Assistant of the Department of Hotel, Restaurant and Tourism Businesses and Foreign Languages,
Kherson State agrarian and economic University
A. Osadchyi,
Head of the Technical Training Equipment, Kherson State Agrarian and Economic University

THE IMPORTANCE OF COLLECTIVE FACILITIES OF ACCOMMODATION AND HOTEL INDUSTRY IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM OF UKRAINE

У статті проаналізовано діяльність колективних засобів розміщення України за допомогою статичних даних. Визначено регіони-лідери за кількістю колективних засобів розміщення в Україні. Встановлено, що стрімке зниження колективних засобів розміщення (КЗР) в Україні за досліджуваний період свідчить про негативний вплив чинників зовнішнього середовища функціонування подібних засобів, зокрема, протиепідеміологічних заходів запобігання коронавірусній інфекції COVID-19. Проведено аналіз сучасного стану готельної індустрії в Україні. Виявлено, що відбувається укрупнення КЗР за рахунок поглинання збанкрутілих суб'єктів, що підтверджується проведеними розрахунками. Аналіз основних показників діяльності КЗР дав змогу встановити скорочення числа відвідувачів КЗР, іноземних громадян, що є наслідком глобальної кризи, викликаної пандемією та іншими негативними чинниками сучасного етапу розвитку ринкових відносин в країні. У статті висвітлено поняття готелю та готельного бізнесу. Визначено та сформовано особливості діяльності закладів готельного бізнесу. Виявлено основні фактори, які стримують динамічний розвиток готельного бізнесу. На основі методів економічного аналізу визначено перспективи та шляхи розвитку готельного бізнесу в Україні.

While undergoing his research it was found that tourism has become an important socio-economic phenomenon in the modern world, with a crucial influence on the country's economy. Globalization processes in international tourism is best exemplified in the tourism sector, where hotel chains are expanding and developing rapidly. It was established a fact that Ukraine has all the possibilities for successful and dynamic development of both the tourist sector and hotel industries. The activities of collective accommodation facilities in Ukraine have been analysed with the aid of statistical data. The leaders regions were identified for the number of collective accommodation facilities in Ukraine. It has been established that undergo rapid declines in collective accommodation facilities (CSR) in Ukraine during the researched testifies to the negative impact of factors in the external environment

in which such means operate, in particular, anti-epidemic measures for preventing coronavirus infection COVID-19. The analysis of the current state of the hotel industry in Ukraine was carried out. It has been found that the CSR is being enlarged through by absorption of failed entities, as confirmed by the calculations made. An analysis of the main indicators of activities of the CSR revealed a declining trend in the number of visitors to the CSR, foreign nationals, as a result of the global crisis caused by the pandemic and other negative factors of the current stage of development of market relations in the country. The article reflects the concepts of hotel and hotel business. The features of the hotel business establishments have been defined and formed. The domestic hotel industry has been established and is undergoing qualitative changes in terms of cultural and technical development, service diversity and comfort, and in improving the technological processes of service, however, the dynamic development of the industry is constrained by a number of factors. On the basis of the methods of economic analysis the prospects and ways of development of the hotel business in Ukraine are determined. It has been established that increasing the efficiency of management of the hotel business in Ukraine, strengthening the level of development of hotel enterprises, improving the system of State regulation of the hotel business, the development of hotel services markets will further improve the performance of the tourism industry.

Ключові слова: індустрія туризму, колективні засоби розміщення, готель, спеціалізовані засоби розміщення, готельний бізнес.

Key words: tourism industry, collective accommodation facilities, hotel, specialized accommodation, hotel business.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як відомо туристична сфера тісно пов'язана з сектором розміщення. Адже саме від функціонування цієї галузі та від рівня якості пропонованих нею послуг залежить і розвиток туристичної індустрії. Колективні засоби розміщення та результати їх діяльності є інформативним джерелом, яке дає змогу продемонструвати ступінь розвитку рекреаційної галузі. Варто зазначити, що дослідження функціонування готельної індустрії також дає можливість оцінити динаміку основних показників колективних засобів розміщення, та проаналізувати їх вплив на розвиток туристичної галузі. На динамічний розвиток як готельної, так і туристичної індустрії впливають багато зовнішніх і внутрішніх факторів, до яких можна віднести і епідеміологічну ситуацію в світі, пов'язану з коронавірусною інфекцією COVID-19, і нестабільну політичну ситуацію в Україні, зростання податкового тиску і як результат підвищення цін на послуги. Тому, з огляду на потенціал України, до розвитку туристичної галузі, в якій основною зі складових є готельна індустрія, зазначена тема є актуальною, а проведення такого аналізу допоможе знайти причини виявлення вищезазначених проблем та шляхи їх подальшого вирішення.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є визначення ролі засобів колективного розміщення в сфері туризму, дослідження сучасного стану та перспектив розвитку готельного бізнесу в Україні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети було використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження:

монографічний при вивченні досвіду та історичного розвитку колективних засобів розміщення; економічного аналізу — під час виявлення тенденцій, закономірностей та перспектив розвитку готельного бізнесу в Україні, статистичний — під час аналізу основних показників діяльності колективних засобів розміщення в Україні та за її регіонами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ І ДОСЛІДЖЕНЬ

Вивченням діяльності колективних засобів розміщення займалося багато вітчизняних та іноземних вчених, а саме: Підгорний А.З., Гусєва О.В., Галасюк С.С., Милашко О.Г. [1] розглянули напрями статистичного оцінювання колективних засобів розміщення, проаналізувала динаміку і вплив факторів вартості перебування в колективних засобах розміщення; Бунтова Н.В. [2], яка окреслила стратегічні орієнтири розвитку готельного бізнесу в Україні. Погоріляк О. [3] вивчала діяльність готельних комплексів у розрізі регіональної економічної інфраструктури. Остапенко Я.О. [4] у своїх працях спрогнозував розвиток готельного господарства в Україні. Проте питання ролі і місця колективних засобів розміщення саме в індустрії туризму залишається відкритим та потребує подальшого вивчення та досліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В останні роки спостерігається стрімкий розвиток світової туристичної індустрії, яка стає масштабною за формами та технологіями організації відпочинку. У сучасних умовах туризм став важливим соціальним та економічним явищем, що надає вирішальний вплив на економіку країни. Будучи вигідною та високоприбутковою

галуззю, туризм відіграє значну роль у формуванні валового внутрішнього продукту, активізації зовнішньоторговельного балансу, створенні додаткових робочих місць та забезпеченні зайнятості населення на національному та регіональному рівнях. У міжнародному туризмі процеси глобалізації краще простежуються на прикладі сектора розміщення туристів, де швидкими темпами відбувається розширення та розвиток готельних мереж.

Україна має всі можливості для успішного та динамічного розвитку як туристичної сфери, так і готельного господарства. Багата історія країни, рідкісні історичні пам'ятки, самотня культура, готовність до співпраці з іншими країнами — все це сприяє інтенсивному розвитку як туристичної, так і готельної індустрії. Готельний бізнес є соціально організованим сервісом діяльності, який задовольняє потребу клієнтів у відпочинку, їжі, житлі, охороні здоров'я, культурних розвагах. Позначення засобів розміщення в кожній групі у різних країнах може, звичайно, відрізнитися, а деякі види розміщення, які існують в одній країні, можуть бути відсутніми в інших державах.

Колективні засоби розміщення є одним із джерел даних про туристичні потоки. Основними показниками туристичних потоків є кількість розміщених, у тому числі іноземців, кількість ночівель, проведених приїжджими в цих закладах, та середня тривалість перебування у них [1, с. 202].

Колективні засоби розміщення (КЗР) прийнято поділяти на:

1. Готелі та аналогічні засоби розміщення, до яких відносять: готелі, гуртожитки для приїжджих мотелі, кемпінги, агроготелі, хостели, туристські бази, гірські притулки, студентські літні табори, інші місця для тимчасового розміщення.

2. Спеціалізовані засоби розміщення (тут і далі — СЗР, санаторно-курортні та ін.), до яких належать: санаторії, пансіонати відпочинку дитячі санаторії, пансіонати з лікуванням, дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри, санаторії-профілакторії, бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні (включаючи дитячі), будинки відпочинку, бази відпочинку та інші заклади (крім турбаз), оздоровчі заклади одно-дводенного перебування [6].

У таблиці 1 розглянуто основні показники діяльності колективних засобів розміщення в Україні. Стрімке зменшення колективних засобів розміщення (КЗР) в Україні за досліджуваній період від 4719 у 2018 р. до 1337 у 2020 р., або на 71,7 % свідчить про негативний вплив чинників зовнішнього середовища функціонування подібних засобів, зокрема, протиепідеміологічних заходів запобігання коронавірусній інфекції COVID-19. Це підтверджують статистичні інформаційні джерела (табл. 1).

При цьому загальна кількість місць зменшується меншими темпами — на 47,3 % — від 300 до 155 тис. Це свідчить про укрупнення КЗР за рахунок поглинання збанкрутілих суб'єктів, що підтверджується прове-

Таблиця 1. Основні показники колективних засобів розміщення в Україні

Показники	Роки			2020 р. до 2018 р., у %
	2018	2019	2020	
Кількість колективних засобів розміщення, од.	4719	1626	1337	28,3
Кількість місць у КЗР, од.	300010	186840	155029	51,6
- у розрахунку на один КЗР, місць	64	115	116	181,3
Кількість номерів у готелях та аналогічних засобах розміщення, од.	71132	39634	37497	52,7
Кількість осіб, що перебували у КЗР - усього	7006220	4604935	2218583	31,6
з них іноземців	917889	812722	218328	23,7
питома вага іноземців у КЗР, %	13,1	17,6	9,8	-3,3 в. п.
- у розрахунку на один КЗР, осіб	1485	2832	1660	111,8
з них іноземців	195	500	163	83,6
Кількість ночівель осіб у КЗР - усього, од.	17668844	12446841	6227427	35,2
з них ночівель іноземців	1918007	1687148	430744	22,4
- у розрахунку на один КЗР, ночівель	3744	1038	4658	124,4
з них ночівель іноземців	406	1038	322	78,9

Таблиця 2. Кількість колективних засобів розміщення за регіонами у 2020 р.

Області	Роки			Питома вага у 2020 р., %	2020 р. до 2018 р., у %
	2018	2019	2020		
Одеська	177	187	147	11,0	83,0
М. Київ	140	129	132	9,9	94,2
Запорізька	123	133	119	8,9	96,7
Львівська	129	130	111	8,3	86,0
Херсонська	107	88	70	5,2	65,4
Луганська	9	11	7	7,8	77,7
Всього	4719	1626	1337	100,0	28,3

деними розрахунками. Якщо у 2018 р. в одному КЗР було в середньому 64 місця, то у 2020 р. — 116, або на 81,3 % більше. Зменшується кількість номерів і у готелях та аналогічних засобах розміщення — від 71132 до 37497 — на 47,3 %.

Про кризовий стан галузі надання відповідних послуг свідчить скорочення числа відвідувачів від 7,0 до 2,2 млн осіб, або на 68,4 %, а іноземців — майже у 5 разів. Частка іноземних відвідувачів зменшилася за три роки від 13,1 до 9,8 %. У 2020 р. у розрахунку на один КЗР було 4658 ночівель, що на 24,4 % більше рівня 2018 р., з них іноземних громадян — 322, що становить 78,9 % 2018 р.

Проведений аналіз свідчить про скорочення числа відвідувачів КЗР, іноземних громадян, що є наслідком глобальної кризи, викликаної пандемією та іншими негативними чинниками сучасного етапу розвитку ринкових відносин у країні.

Діяльність колективних засобів розміщення активно впливає на економіку міста (регіону, країни загалом) зокрема на сфери господарської та соціальної діяльності. Ступінь такого впливу і економічна ефективність оцінюються за допомогою математичних моделей, заснованих на реальних статистичних даних обраного регіону. В таблиці 2 розглянуто кількість колективних засобів розміщення за регіонами у 2020 році, в якій акцентовано увагу на області з найбільшою та найменшою кількістю КЗР.

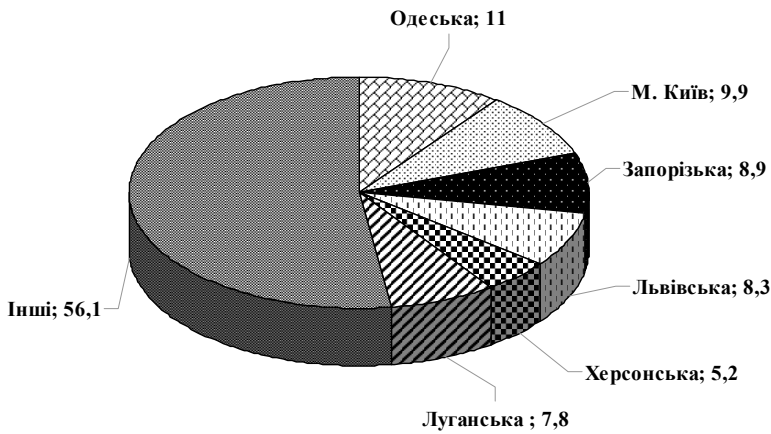

Рис. 1. Структура розміщення КЗР за регіонами України, %

Аналізуючи таблицю 2 та рисунок 1 можна зробити висновок, що найбільша кількість колективних засобів розміщення знаходиться в Одеській області, та в Києві, що є невідно враховуючи туристичний потенціал даних регіонів.

Спектр туристичних послуг успішно функціонує завдяки колективним засобам розміщення, основним напрямом діяльності яких є створення ефективного ринку туристичних послуг та продуктів. В Україні найбільш поширеними КЗР є готелі та аналогічні засоби розміщення. Готельний бізнес займає основне місце у міжнародному туризмі. Туристські потоки безпосередньо залежать від розміру цього сектора індустрії туризму та якості пропонуванних засобів розміщення. Проблеми готельного господарства (управління, фінансування, дизайн) є основами економічного аналізу туризму.

Підприємства готельного бізнесу можна визначити як свідомо організовані, економічно незалежні підприємства, призначені для виконання конкретної економічної діяльності

з метою задоволення потреб суспільства у галузі туризму та отриманні максимального прибутку. Іншими словами можна сказати, що це ті підприємства, які представляють інтереси галузі туризму, основною метою яких є досягнення власних економічних потреб шляхом

Таблиця 3. Особливості діяльності закладів готельного бізнесу

	Особливості	Позитивні сторони	Негативні сторони
1.	Функціонування закладів готельного бізнесу носить нематеріальний характер - результатом діяльності є не виготовлення конкретної продукції, а надання та продаж певних нематеріальних послуг	Вдало обране місце розташування готелю з урахуванням можливості сезонності, активним веденням маркетингової діяльності є перспективною та високодохідною справою	Вироблення послуг неможливе без відповідної інфраструктури(споруд, прилеглої території, спортивно-культурної бази, закладу харчування)
2.	В ході діяльності суб'єктів готельного бізнесу не створюється новий продукт, при цьому дана сфера господарювання має прямий вплив на економіку регіону та країни в цілому	Діяльність закладів готельної сфери сприяє збільшенню національного доходу а також залучення іноземної валюти	Функціонування готелю прямо залежить від соціально-економічних показників населення країни
3.	Якість та обсяг наданих послуг прямо залежить від інфраструктури готелю та обслуговуючого персоналу	Правильно обраний дизайн є основною візитною карткою закладу	Регулярне оновлення матеріально-технічної бази, поточні та капітальні ремонти
4.	В більшості країн попит на готельні послуги залежить від сезонності	При якісній системі обслуговування та активної діяльності готелю, сезону вистачає для рентабельності підприємства	Готовність підприємств до сезону з формуванням достатньої кількості місць, персоналу та матеріальних ресурсів
5.	Клієнтоорієнтованість має бути основою функціонування закладу готельного господарства	Задоволення потреб одного клієнта – автоматично стає дієвим рекламним інструментом та популяризацією даного закладу в інших регіонах, країнах	Так як частіше за все клієнт обирає готель, як необхідність під час подорожі, то керівництво має докласти максимум зусиль, щоб споживач захотів повернутися або міг рекомендувати даний заклад
6.	Необхідність співробітництва з різноманітними закладами для забезпечення можливості надання додаткових послуг	Можливість створення розширеного списку додаткових послуг як стимул до якісної роботи готелю	Активна взаємодія з додатковими службами та спеціалістами, з метою оперативного вирішення питань клієнтів має ряд недоліків
7.	Необхідність високкваліфікованої системи менеджменту та постійного підвищення кваліфікації. Запровадження стандартів обслуговування	Створення додаткових робочих місць в регіонах	Постійні додаткові витрати на навчання персоналу
8.	Чітко визначені строки зберігання послуги (неможливо отримати дохід за здачу номеру, якщо він не був проданий в поточну добу)	Готельний бізнес-головний елемент індустрії гостинності. Саме готельні підприємства виконують одну з основних функцій у сфері обслуговування туристів: забезпечують їх сучасним житлом і побутовими послугами	Не існує можливості щодо накопичення послуг, що в свою чергу обумовлює необхідність безперервної роботи готелів
9.	Неможливість територіального переміщення послуги або її транспортування, послуга надається в конкретно визначеному місці	Поточний попит на певні види послуг має прямий вплив на результати експлуатаційної діяльності готельних підприємств	Скорочення трудових ресурсів в не сезон

Джерело: узагальнено та розроблено автором.

надання різноманітних туристичних продуктів та послуг. Готельна індустрія як вид економічної діяльності включає в себе надання послуг і організацію короткострокового проживання в готелях, мотелях, кемпінгах і в інших засобах розміщення за матеріальну винагороду.

Готельний бізнес — це економічна категорія, доступна для аналізу на різних рівнях, такий бізнес об'єднує під одним дахом виробництво та продаж. На сьогодні готельний бізнес вважають одним із найперспективніших та найспецифічніших видів підприємницької діяльності, який по всьому світу приносить багатомільйонні прибутки. Готельний бізнес складає базу для зростання національного та регіонального туризму, що в результаті формує бренд країни на міжнародному ринку та сприяє розширенню зовнішньоекономічної діяльності держави через систему інтеграційних зв'язків.

У теоретичному і практичному розумінні немає єдиного, універсального визначення поняттю готельного підприємства як економічної категорії. Готельне підприємство можна визначити як економічний суб'єкт, який займається економічною діяльністю, мотивом якого є бажання отримати комерційну вигоду в результаті задоволення потреб суспільства у наданні послуг з розміщення, та яке пропонує широку номенклатуру та високу якість послуг, створює вишуканий комфорт та атмосферу гостинності.

Дослідження управління готельним підприємством, що функціонує в динамічному економічному середовищі, визначає готельне підприємство як самостійну технічну, соціальну та економічну одиницю, яка за своєю ініціативою та за власні кошти виконує певну діяльність для задоволення соціальних потреб з метою отримання прибутку.

Кожна країна має свій підхід для класифікації готельних підприємств. Попри те, що більшість країн Євро-союзу використовують систему класифікації за кількістю зірок, за багато часів функціонування такої системи так і створилося єдиних для всіх правил щодо присвоєння однієї з категорій.

Під час присвоєння готелі категорії враховують низку факторів: технічне обладнання, персонал та ін. 5-зіркова класифікація застосовується у таких країнах: Австралія, Австрія (поширені також позакатегорійні засоби розміщення у сільській місцевості та дешеві засоби розміщення — youth hotels — "молодіжні готелі"), Андорра, Бахрейн, Бенілюкс, Бразилія, Угорщина, Єгипет (завищення рівня на 1—2 зірки), Іспанія, Китай, Марокко (завищення рівня якості на 1 зірку), Норвегія (поширені youth hotels), ОАЕ, Панама, Франція (п'ятизіркова європейська класифікація), США (П'ятизіркова та п'ятидіамантова класифікація).

Пізнання світового досвіду та знання специфічних особливостей та стану готельного господарства країни у його взаємодії з туристичними потоками дозволяють:

- конкретно надати спрямованість та шляхи впровадження стандартів у українській практиці;
- виявити кошти та джерела як внутрішнього, так і змішаного інвестування коштів у систему створення мережі міжнародних та внутрішніх готельно-туристичних комплексів;
- Визначити параметри, обсяги та етапи витрат для вирівнювання готельно-туристського комплексу країни

зі світовими тенденціями формування ринку послуг гостинності та туризму.

Розглянувши історичні аспекти формування світового готельного господарства та розвиток готельних комплексів необхідно провести аналіз ефективності функціонування сучасного готельного бізнесу в Україні. Нині вітчизняна готельна індустрія зазнає якісних змін у частині культурного та технічного зростання, різноманітності сервісу та комфорту, у вдосконаленні технологічних процесів обслуговування, проте динамічний розвиток даної галузі стримує ряд факторів.

Виділяють такі два елементи, які становлять середовище готельного підприємства:

1. Природний. Природне середовище є важливим елементом функціонування готельного підприємства, воно безпосередньо впливає на успішний розвиток туризму у відповідному регіоні. Відсутність певних природних цінностей, або неправильне їх використання може знизити зацікавленість туристським регіоном.

2. На сьогодні на розвиток та конкурентоспроможність готельного бізнесу має технічне оточення. Підприємства мають зацікавлювати туристів не лише якісним сервісом, але й використанням сучасних технологій, враховуючи розвиток засобів телекомунікацій та високотехнологічних інструментів.

Оскільки готелі можна розглядати як об'єкт, що самоорганізовується, саме внутрішнє середовище насамперед визначає характер і успішність діяльності підприємства. Говорячи про характер внутрішнього середовища слід мати на увазі: асортимент та обсяг пропонованих послуг, виробничий потенціал, структуру управління підприємством та наявність фінансових ресурсів. Ці показники визначають конкурентоспроможність підприємства, його позицію на ринку послуг та перспективи розвитку.

Економічний аналіз готельного сектора своєю чергою ґрунтується на аналізі ефективності вкладених інвестицій. Готельний бізнес, будучи одним із видів економічної діяльності, прямо чи опосередковано створює робочі місця та є важливим засобом поповнення скарбниці іноземною валютою. У світі постійно відбувається процес освоєння нових концепцій готельного бізнесу та модернізації старих. Подальший розвиток міжнародного туристичного, готельного бізнесу, зокрема, зумовить появу нових і нових засобів розміщення туристів. Численні досягнення науково-технічного прогресу сприяють швидкому розвитку систем бронювання у готельних комплексах, а також спрощують систему оформлення гостей у засобах розміщення. Таким чином, тенденція впровадження світових стандартів у сферу гостинності, у тому числі в розвиток готельного бізнесу, набуває стійкого для України характеру.

До проблем, що стримують ефективний розвиток готельних підприємств в Україні відноситься досить низька рентабельність низки підприємств. Це ліквідує бар'єри, пов'язані, наприклад, із споживчим попитом, адміністративними бар'єрами, державне управління готельним бізнесом є неефективним. Знижується конкурентоспроможність ринку готельних послуг, знижується рівень зарубіжних інвестицій, у результаті якого ри-

нок втрачає привабливість. На сьогодні ринок готельних послуг країни знаходиться у стадії розвитку та це властиво найбільшим містам, безпосередньо пов'язаним із постійною урбанізацією.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз свідчить про скорочення числа відвідувачів КЗР, іноземних громадян, що є наслідком глобальної кризи, викликаної пандемією та іншими негативними чинниками сучасного етапу розвитку ринкових відносин у країні. На сьогодні готельне господарство в Україні перебуває в стадії становлення і має широкі перспективи подальшого розвитку. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що на сучасному етапі для створення ефективного ринку послуг розміщення необхідно враховувати фактори зовнішнього середовища, до яких варто віднести:

— Економічні фактори. Прямий вплив на діяльність засобів розміщення мають економічні фактори.

— Політичні фактори, визначними з яких є стабільна політична ситуація в країні, та підтримка підприємств готельного бізнесу зі сторони держави.

— Культурні фактори, які регулюють розвиток індустрії туризму та гостинності та диференціюють її попит.

— Технологічні фактори, які в більшій мірі мають вплив на готельний бізнес.

— Епідеміологічні фактори. Враховуючи епідеміологічну ситуацію, яка склалась у всьому світі можна стверджувати, що на сьогодні — це один із визначальних факторів впливу на розвиток діяльності засобів колективного розміщення.

Підвищення ефективності управління готельним бізнесом в Україні, посилення позиції рівня розвитку готельних підприємств, удосконалення системи державного регулювання ведення готельного бізнесу, ринків формування готельних послуг сприятиме подальшому зростанню показників туристичної індустрії.

У більшості випадків на ефективний розвиток готельних підприємств впливають не тільки економічні та психологічні фактори, а також фактори управлінського характеру, вирішення яких дасть можливість досягти:

- спеціалізації пропозицій;
- диверсифікації послуг;
- концептуалізації сервісу;
- індивідуалізації обслуговування;
- кооперації у сфері маркетингу.

Література:

1. Милашко О.Г. Колективні засоби розміщення як об'єкт статистичного вивчення. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. Одеса, 2014. Вип. 2 (53). С. 202—206.
2. Бунтова Н.В. Стратегічні орієнтири розвитку готельного бізнесу в Україні. Ефективна економіка. 2013. № 12 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2013> (дата звернення 12.11.2021).
3. Погоріляк О.О. Готельний комплекс як складова регіональної економічної інфраструктури. Вісник Львівського університету. 2013. № 50. С. 236—243.

4. Остапенко Я.О. Статистичний аналіз підприємств готельного господарства та прогнозування його розвитку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 8. С. 1216—1221.

5. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / За заг. ред. проф. В.Г. Герасименка. Одеса: Астропринт, 2013. 334 с.

6. Бондаренко Ю.Г., Кулиняк І.Я. Оцінювання діяльності колективних засобів розміщення як організації рекреаційної сфери. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління. 2018. Вип. 2. С. 3—15.

7. Опанащук Ю.Я. Суть та класифікація готельних підприємств. Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету. 2008. № 2. С. 347—351.

8. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.10.21 року).

9. Ворошилова Г.О. Проблеми та шляхи оптимізації міжнародного ринку туристичних послуг в Україні. Інтеллект XXI. 2014. № 3. С. 8—14 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/int_XXI_2014_3_3.pdf (дата звернення 20.10.2021).

References:

1. Mylashko, O.H. (2014), "Collective means of accommodation as an object of statistical study", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 2 (53), pp. 202—206.
 2. Buntova, N.V. (2013), "Strategic directions of hotel business in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2013> (Accessed 12 Nov 2021). URL: (data zvernennia 12.11.2021).
 3. Pohoriliak, O.O. (2013), "Hotel complex as a component of regional economic infrastructure", *Visnyk L'vivs'koho universytetu*, vol. 50, pp. 236—243.
 4. Ostapenko, Ya.O. (2015), "Statistical analysis of hotel enterprises and forecasting its development", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 8, pp. 1216—1221.
 5. Herasymenko, V.H. (2013), *Rynky turystychnykh posluh: stan i tendentsii rozvytku [Markets in tourism services: status and development trends]*, Astroprynt, Odessa, Ukraine.
 6. Bondarenko, Yu.H. and Kulyniak, I.Ya. (2018), "Evaluation of the activities of collective accommodation facilities as a recreational organization", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhniky"*. Serii: Problemy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 2, pp. 3—15.
 7. Opanaschuk, Yu.Ya. (2008), "The essence and classification of hotel enterprises", *Visnyk Zhytomys'koho natsional'noho ahroekolohichnoho universytetu*, vol. 2, pp. 347—351.
 8. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 22 Oct 2021).
 9. Voroshylova, H.O. (2014), "Problems and ways of optimization of the international tourism market in Ukraine", *Intelekt XXI*, vol. 3, pp. 8—14, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/int_XXI_2014_3_3.pdf (Accessed 20 Oct 2021). URL: (data zvernennia 20.10.2021).
- Стаття надійшла до редакції 27.11.2021 р.*

С. Я. Ковальчук,
к. е. н., доцент кафедри економіки та підприємницької діяльності,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0001-7590-4467

А. А. Шведюк,
студент факультету економіки та підприємництва,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0001-6491-4678

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.66

ПРОДОВОЛЬЧИ СИСТЕМИ В КООРДИНАТАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

S. Kovalchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of
Economics and entrepreneurship, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia
A. Shvedyuk,
Student of the Department of Economics and Entrepreneurship, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

FOOD SYSTEMS IN COORDINATES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Нові виклики розвитку світового господарства зумовили трансформації у формуванні продовольчих систем. Виконання цілей сталого розвитку зумовлює необхідність інтегрування національних продовольчих систем до глобальних, головним вектором інтеграції є нарощування продовольчого потенціалу країни. Відмічено складність продовольчих систем, які охоплюють усі сектори економіки, поряд з цим наголошено на ефективному управлінні продовольчими системами та визначено принципи на яких базується управління системами, щоб виконати цілі сталого розвитку. Спираючись на глобальну продовольчу систему, умотивовано вектори впровадження науково обгрунтованих інновацій, які мають конкретну направленість. Зауважено, що зміни в продовольчих системах потребують об'єднання усіх учасників у кожному з секторів економіки, міжнародних об'єднаннях та організаціях, зазначене необхідно для роботи узгодженим та скоординованим способом, щоб забезпечити якісними продуктами харчування теперішні та майбутні покоління.

Визначено особливості становлення продовольчих систем у період глобальної продовольчої кризи; здійснено аналіз глобального індексу цін виробних ресурсів та індексу продовольчих цін ФАО; визначено фактори впливу на процес зростання цін на продукти харчування.

Акцентовано увагу на тому, що Саміт продовольчих систем, який проходив у розпал пандемії COVID-19, показав тісний взаємозв'язок продовольчої, екологічної та системи охорони здоров'я. Пандемія має значний вплив на світові сировинні ринки та системи торгівлі, економічне зростання, доходи та рівень бідності, з непропорційним навантаженням на вразливі версти населення як у містах, так і в сільській місцевості.

Тому впровадження інновацій з метою зниження ризиків продовольчих систем та забезпечення виконання цілей сталого розвитку, спирається як на провідні наукові дослідження, так і на традиційні знання про системи харчування. Обгрунтовано необхідність поєднання досліджень місцевих громад та науковців у впровадженні інноваційних технологій для інтегрування національних систем до глобальних.

New challenges of development of the world economy have led to transformations in the formation of food systems. The need for transformations of national food systems to global, for the implementation of sustainable development purposes, is stipulated by the development of food

potential by countries. The complexity of food systems that cover all sectors of the economy, along with this, emphasized the effective management of food systems, and the principles of which are based on the management of food systems, are emphasized. Based on the global system of food systems, the vectors of introduction of scientifically substantiated innovations, which have a specific direction of scientifically substantiated.

It is noted that the change in nutritional systems requires the merger of all participants from various sectors of the economy and associations that are necessary to work as a coordinated and coordinated way to provide qualitative nutrition products to the current and future generations. The features of the formation of food systems in the evaporation of the global food crisis are indicated; analysis of the global index of prices of resources and the FAO food price index was carried out. The factors of influence on the process of rising food prices are determined.

Aktsentovano attention to the fact that food systems summit, held in the midst of a pandemic COVID-19 showed the close relationship of food, environmental and health care. Pandemic has a significant impact on world commodity markets and trade systems, economic growth, income and poverty, with disproportionate load on vulnerable communities both in cities and in rural areas.

Therefore, the introduction of innovations in order to reduce the risks of food systems and ensuring the implementation of sustainable development goals, based on leading scientific research and traditional knowledge of food systems.

The need to combine research of local communities and scholars in the implementation of innovative technologies to ensure sustainable development is substantiated.

Ключові слова: продовольчі системи, цілі сталого розвитку, трансформації, інновації, глобальні системи харчування, управління продовольчими системами.

Key words: food systems, objectives of sustainable development, transformation, innovation, global food systems, food management.

ВСТУП

Перетворення продовольчих систем — від національних до глобальних є необхідним напрямом досягнення цілей сталого розвитку. Проте продовольчі системи складні: вони охоплюють майже усі сектори економіки — від насіння до екологічного стану земель, від місцевого виробництва до глобальних ланцюжків доданої вартості і від моделей споживання до харчових продуктів та поводження з відходами. Вони впливають на численні результати, від якості харчування до економічного розвитку і зміни клімату.

Проте надто багато світових продовольчих систем є крихкими, маловивченими та вразливими. Цей факт відчули на собі мільйони людей по всьому світу під час кризи, спричиненої пандемією COVID-19. Ситуації, коли продовольчі системи не можуть працювати нормально, створюють загрози для освіти, охорони здоров'я та економіки, а також для прав людини, миру та безпеки [9].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Нині у світовій економіці спостерігається посилення інтеграційних процесів, що безперечно впливає на тенденції розвитку сучасних продовольчих систем. Процеси глобалізації накладають свій відбиток на трансформаційні зміни в продовольчих системах, на можливості країн у забезпеченні харчовими продуктами та власну продовольчу незалежність. Трансформації продовольчих систем та можливий їх вплив на економіку

країн, зокрема на аграрний сектор, характеризується найбільшою дієвістю в організації аграрного виробництва.

Однак прискорення змін у продовольчих системах, потрібно усім секторам економіки. Поточні механізми управління цими процесами диференційовані, часто з обмеженою участю, прозорістю і підзвітністю в процесах ухвалення рішень. Це ускладнює виконання і моніторинг усебічних змін у продовольчих системах, що відбивають складність, і різноманітність учасників [1].

Трансформаційні зміни в продовольчих системах вимагають проведення додаткових досліджень щодо формування інтегрованих продовольчих систем, забезпечення продовольчої незалежності країн. Вивченню питань впливу процесів глобалізації на продовольчі системи для забезпечення виконання цілей сталого розвитку є предметом досліджень та наукових дискусій вітчизняних вчених Буркінського Б.В., Пасхавер Б.Й., Саблука П.М., Галушніної Т.М., Гойчука О.І., Калетніка Г.М., Купінець Л.Є., Лутковської С.М. та інших дослідників наукових шкіл.

Формування інтегрованих продовольчих систем вимагає проведення додаткових досліджень щодо забезпечення продовольчої безпеки країни та продовольчої незалежності.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення векторів розвитку продовольчих систем в забезпеченні виконання цілей

сталого розвитку. Реалізація поставленої мети зумовила виконання завдань: визначити головні принципи управління продовольчими системами; дослідити вектори інноваційного розвитку продовольчих систем, тому що продовольча система кожної країни — це спроба виокремити економічні, екологічні і соціальні та всі інші елементи забезпечення людей продовольством в контексті цілей сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Системи харчування на глобальному рівні та у багатьох країнах і регіонах не в змозі покінчити з голодом, вони не забезпечують здорового харчування, сприяють ожирінню та не гарантують безпечність продуктів. Слід зазначити, що те, як ми виробляємо та споживаємо їжу, має глибокі наслідки для здоров'я людей, тварин, рослин та самої планети. Зміна світогляду в напрямі підтримки дієвості продовольчих систем, обхідна для переорієнтування динаміки продовольчих систем. Центральним елементом таких змін є акцент на наукові дослідження та інновації, щоб перетворити системи харчування на стійкість та справедливість [1; 2].

При цьому слід зазначити, що ефективне управління продовольчими системами є основою національних та незалежних продовольчих систем.

Управління стало основним вектором в усіх аспектах становлення як національних, так і незалежних продовольчих систем, а також у всіх напрямках їх дієвості. Національні продовольчі системи акцентують увагу на необхідності узгодженості та послідовності при диверсифікації та поглибленні взаємодії із зацікавленими сторонами. Змінам у національних продовольчих системах характерна відсутність знань та даних для підтримки конструктивних, системних процесів прийняття рішень. Зазначені тенденції поєднуються і з необхідністю розпізнавати складні відносини та протиріччя між конкуруючими пріоритетами в продовольчих системах.

Для незалежних продовольчих систем характерна різноманітність, інклюзивність та рівноправність участі жінок, молоді, дрібних фермерів та корінних народів у прийнятті рішень щодо перетворення продовольчих систем. Слід зазначити, що прискорення змін у продовольчих системах вимагають і різні сектори економіки у різних масштабах, поряд із цим і зацікавлені сторони. Механізми управління, які застосовуються нині, мають тенденцію до роз'єднаності, частіше з обмеженим доступом, прозорістю та підзвітністю у процесах прийняття рішень. Це зумовлює виконання та моніторинг всесвітніх змін, які віддзеркалюють складність продовольчих систем та різноплановість учасників.

Отже, особливістю сучасних продовольчих систем є нова парадигма ринку продовольства. Продовольча система — це сукупність усіх видів діяльності пов'язаних з виробництвом, переробкою, транспортуванням та споживанням продуктів харчування. Продовольчі системи охоплюють усі галузі людського існування. Трансформаційні процеси у сфері виробництва підтримають їх як з середини, так і зовні. Однак формування продовольчих систем знаходиться під впливом факторів сталого розвитку, які і визначають доступ до продовольства, що базується на внутрішньому забезпеченні та експортному потенціалу країни [9; 10].

Крім того, трансформації продовольчих систем є одним з найбільш потужних способів змінити курс і досягти прогресу у досягненні всіх 17 цілей сталого розвитку. Таким чином, робота з реорганізації світових продовольчих систем стане відповіддю на виклики пандемії, тому що після пандемії COVID-19 необхідно відновлювати зруйноване за принципом "краще, ніж було" [4].

У Цілях сталого розвитку ООН щонайменше п'ять цілей стосуються продовольства, починаючи від викорінювання голоду, адже й досі в світі 850 млн людей голодують. І закінчуючи питаннями зміни клімату і впливу на нього всієї індустрії виробництва їжі через поведження виробників з ґрунтами, водою, чи споживачів з відходами. Тому вже зараз потрібно подбати, про забезпеченість харчовими продуктами і які будуть споживати та як будуть існувати наступні покоління [4].

Водночас продовольчі системи — це ланцюжки доданої вартості в сфері всього, що стосується виробництва та споживання їжі. Це і культура пов'язана зі споживанням, і поведінка споживачів, заснована на національних традиціях, і інфраструктура та екологічні питання по всьому виробничому ланцюжку.

Загалом 17 цілей сталого розвитку мають бути враховані у збалансованій продовольчій системі України, якій потрібно зберігати і примножувати свій продовольчий потенціал з огляду на світові тенденції. Найефективніший напрям розвитку продовольчих систем — як найменше впливати на клімат та навколишнє середовище, однак за висновками ФАО, якщо в Україні буде виключно "зелене" сільське господарство, воно не буде достатньо продуктивним і країна перестане бути гарантом продовольчої безпеки.

Важливо відзначити, що трансформація продовольчих систем в Україні має йти українським "зеленим" курсом. Спираючись на посилення потенціалу в галузі енергоефективності та сталого управління ресурсами; гармонізацію національних рамок асоціації з ЄС; розвиток агрометеорологічних служб; стає управління хімічними речовинами та їх застосування у харчових ланцюгах; стає управління водними ресурсами і фінансові інструменти для зеленої трансформації, доступні для всіх видів бізнесу.

Отже, управління продовольчими системами — це спеціальний процес, за допомогою якого країни ведуть переговори, впроваджують та оцінюють колективні пріоритети трансформації продовольчих систем, будуючи спільне розуміння синергії та компроміси між різними секторами, масштабами та зацікавленими сторонами [2; 10]. Принципи на яких базується управління продовольчими системами згруповані в таблиці 1.

Отже, зазначені принципи становлять основу для оптимістичної концепції, в якій продовольчі системи відіграють головну роль у побудові сталого розвитку.

Слід звернути увагу на те, що трансформації систем вимагають розбудови здатності всього суспільства адаптуватися і вирішувати проблеми у міру їх виникнення, сприяють розвитку складних систем, які змінюються з плином часу. Послідовне узгодження відповідної політики з цілями сталої продовольчої системи є одним із найпотужніших важелів забезпечення продуктами харчування, тобто сприяє переходу до системної трансформації.

Таблиця 1. Принципи управління продовольчими системами

№	Назва	Зміст
1	Відстоювати право людей на їжу та харчування	Побудова системи харчування на основі культури, ідентичності, традицій, соціальної та гендерної рівності місцевих громад, які забезпечують здорове, безпечне, доступне, різноманітне, дієтичне та культурне харчування
2	Забезпечення збереження довкілля	Забезпечити збереження, охорону та відновлення здоров'я та цілісності екосистем, у тому числі шляхом сталого виробництва та споживання здорової їжі на основі екологічно безпечних методів, забезпечуючи при цьому стійкість до майбутніх криз
3	Забезпечити протидію змінам клімату	Забезпечення захисту кліматичної системи від шкідливого впливу продовольчих систем та можливість продовольчих систем, а також населенню адаптуватися та підвищити стійкість до зміни клімату
4	Забезпечення рівності теперішніх та майбутніх поколінь	Забезпечити рівність між поколіннями, гендерну та соціально-економічну рівність, щоб сучасний спосіб виробництва та споживання продовольства не порушував здатність майбутніх поколінь чи маргіналізованого населення досягти власного права на їжу та забезпечити собі засоби до існування
5	Забезпечити рівноправність народів у доступності їжі	Забезпечити населення країн, повноцінно брати участь і процвітати в створенні продовольчих систем, включаючи найбільш незахищені версти населення, що охоплюють, але не обмежуються, корінними народами, жінками, молоддю, біженцями, дрібними фермерами/селянами, виробниками
6	Забезпечення їжею населення планети	Забезпечити доступ до безпечної та поживної їжі, подолання бідності, голоду та недоїдання у всіх їх формах та розмірах, зосереджуючись, зокрема, на потребах найбільш вразливих
7	Не завдавати шкоди продовольчим системам та її учасникам	Не заподіяння шкоди, впевненість у тому, що шляхи трансформації, та учасники продовольчих систем та зацікавлені сторони запобігають та пом'якшують будь-який негативний вплив на навколишнє середовище та здоров'я населення
8	Дотримуватись гармонії між людиною та довкіллям	Переконання в тому, що економічні, соціальні та технологічні ініціативи, пов'язані з продовольчими системами відбуваються у гармонії з природою та є всеосяжними, спираючись на традиційні знання корінного населення, фермерів та місцевих, а також на найкращі доступні наукові знання та інформацію у всіх рішеннях щодо їх впровадження
9	Нейтралізувати кризові явища	Переконання, що термінові, своєчасні, ефективні та взаємодоповнюючі гуманітарні заходи реагування на кризи, пов'язані з втручаннями у розвиток для зміцнення продовольчих систем

Відтак зміна систем харчування потребує об'єднання усіх учасників з різних секторів економіки та об'єднання, що необхідно для роботи узгодженим та скоординованим способом, щоб забезпечити якісними продуктами харчування теперішні та майбутні покоління.

Для України одним з пріоритетів є розвиток системи ефективного сільського господарства та формування глобальної довіри до стандартів безпеки продовольчих продуктів. Головною перевагою України залишатиметься розвиток системи ефективного сільського господарства та формування глобальної довіри щодо застосування напрацьованих стандартів безпеки продовольчих продуктів. Важливим є подальший сталий розвиток національних продовольчих систем з трансформаціями в глобальні. Отже, Україна має значний потенціал для збільшення своєї ролі у формуванні сталого постачання харчової продукції [3; 5].

Проблеми продовольчих систем значною мірою обумовлені тривалим впровадженням наукових досліджень та є відповіддю на соціально-економічний стан країни, що може стримувати інновації регуляторними режимами, низьким рівнем наукових інвестицій та

відсутністю ефективною взаємодією наукових досліджень. Більш того, стартап проєкти у аграрній галузі відкривають можливості, де місцеві громади є співавторами у дослідженні та розробці інновацій разом із науковцями [3].

Спираючись на глобальну систему продовольчих систем, впровадження науково обґрунтованих інновацій має конкретну направленість (див. рис. 1).

Слід звернути увагу на дослідження ФАО, яке свідчить: незважаючи на те, що торгівля продовольством у світі показала "вражаючу стабільність перед несприятливим впливом протягом усієї пандемії COVID-19", стрімке зростання цін на продовольчі товари та енергоносії створює серйозні проблеми для більш бідних країн і споживачів, які витрачають значну частину своїх доходів середню корзину споживача. на споживчий кошик базові продукти харчування [8].

ФАО очікує, що за 2021 рік глобальний імпорт продовольства досягне рекордного рівня та перевищить 1,75 трлн дол. США, що на 14 відсотків більше у порівнянні з показником попереднього року та на 12 відсотків вище, ніж прогнозувалося на 2021 року. Зростання цін зумовлене підвищенням вартості продовольчих товарів на міжнародному ринку, а також трикратним збільшенням транспортних витрат.

Звернемо увагу на регіони, що розвиваються, на них припадає 40 відсотків від загального обсягу імпорту і очікується, що сукупна вартість продовольчого імпорту збільшиться на 20 відсотків порівняно з 2020 роком. Також швидке зростання очікується у країнах із низьким

рівнем доходів і дефіцитом продовольства, що викликано переважно вищими витратами, ніж вищими обсягами імпорту продовольства.

Слід зазначити, регіони, що розвиваються, стикаються з різким зростанням цін на базові продукти харчування, такі як зернові, тваринні жири, рослинні олії та олійне насіння, у той час як у розвинених регіонах зростання цін спостерігається в основному в категоріях продуктів з високою доданою вартістю, як-от: фрукти та овочі, рибні продукти та напої.

Експерти ФАО розробили Глобальний на індекс цін виробничих ресурсів з метою допомогти вивчити вплив швидко зростаючих цін на виробничі ресурси, особливо на енергію, що одержується з викопного палива, на ціни на продовольство, майбутні зміни цін та їх ймовірні наслідки для глобальної продовольчої безпеки (рис. 2).

За рік індекс продовольчих цін ФАО зріс на 34%, а Глобальний індекс цін на виробничі ресурси в цілому збільшився на 25%. ФАО очікує, що на кінець 2021 р. глобальний імпорт продовольства досягне рекордного рівня та перевищить 1,75 трлн дол., що на 14% більше у порівнянні з показником 2020 р. [8; 9].

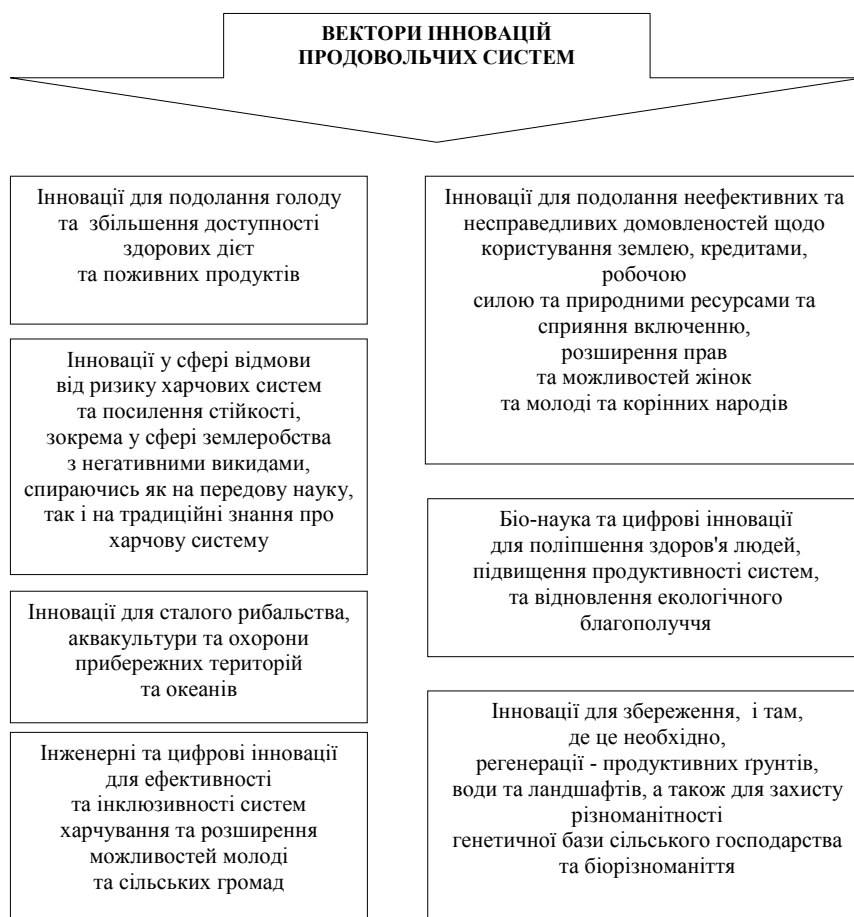

Рис. 1. Вектори науково-обґрунтованих інновацій продовольчих систем

Джерело: складено авторами з використанням [4].

Дослідження показує, що глобальний індекс цін на виробничі ресурси, що включає ціни на енергію, добрива, пестициди, корми та насіння, та Індекс продовольчих цін ФАО, який допомагає відслідковувати ціни на основні сільськогосподарські продовольчі товари на міжнародному ринку і який досяг 10-річного максимуму в серпні 2021 року, змінювалися синхронно з 2005 року, що вказує на те, що вищі виробничі витрати легко призводять до підвищення цін на продукти харчування.

У період до серпня 2021 року індекс продовольчих цін зріс на 34 відсотки, а глобальний індекс цін на ви-

робничі ресурси загалом збільшився на 25 відсотків порівняно з тим самим періодом 2020 року.

Експертами наголошено, що за сукупними глобальними показниками стоять великі регіональні та галузеві відмінності у сільському господарстві. Наприклад, виробники сої спостерігають нижчу потреба в азотних добривах, які у час є дорогими, тому їм слід отримувати вигоду з вищих ціни продукцію. Виробники свиней, навпаки, стикаються із ситуацією високої вартості корму та низьких цін на м'ясо, що знижує прибуток.

Аналіз глобальних показників, допомагає зрозуміти де можуть виникнути напружені ситуації. Наприклад,

Рис. 2. Індекс цін ФАО на продовольчі ресурси

Джерело: [8].

країни Африки на південь від Сахари залежать від імпорту азоту, ціна на який залежить від цін на викопне паливо, при цьому частка його імпорту становить близько 70 відсотків.

У більшості країн світу (53 країнах) домогосподарства витрачають більше ніж 60% своїх доходів на предмети першої необхідності, як-от: продукти харчування, паливо, вода, помешкання. Зростання цін на продукти харчування та паливо впливає регресивно на споживання бідних та середніх верст населення [7].

Процес зростання світових цін на продукти харчування є досить загрозливим з точки зору доступу до них малозабезпечених верств населення, адже таких цінових коливань, що спостерігаються на світовому ринку продовольства сьогодні, не було досить давно. Однак зростання цін зовсім не означає те, що доходи виробників продуктів харчування також зростають.

Експерти ФАО, зазначають про парадоксальність ситуації, яка полягає в тому, що зростають і витрати на виробництво продовольчої продукції. харчової продукції. Головна з причин — глобальна інфляція. Світова економіка має надлишок грошей, які постійно додруковують, а будь яка емісія тягне за собою інфляційні процеси, що, відповідно, призводить до зростання цін. Звичайно, що не кожна країна може дозволити собі розпочати емісію, а лише ті держави, що мають у своєму розпорядженні резервні валюти. Зазвичай такими валютами виступають долар США, євро та китайський юань [8; 10].

Наразі в світі існує загроза, стагфляції — повільного зростання економіки на фоні інфляції. Водночас інфляція стимулює зростання економіки, адже коли зростають ціни відбувається приріст інвестицій у виробництво для збільшення ринкової пропозиції продукції, яка подорожчала. Але оскільки є проблеми з сировиною, то відбувається розірвання виробничих ланцюжків і, як наслідок, уповільнюється зростання світової економіки [8].

Наступною не менш вагомою причиною є зламани ланцюжки постачання продукції — один з головних факторів подорожчання продуктів харчування на сьогодні. Витрати на транспортування продукції в світі зросли в кілька разів і виробники сьогодні бронюють транспортні поставки за кілька місяців, адже не вистачає контейнерів та кораблів.

Зміни клімату теж стали фактором впливу на трансформації продовольчих систем. Наслідком зазначених процесів є втрати врожаїв багатьох сільськогосподарських культур.

Вплив пандемії на ціни продуктів харчування є неоднозначним. Багато країн закривають свої кордони, при цьому вони намагаються повністю забезпечити себе продуктами харчування і на тлі зростання цін і нестабільності постачань з зовнішніх ринків, кожна країна намагається зробити якомога більші запаси продовольства. І цей процес також сприяє зростанню цін [6].

В якості ключової цілі політики підтримки продовольчих систем уряди країн виділяють принаймні 1% свого ВВП, на наукові дослідження та інновації в галузі продовольчих систем, з перспективою перевищення цієї мети.

Звернемо увагу на те, що для ефективного впровадження інновацій необхідно зміцнювати місцевий науково-дослідний потенціал, сприяти розвитку більш інклюзивного, прозорого та справедливого наукового партнерства, міжнародному науковому співробітництву, вирішенню питань прав інтелектуальної власності, які можуть перешкоджати інноваціям щодо забезпечення безпеки харчових продуктів та сталого розвитку.

Однак, глобальна продовольча система викидає близько 30% глобальних парникових газів, сприяє 80% вирубки тропічних лісів і є головною причиною деградації ґрунтів та опустелюванню, дефіциту води та зменшенню біорізноманіття. Зміна клімату разом із погіршенням стану ґрунту та навколишнього середовища частково спричинені — і мають негативний вплив — на продовольчу систему [3; 4].

Саміт продовольчих систем, який проходив у розпал пандемії COVID-19, показав тісне переплетення харчової, екологічної та системи охорони здоров'я. Пандемія має значний вплив на світові сировинні ринки та системи торгівлі, економічне зростання, доходи та рівень бідності, з непропорційним навантаженням на вразливі громади як у містах, так і в сільській місцевості.

Впровадження інновацій з метою зниження ризиків продовольчих систем та забезпечення виконання цілей сталого розвитку, спирається на провідні наукові дослідження, так і на традиційні знання про систему харчування [5].

Оскільки харчові системи стають більш глобальними, динамічними та складними, вони також стають більш уразливими новими, складними та системними ризиками, про що свідчить криза цін на продовольство у 2008 р., триваюча пандемія COVID-19, та збройні конфлікти.

Звернемо увагу на те, що досвід впровадження підходів сталого розвитку констатує: необхідність посилення спроможності розуміти, контролювати, аналізувати та повідомляти про вразливі місця, кризи та ризики. Необхідно використати можливості для розширення та покращення прогнозування та моніторингу продовольчої безпеки за допомогою вебпідходів.

Інновації на основі технологій необхідні для підтримки сталого управління ґрунтом, сільського господарства та водних ресурсів, захисту природних ресурсів від деградації та відновлення деградованих ресурсів, а також збереження та навіть збільшення біорізноманіття в сільськогосподарських умовах [2; 3].

Існує тенденція вважати продовольчі системи лише наземними системами. Проте інновації для сталого рибальства, аквакультури необхідні для охорони прибережних територій та океанів. Враховуючи величезний нинішній та майбутній потенціал диких та вирощених морепродуктів та водоростей для забезпечення здорового раціону, надзвичайно важливо для розширення уявлення про системи харчування, щоб більш повно включити системи водних продуктів харчування до продовольчих.

Зазначимо, особливе значення мають інвестиції для вдосконалення даних методів, моделей та інструментів для всіх компонентів та суб'єктів продовольчої систе-

ми, а також для створення або покращення (спільної) дослідницької інфраструктури, що стосується даних (досліджень), моделюючих платформ, мереж спостереження та моніторингу для підтримки необхідних досягнень у галузі досліджень та інновацій, особливо в південних регіонах. Необхідні інтегровані моделі глобальних систем харчування, оскільки існуючі моделі не мають послідовного глобального охоплення та не призначені для оцінки впливу всіх елементів харчових систем. Крім глобального, також необхідна робота щодо передбачення, посилення національних та, де це можливо, субнаціональних чи місцевих сценаріїв політики та із прогнозуванням розвитку [3].

ВИСНОВКИ

Інновації в галузі продовольчих систем потребують ґрунтовних наукових досліджень та взаємодії для просування вперед не лише на саміті з питань продовольчих систем 2021 року, але й на довгострокову перспективу. На національному рівні, узгоджене національне харчування, політику системних досліджень, слід краще інтегрувати в національну політику розвитку, щоб країни розробляли власну політику та стратегію продовольчих систем. На міжнародному рівні науковці пропонують посилити внесок науки у формування політики щодо трансформаційних систем харчування разом із Міжурядовою науково-консультативною групою, за посилення та покращення зв'язку існуючих механізмів. Отже, поєднання наукових досліджень, інновацій та технології відіграють вирішальну роль серед заходів щодо досягнення трансформації продовольчих систем.

Література:

1. Блей-Палмер А., Конаре Д., Метр К., Ди Баттиста А. и Джонстон К. (Hrsg.). (2020). Оценка устойчивой продовольственной системы: уроки мировой практики.
2. Механизм научных консультаций Европейской комиссии (SAM). (2019). Предварительный обзор основных работ, имеющих отношение к научным рекомендациям в отношении устойчивой продовольственной системы ЕС.
3. ECDPM. (2020). Подход к продовольственным системам на практике: наше руководство по устойчивой трансформации. Документ для обсуждения № 278. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a9c98314-4e88-46de-bf60-ce101a4d5a33&title=IntegratsiiaVProdovolchiSistemiTseMozhliivistDoluchitisiaDoGlobalnoiSpivpratsiZRozvitkuSilskogoGospodarstva-TarasKachka&>
4. Трансформація продовольчих систем — український контекст. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3264555-transformacia-prodovolcih-sistem-ukrainskij-kontekst.html>
5. Прунцева Г.О. Методологічні засади оцінки системи продовольчої безпеки. 2020. Економіка і держава. № 6. С. 151—154.
6. Чому світові ціни на продукти харчування зростатимуть й надалі: роз'яснює економіст ФАО Андрій Ярмач. URL: <https://www.seeds.org.ua/chomu-svitovini-na-produkti-xarchuvannya-zrostatimut-j-nadalirozayasnyuye-ekonomist-fao-andrij-yarmak/>

7. Цены на импорт продовольствия в мире достигнут рекордного уровня в 2021 году. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/world-food-import-bill-record-high-2021/ru>

8. ФАО опубликовало очередной выпуск Доклада "Продовольственный прогноз". URL: <https://ecfs.msu.ru/index.php/ru/news/557-novyj-vypusk-doklada-fao-prodovolstvennyj-prognoz>

9. Продовольственные системы. URL: <https://www.un.org/ru/food-systems-summit/about>

10. Food systems summit 2021. URL: <https://www.un.org/en/food-systems-summit/the-science>

References:

1. Blej-Palmer, A. Konare, D. Metr, K. Dy Battysta, A. and Dzhonston, K. (2020), "Assessing a Sustainable Food System: Lessons from Global Practice", available at: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/23639> (Accessed 20 Nov 2021).
2. SAM (2019), "Preliminary overview of major work relevant to scientific advice for a sustainable EU food system", available at: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/support-policy-making/scientific-support-eu-policies/group-chief-scientific-advisors_en (Accessed 20 Nov 2021).
3. ECDPM. (2020), "Approaching Food Systems in Practice: Our Guide to Sustainable Transformation", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a9c98314-4e88-46de-bf60-ce101a4d5a33&title=IntegratsiiaVProdovolchiSistemiTseMozhliivistDoluchitisiaDoGlobalnoiSpivpratsiZRozvitkuSilskogoGospodarstva-TarasKachka&> (Accessed 20 Nov 2021).
4. Kyrhyzova, O. (2021), "Transformation of food systems — Ukrainian context", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3264555-transformacia-prodovolcih-sistem-ukrainskij-kontekst.html> (Accessed 20 Nov 2021).
5. Pruntseva, G. (2020), "The methodological framework for the assessment of food security system", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 151—154.
6. Yarmak, A. (2021), "Why world food prices will continue to rise: explains FAO economist Andriy Yarmak", available at: <https://www.seeds.org.ua/chomu-svitovini-na-produkti-xarchuvannya-zrostatimut-j-nadalirozayasnyuye-ekonomist-fao-andrij-yarmak/> (Accessed 20 Nov 2021).
7. FAO (2021), "World food import bill to reach a record high in 2021", available at: <https://www.fao.org/newsroom/detail/world-food-import-bill-record-high-2021/ru> (Accessed 20 Nov 2021).
8. FAO (2021), "Food Outlook", available at: <https://ecfs.msu.ru/index.php/ru/news/557-novyj-vypusk-doklada-fao-prodovolstvennyj-prognoz> (Accessed 20 Nov 2021).
9. UN (2021), "Food systems", available at: <https://www.un.org/ru/food-systems-summit/about> (Accessed 20 Nov 2021).
10. UN (2021), "Food systems summit", available at: <https://www.un.org/en/food-systems-summit/the-science> (Accessed 20 Nov 2021).

Стаття надійшла до редакції 29.11.2021 р.

УДК 35:005.334

М. В. Поляков,
 д. е. н., професор кафедри економіки підприємства і міжнародного бізнесу,
 Національний університет водного господарства та природокористування
 ORCID ID: 0000-0001-7896-2486

О. І. Ханіна,
 к. мед. н., докторант кафедри публічного управління та землеустрою,
 Класичний приватний університет
 ORCID ID: 0000-0002-8738-0805

І. А. Сазонець,
 д. е. н., професор, професор кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу
 туристичної діяльності, ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
 ORCID ID: 0000-0001-8032-3675

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.73

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАЇНЬ НА ОСНОВІ ONLINE ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

M. Polyakov,
 Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Enterprise Economics and International
 Business, National University of Water and Environmental Engineering, Ukraine

O. Hanina,
 PhD in Medical Sciences, Doctoral candidate of the Department of Public Administration
 and Land Management, Classical Private University

I. Sazonets,
 Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Tourist
 and Hotel-Restaurant Business, Dnieper Humanities University

STATE REGULATION BY INTRODUCING THE KNOWLEDGE ECONOMY ON THE BASIS OF ONLINE TECHNOLOGIES IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC

У статті доведено, що реалізація концепції економіки знань може бути спрямована на відродження та досягнення сучасного рівня промислового і науково-технічного потенціалу, підвищення якості людського розвитку.

Визначено, що сучасні виклики глобалізованого світу мають суттєвий вплив на подальші методи реалізації запровадження економіки знань. Пандемія COVID-19 має вплив на всі аспекти життєдіяльності суспільства та економіка. Має вона суттєвий вплив і на розвиток освіти і науки.

Сформульовано окремі напрями впливу пандемії на розвиток людства загалом та окремих функціональних сфер його діяльності.

Визначено, що напрями діяльності органів державної влади співвідносяться із тенденціями загальносвітового розвитку освіти та науки. Органи державної влади ратифікують міжнародні документи, що спрямовані на формування нових методів організації освіти і науки в умовах пандемії, розробляють відповідні нормативні акти.

The article identifies that among the scientific concepts that shape the country's competitiveness in world markets today is the leading concept of the knowledge economy. Directly in Ukraine, the implementation of this concept can be aimed at reviving and achieving the current level of industrial and scientific and technical potential, improving the quality of human development, creating opportunities for creative entrepreneurship.

The authors determine that the main provisions of this concept have already been studied by scientists in other countries and in Ukraine, but the current challenges of the globalized world have a significant impact on further methods of implementing the principles of the knowledge economy. The COVID-19 pandemic has an impact on all aspects of society and the economy, it has a significant impact on the development of education and science.

On the basis of the author's researches in the article separate directions of influence of a pandemic on development of mankind as a whole and separate functional spheres of its activity are developed. Such areas include the global consequences of the spread of coronavirus infection, the political consequences of the COVID-

19 pandemic, the economic consequences of the pandemic, social consequences, the process of accelerated development of science with a reorientation of research to online technology. Online technologies are actively implemented in the field of education.

The paper establishes that the activities of public authorities are correlated with the trends of global development of education and science. Public authorities ratify international instruments aimed at the formation of new methods of organizing education and science in a pandemic, develop regulations aimed at supporting and developing science and education in a pandemic. These regulations are aimed not only at organizing the work of scientists in the COVID-19 pandemic, but also at creating conditions for disseminating information about the achievements of domestic scientists, providing opportunities to facilitate the process of establishing contacts between domestic scientists, research schools and foreign partners.

Ключові слова: державне регулювання, економіка знань, освіта, наука, online, пандемія, COVID-19.

Key words: government regulation, knowledge economy, education, science, on-line, pandemic, COVID-19

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наукова проблема становлення економіки знань у масштабах світового господарства передбачає дослідження, з одного боку, сутності, складових та особливостей економіки знань, факторів її розвитку, а з іншого — основ і процесів, які визначають становлення економіки знань у глобальному просторі, напрямів розвитку світогосподарської системи в цих умовах. Це поєднується з пошуком нових форм глобалізації світового господарства, що охоплюють науку, освіту, технології, інформатизацію, підприємництво та інші фактори, що сприяють прогресу всього людства. В цьому ми виходимо з вчення В.І. Вернадського, його уявлень про ноосферу, планетарність, гармонійні умови діяльності людини. Необхідно також акцентувати увагу на тих можливостях та нових трендах, що пов'язані із сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями.

Тема дослідження є актуальною для України з точки зору вироблення довгострокової стратегії державного управління соціально-економічним розвитком в контексті світогосподарських змін. Існуючий стан національної економіки потребує докорінних реформ і цілковитої модернізації, спрямованої насамперед на підвищення національної продуктивності та вирішення соціальних проблем. Життєво важливим є відродження та досягнення сучасного рівня промислового і науково-технічного потенціалу, підвищення якості людського розвитку, створення можливостей для творчого підприємництва. Це вимагає вдосконалення стратегії побудови економіки знань в Україні, відповідних заходів у сфері розвитку промисловості, науки, освіти, підприємництва, сектору інформаційно-комп'ютерних технологій, всецілої активізації інновацій [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основи побудови економіки та суспільства знань закладені в різних течіях філософії, зокрема в ученнях таких найбільших філософів сучасності, як: Ж. Бодрійяр, В. Вернадський, А. Горц, Ю. Лотман, М. Мамардашвілі, М. Поланьї, К. Поппер, М. Фуко, К. Ясперс тощо. Сутнісна характеристика і обґрунтування основ економіки знань зустрічаються в працях класиків економічної науки: В. Зомбарта, М. Кондратьєва, С. Кузнеця, К. Маркса, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, М. Туган-Барановського, Й. Шумпетера та ін. Сучасна концептуалізація економіки знань і теоретико-методологічні основи її до-

слідження закладені такими провідними економістами: Р. Акоффом, М. Алле, Г. Беккером, Д. Беллом, П. Друкером, К. Дж. Ерроу, П. Кругманом, Б.-А. Лундваллом, Ф. Махлупом, Г. Меншем, Р. Нельсоном, Д. Нортон, К. Перес, П. Ромером, Р. Солоу, Дж. Стігліцем, Ф. фон Хайєком та ін.

Процеси становлення економіки знань в глобальному просторі досліджені такими вітчизняними вченими: О. Білорус, В. Вергун, Є. Довгаль, І. Каленюк, О. Куклін, Д. Лук'яненко, Є. Панченко, В. Савельєв, О. Сазонець, О. Саліхова, С. Сардак, В. Сіденко, А. Філіпенко, І. Ханін, О. Шкурупій та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Проте сучасні виклики глобалізованого світу мають суттєвий вплив на подальші методи реалізації методів запровадження економіки знань. Пандемія COVID-19 має вплив на всі аспекти життєдіяльності суспільства та економіка. Має вона суттєвий вплив і на розвиток освіти і науки. Тому завданням поданої статті є виявлення новітніх методів державного регулювання освітою та наукою в умовах запровадження економіки знань під час пандемії COVID-19.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Спираючись на авторський аналіз сучасних тенденцій і впливів пандемії COVID-19, можна сформувати окремі напрями впливу пандемії на розвиток людства загалом та окремих функціональних сфер його діяльності [2].

По-перше, необхідно визначити глобальні наслідки поширення коронавірусної інфекції. Завдяки поширенню епідемії ми можемо побачити посилену фрагментарність світового устрою та процеси деглобалізації, які зумовлюють закриття кордонів. При цьому зменшується роль наднаціональних органів управління та одночасно зменшується роль США як світового лідера по всіх питаннях цивілізаційного поступу. Від форм демократії, які необхідні для світової цивілізації до моделей та програм опанування космічних просторів.

По-друге, визначилися політичні наслідки пандемії COVID-19. Кожна країна посилить тенденції до відокремлення в політичному та економічному сенсі. Норми міжнародної дипломатії будуть менше впливати на прийняття рішень у незалежних країнах. Посиляться інформаційні війни, а окремі класичні методи дипломатії перейдуть в онлайн і це стане нормою.

По-третє, економічні наслідки пандемії. Ці наслідки будуть впливати на світ ще дуже довгий час. Економічна

криза буде продовжуватися до повної адаптації систем охорони здоров'я до функціонування в умовах наявності коронавірусу. З метою виходу з кризових явищ необхідно провести структурні зміни в національних економіках, що потребують нові світові економічні умови. У співвідношенні консьюмеризм — просьюмеризм все більша частина буде відводитися просьюмеризму. Громадяни будуть споживати товарів та послуг все менше і заощаджувати. Переваги у споживанні будуть надаватися послугам. Все більше людей буде вести просьюмерський спосіб життя — виробляти і споживати одночасно, вносити частку своєї праці в той продукт, який вони споживають.

По-четверте, соціальні наслідки. Окремі суспільства, соціальні спільноти в країнах, де демократію не розвинуто достатньою мірою проявили кращі показники соціального протистояння пандемії, згуртованості та розуміння ситуації. Пандемія в окремих країнах призвела до згуртованості суспільства, а в інших країнах породила проблеми зі злочинністю. Злочинність була породжена бідністю, нестачею робочих місць, подорожчанням рівня життя. Чинник удорожчання життя вже призвів і буде призводити до деурбанізації і збільшення бажань у людей жити в сільській місцевості.

По-п'яте, ситуація, що склалася є мотиватором процесу пришвидшеного розвитку науки. Безумовно, передусім наук у сфері біотехнологій, фармацевтики, медицини. В світі актуалізувалася проблема біологічної війни і бактеріологічної зброї. Контроль над озброєннями, який колись виступав основою стратегічної стабільності, відходить в історію. Відповідно, перерозподіляються ресурси на фінансування науки, особливо тієї, що займається оборонною сферою. Всім вже зрозуміло, що пандемія надала подальший поштовх розвитку інформаційних технологій. Організація наукових досліджень та освіти всіх рівнів буде все більше засновано на он-лайн технологіях. Розгортається цікава полеміка і в гуманітарних, суспільних науках. Пандемія породить дискусії про систему людських цінностей і в центрі цієї дискусії буде стояти життя людини та її здоров'я на відміну від наукових дискурсів останніх десятиліть, в яких основним питанням було права людини та демократичні цінності. Слід звернути також увагу на той факт, що можливим є зміна структури фінансування таких наук як біологія, медицина, хімія. Вона буде набувати все більше корпоративного характеру і фінансуватися у найбільш великих фармацевтичних компаніях.

Основою організації наукових досліджень та процесу освіти стають дистанційні методи, що базуються на інформаційних технологіях [3]. У сфері науки ми можемо визначити наявність таких форм її організації: онлайн конференції, наради, зустрічі, проведення захистів дисертацій, поширення наукової літератури в репозитаріях, робота бібліотек онлайн, робота на робочому місці, дотримання епідеміологічних норм в процесі проведення дослідів, необхідності очної співпраці. У сфері освіти домінуючими стали такі форми: проведення онлайн занять, збільшення частини самостійної роботи, домашніх завдань, трансформація методів оцінювання знань, поширення індивідуальної роботи, робота бібліотек он-лайн.

Напрями діяльності органів державної влади в цьому ракурсі співвідносяться із тенденціями загальносвітового розвитку освіти та науки. 22.10.2020 р. відбулася позачергова сесія Глобальної конференції ЮНЕСКО з питань освіти. В цій конференції приймали участь пред-

ставники з 70 країн світового співтовариства. На конференції було затверджено Декларацію щодо комплексу глобальних пріоритетних дій для захисту фінансування та зміцнення системи освіти від наслідків, спричинених пандемією COVID-19 [4].

У відповідності до рішень цієї Конференції міністерством освіти і науки України визначено ключові завдання, які ставить перед собою МОН на 2021 рік. Серед цих завдань — впровадження цифрової трансформації освіти і науки. Це питання визначено як пріоритетне. Під час впровадження цифрової трансформації планується реалізувати наступні кроки:

затвердити Концепцію цифрової трансформації освіти і науки України;

забезпечити учасників освітнього процесу електронними освітніми ресурсами;

створити умови для підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти з інформаційно-цифрової компетентності;

забезпечити функціонування програмно-апаратного комплексу "Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту" (ПАК "АІКОМ");

запустити інформаційну систему управління професійною (професійно-технічною) освітою (EMIS);

модернізувати Єдину державну електронну базу з питань освіти (ЄДЕБО);

створити онлайн-платформу для комунікації між учасниками інноваційного процесу ("Наука та бізнес");

запуск проєкту SELFIE у пілотних школах і закладах професійної освіти — платформа для самооцінки закладами освіти стану своєї цифрової готовності;

приєднатися до процесів створення та розбудови Європейської хмари відкритої науки (EOSC);

удосконалити та наповнювати контентом платформу "Всеукраїнська школа онлайн" [5].

У відповідності до цих завдань, Міністерством освіти і науки України було презентовано проєкт Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Національну електронну науково-інформаційну систему". В проєкті визначено, що завданнями Системи є:

1) збір, збереження та оновлення даних, наявних в інформаційних ресурсах Системи про сферу науки України;

2) забезпечення формування та збереження необхідних даних та інформації;

3) нормалізація та верифікація даних;

4) автоматизація процесів збору, формування та збереження даних та інформації;

5) автоматизація процесів взаємодії суб'єктів та користувачів Системи;

6) спрощення та автоматизація процедур пов'язаних із заповненням анкет, заявок, звітів та інших документів, пов'язаних із фаховою діяльністю суб'єктів та користувачів Системи;

7) спрощення доступу до відкритої інформації про сферу науки України;

8) сприяння інтеграції вітчизняного сектору наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у світовий науковий та Європейський дослідницький простір;

9) забезпечення широкого представлення на міжнародному рівні результатів наукової і науково-технічної діяльності українських вчених [6].

Виходячи з аналізу завдань системи, необхідно визначити, що вона має на меті не тільки сприяти організації праці науковців в умовах пандемії COVID-19, але є методом поширення інформації про здобутки вітчизняних науковців, можливістю полегшити процес налагодження контактів вітчизняних науковців, наукових шкіл з іноземними партнерами та у середині країни.

ВИСНОВКИ

Серед наукових концепції, що формують сьгодні конкурентоспроможність країни на світових ринках провідною є концепція економіки знань. Безпосередньо в Україні реалізація цієї концепції може бути спрямована на відродження та досягнення сучасного рівня промислового і науково-технічного потенціалу, підвищення якості людського розвитку, створення можливостей для творчого підприємництва.

Основні положення цієї концепції вже досліджувались науковцями в інших країнах та в Україні, проте сучасні виклики глобалізованого світу мають суттєвий вплив на подальші методи реалізації принципів економіки знань. Пандемія COVID-19 має вплив на всі аспекти життєдіяльності суспільства та економіки, вона має суттєвий вплив і на розвиток освіти і науки.

Можна сформувати окремі напрями впливу пандемії на розвиток людства загалом та окремих функціональних сфер його діяльності. Серед таких сфер такі: глобальні наслідки поширення коронавірусної інфекції, політичні наслідки пандемії COVID-19, економічні наслідки пандемії, соціальні наслідки, процес пришвидшеного розвитку науки з переорієнтацією організації досліджень на онлайн технології.

Напрями діяльності органів державної влади в цьому ракурсі співвідносяться із тенденціями загальносвітового розвитку освіти та науки. Органи державної влади ратифікують міжнародні документи, що спрямовані на формування нових методів організації освіти і науки в умовах пандемії, розробляють нормативні акти, що спрямовані на підтримку та розвиток науки та освіти в умовах пандемії. Ці нормативні акти спрямовані не тільки на організацію праці науковців в умовах пандемії COVID-19, але й на створення умов для поширення інформації про здобутки вітчизняних науковців, надання можливостей щодо полегшення процесу налагодження контактів вітчизняних науковців, наукових шкіл з іноземними партнерами та у середині країни.

Література

1. Поляков М.В. Економіка знань: сутність, детермінанти, глобальний ландшафт. Дніпро: Нова ідеологія, 2018. 688 с.
2. Поляков М.В., Ханіна О.І., Сазонець І.Л. Державна підтримка пріоритетних сфер науково-технологічного розвитку: космічна галузь, ІТ-сфера та медицина. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2371> (дата звернення: 28.11.2021).
3. Сазонець О.М., Пінчук О.Л., Куницький С.О. Глобальні інформаційні та наукометричні системи науково-технологічного розвитку України. Рівне: Волин. обсерваторія, 2015. 184 с.
4. Позачергова Сесія глобальної конференції ЮНЕСКО з питань освіти у часи пост-COVID-19: ухвале-

но декларацію щодо зміцнення системи освітнього простору. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/pozachergova-sesiya-globalnoyi-konferenciyi-yunesko-z-pitan-osviti-u-chasi-post-covid-19-uhvaleno-deklaraciyu-shodo-zmicnennya-sistemi-osvitnogo-prostoru> (дата звернення 15.11.2021 р.).

5. Цифрова трансформація освіти і науки є однією з ключових цілей МОН на 2021 рік. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/cifrova-transformaciya-osviti-i-nauki-ye-odniyeyu-z-klyuchovih-cilej-mon-na-2021-rik-sergij-shkarlet> (дата звернення 15.11.2021 р.).

6. Проєкт Постанови Кабінету міністрів України "Про затвердження положення про національну електронну науково-інформаційну систему". URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-nacionalnu-elektronnu-naukovo-informacijnu-sistemu> (дата звернення 15.11.2021 р.).

References:

1. Poliakov, M.V. (2018), *Ekonomika znan: sutnist, determinanty, hlobalnyi landshaft* [Knowledge economy: essence, determinants, global landscape], Nova ideolohiia, Dnipro, Ukraine.
2. Polyakov, M. Hanina, O. and Sazonets, I. (2021), "State support for the development of science and technologies in the space industry, it sphere and medicine", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2371> (Accessed 28 Nov 2021).
3. Sazonets, O.M. Pinchuk, O.L. and Kunytskyi, S.O. (2015), *Hlobalni informatsiini ta naukometrychni systemy naukovo-tekhnologichnoho rozvytku Ukrainy* [Global information and scientometric systems of scientific and technological development of Ukraine], Volynski oberehy, Rivne, Ukraine.
4. UNESCO (2020), "Extraordinary Session of the UNESCO Global Conference on Post-COVID-19 Education: Declaration on Strengthening the Educational Space System Adopted", available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/pozachergova-sesiya-globalnoyi-konferenciyi-yunesko-z-pitan-osviti-u-chasi-post-covid-19-uhvaleno-deklaraciyu-shodo-zmicnennya-sistemi-osvitnogo-prostoru> (Accessed 15 Nov 2021).
5. Ministry of Education and Science of Ukraine (2021), "The digital transformation of education and science is one of the key goals of the Ministry of Education and Science for 2021", available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/cifrova-transformaciya-osviti-i-nauki-ye-odniyeyu-z-klyuchovih-cilej-mon-na-2021-rik-sergij-shkarlet> (Accessed 15 Nov 2021).
6. Ministry of Education and Science of Ukraine (2021), "Draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the regulations on the national electronic scientific information system"", available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-nacionalnu-elektronnu-naukovo-informacijnu-sistemu> (Accessed 15 Nov 2021).
Стаття надійшла до редакції 28.11.2021 р.

УДК 658.3.007:331.108.43

А. М. Волківська,
к. е. н., доцент, заступник директора з науково-методичної роботи,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-1254-6057

Г. В. Осовська,
к. е. н., професор, завідувач кафедри управління та адміністрування,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0001-8919-227X

Т. В. Семенюк,
д. соц. н., професор, директор,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-9908-3162

О. В. Аксьонова,
к. е. н., доцент кафедри управління і адміністрування,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0003-0380-9035

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.77

ОЦІНКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

A. Volkivska,
PhD in Economics, Associate Professor, Deputy Director for Scientific and Methodological Work, Zhytomyr Institute of PJSC "University" MAUP ", Zhytomyr

G. Osovska,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Management and Administration, Zhytomyr Institute of PJSC "University" MAUP ", Zhytomyr

T. Semenyuk,
Doctor of Sociology, Professor, Director, Zhytomyr Institute of PJSC "IAPM", Zhytomyr

O. Aksonova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Zhytomyr Institute of PJSC "IAPM", Zhytomyr

ASSESSMENT OF THE SITUATION AND PROSPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ZHYTOMYR REGION

У суспільному економічному розвитку відбулися об'єктивні зміни, які призвели до формування нової моделі розвитку економіки. Ця модель розвитку характеризується принципово новими рисами та пріоритетами, оскільки важливу роль у суспільному житті стали відігравати галузі, діяльність яких ґрунтуються на так званих високих технологіях, або мають орієнтацію на безпосереднє задоволення потреб людини. Модернізація життєвих потреб людей призводять і до зростання вимог, які висуваються до якості товарів та послуг, середовища проживання, рівнів обслуговування та безпеки тощо. Тобто суспільство саме через власний розвиток потребує інновацій як засобу досягнення необхідного розмаїття.

Проблеми розвитку інноваційної діяльності в регіонах зумовлені переходом їх економік на новий якісний рівень, який має усі ознаки інноваційного типу розвитку. В сучасних умовах економічне зростання регіонів, у певній мірі, залежить від їх здатності до швидкої адаптації у результаті техніко-технологічних зрушень, а зростання виробництва та фінансових надходжень – від запровадження інновацій. Це означає, що ефективність функціонування інноваційної моделі економічного розвитку має мати належне інституційне забезпечення, а також обґрунтовану та виважену регіональну інноваційну політику, яка формується на основі визнаних пріори-

тетних напрямів активізації інноваційної діяльності, які дадуть змогу досягти поставлених цілей регіонального інноваційного розвитку.

Отже, стабільне соціально-економічне зростання в регіоні можливе насамперед лише інноваційно-технічним шляхом та за умов широкого використання та впровадження у виробництві сучасних техніко-технологічних розробок. Задля покращення стану інноваційної діяльності в регіоні необхідно: посилити престижність та конкурентоспроможність наукових досліджень і розробок; збільшити бюджетне фінансування та підвищити ефективність використання фінансових надходжень у науковій та інноваційній сферах; спрямувати регіональний науковий, технічний та технологічний потенціали на забезпечення потреб економіки регіону шляхом інноваційного розвитку.

Тенденції розвитку сучасного суспільства, попри захоплення світовою і вітчизняною спільнотою успіхами в інноваційно-технологічній сфері, мають достатньо загрозливий вигляд та потребують постійного дослідження, оскільки без радикальних змін та техніко-технологічних проривів, які б допомогли запустити нові механізми регенерації довкілля, гарантували б високу якість та безпеку життя, подальше впровадження багатьох інноваційних технологій може лише поглибити соціально-екологічну кризу.

There have been objective changes in social and economic development, which have led to the formation of a new model of economic development. This model of development is characterized by fundamentally new features and priorities, as an important role in public life began to play industries whose activities are based on so-called high technology, or have a focus on the direct satisfaction of human needs. Modernization of people's living needs has led to an increase in the requirements for the quality of goods and services, living environment, levels of service and safety, and so on. That is, it is through its own development that society needs innovation as a means to achieve the desired diversity

Problems in the state of development of innovation in the regions are due to the transition of their economies to a new level of quality, which has all the hallmarks of an innovative type of development. In modern conditions, the economic growth of regions, to some extent, depends on their ability to adapt quickly due to the impact of technological and technological changes, and the growth of production and financial revenues – from the introduction of innovations. This means that the effectiveness of the innovation model of economic development should have adequate institutional support, as well as sound and balanced regional innovation policy, which is formed on the basis of recognized priority areas for innovation, which will achieve the goals of regional innovation development.

Stable socio-economic growth in the region is possible, first of all, only through innovation and technology and under conditions of widespread use and implementation in the production of modern technical and technological developments. In order to improve the state of innovation in the region, it is necessary to take the following: to strengthen the prestige and competitiveness of research and development; increase budget funding and increase the efficiency of the use of financial revenues in the scientific and innovative spheres; to direct regional scientific, technical and technological potentials to meet the needs of the region's economy through innovative development.

Trends in modern society, despite the enthusiasm of the world and domestic community for success in innovation and technology, are quite threatening and require constant research, because without radical changes and technological breakthroughs that would help launch new mechanisms for environmental regeneration, guarantee high quality and safety of life further introduction of many innovative technologies can only deepen the social and environmental crisis.

Ключові слова: інновації, світові тенденції, оцінка та перспективи для регіону.

Key words: innovations, global trends, evaluation and prospects for the region.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інноваційний технологічний розвиток нині в різних країнах сприймається як один з головних способів уре-

гулювання їх соціально-економічних проблем. Інтенсивний розвиток країн світу з високим рівнем економічного розвитку, який значно був підсилений інноваційною складовою, передбачає пошук та пояснення загальних закономірностей виникнення та функціонування інноваційної діяльності.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Грунтовними дослідженнями, які стосуються інноваційно-технологічного розвитку, займалися багато науковців: А. Ключник, В. Геєць, В. Гросул, Г. Мерніков, Л. Федулова. Вони дійшли висновку, що оскільки від державної політики залежить економіко-інноваційний розвиток, тому і розробка стратегічних заходів на державному рівні на інноваційній основі розвитку економіки, мають мати пріоритети. А. Гальчинський, А. Кінах, А. Сірко, А. Чухно, В. Геєць, В. Семиноженко, Л. Мельников, Л. Федулова, М. Пашута досліджували роль національних інноваційних систем в інноваційному розвитку, стани державного регулювання інноваційних процесів. М. Денисенка та О. Волкова досліджували системи управління інноваціями на різних рівнях та сучасний інноваційний потенціал. В. Зянько, Н. Притуляк, І. Павленко присвятили дослідження розгляду інноваційного підприємництва в перехідний період. Наявність цих та інших наукових досліджень не дає однозначності у поглядах та потребує більш поглибленого осмислення значення та ролі інноваційних технологій.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Методологічною основою дослідження стали результати досліджень з проблематики інноваційного техніко-технологічного розвитку. У дослідженні були використані: метод теоретичного дослідження — для аналізу фактичного матеріалу, емпіричного — для аналізу статистичних даних.

Метою наукового пошуку є дослідження стану інноваційного розвитку регіону та ролі інноваційних технологій як одного з головних факторів стратегічного соціально-економічного розвитку регіону на основі врахування світових визнаних пріоритетів. До основних завдань наукового дослідження віднесено:

- 1) оцінити стан інноваційної діяльності в Житомирській області;
- 2) дослідити світові глобальні тенденції в інноваційній сфері;
- 3) розробити пропозиції щодо запровадження інновацій в економіку Житомирської області з метою забезпечення її стабільного соціально-економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Г. Мерніков, досліджуючи питання інноваційного впливу дійшов висновку, що "досягнення науки і технології визначають не тільки динаміку економічного зростання, але і рівень конкурентоспроможності держави у світовому співтоваристві. На жаль, Україні поки пишатися нічим: її частка у світовому ринку наукомісткої продукції складає близько 0,3%, а частка інноваційної продукції — менше 5% від загального обсягу промислової продукції" [8]. Отже, досягти економічного й соціального розвитку Україна та її регіони не зможуть без потужної та структурно розвиненої соціально-економічної бази на засадах інноваційно-технологічних перспектив.

М. Паладій дійшов висновку, що "у розвинених країнах частка секторів економіки з інтенсивним використанням інтелектуального капіталу сьогодні становить понад 50% і ця цифра постійно зростає" [11], а Н. Данік стверджував, що "у розвинутих країнах світу показник приросту ВВП за рахунок впровадження нових технологій становить 60—90%, тоді як в Україні він складає менше одного відсотка. Хоча Україна за кількістю науковців входить до першої десятки країн світу" [1]. Отже, через проблеми техніко-технологічного стану промислового виробництва, які набувають системних кризових ознак, технологічна структура промисловості України не відповідає вимогам даного етапу розвитку. Як свідчить досвід розвинених країн, досягнення високого рівня споживання і якості життя можливо лише за рахунок нової доктрини, яка побудована на основі інноваційно-технологічного розвитку.

Багато дослідників дійшли висновку про те, що інноваційна активізація діяльності для підприємств дає можливість збільшити обсяг виготовлення, знизити матеріало- та енергомісткість процесів виробництва, підвищити технічний рівень виробництва, оновити номенклатуру та асортимент, розширити ринки збуту за рахунок посилення конкурентних переваг продукції тощо. Запечечення до вищесказаного не має, але не завжди інноваційно-технологічні зміни можуть дати тільки позитивні економічні результати.

Для того щоб визначити, що є актуальним для Житомирської області у контексті інноваційно-технологічного запровадження, проаналізуємо існуючий стан інноваційного розвитку області. За досліджуваний період, а це 2017—2019 рр., роком зростання кількості працівників, що зайняті у виконанні наукових досліджень і розробок в Житомирській області, був тільки 2017 р., коли кількість таких працівників збільшилася на 42 особи, а два наступні роки відзначилися суттєвим їх кількісним зменшенням — на 105 осіб [14, с. 393—394].

В області інноваційно-технологічну діяльність здійснюють, переважно, дослідники, які мають вищу освіту (середня їх частка у загальній кількості зайнятих у виконанні наукових досліджень і розробок становить 67,6%), науковий ступінь і звання (82,3%) та сферами інтересів яких є сільськогосподарські та технічні галузі науки (75,9%). Кількісне значення докторів наук зменшилося з 45 осіб у 2016 р. до 22 особи у 2019 р. Відбувся перерозподіл щодо наукових інтересів дослідників і розробників: так, у 2016 р. 56,5% (або 208 осіб) працювали у сільськогосподарській галузі та 20,7% (або 76 осіб) у технічній; у 2019 р. тільки 47,9% (або 146 осіб) у сільськогосподарській галузі та 33,1% (або 101 особа) у технічній галузі. На нашу думку, це обумовлено тим, що саме відновлення промисловості області може забезпечити високий соціально-економічний рівень розвитку [14, с. 393].

Менше 1% становлять працівники, що зайняті у виконанні наукових досліджень і розробок, у порівнянні з чисельністю постійного населення області. Головною причиною цього є низький рівень оплати праці дослідників і науковців та відсутність належного фінансування наукових досліджень і розробок. З 2017 р. витрати зростали з 21306,5 до 30654,6 тис. грн у 2018 р., а у 2019 р. були скорочені до 26372,1 тис. грн. За джерелами

фінансування на виконання наукових досліджень та розробок 57% склали власні кошти, 38% — бюджетні та 5% — кошти органів державного та підприємницького секторів [14, с. 396]. Головне, що потрібно відмітити, це відсутність державної національної програми сприяння та підтримки інноваційної діяльності.

Кількість промислових підприємств Житомирської області, що зайняті інноваційною діяльністю за період дослідження зросло лише на 1 підприємство. Їх розподіл за видами промислової діяльності та напрямками інноваційної діяльності зазнав змін [14, с. 397]. Поділ промислових підприємств за містами та районами області показує, що найбільше інноваційно активних підприємств розташовано у м. Житомирі — 8 одиниць, у м. Бердичеві — 3 одиниці, у м. Коростені — 2 одиниці, у Житомирському, Баранівському й Ружинському районах — по 2 підприємства, а причиною є те, що ці міста мають розвинену промислову структуру, а перераховані райони — сільськогосподарську направленість, що не могло не вплинути на "інноваційний інтерес" з боку підприємств [14, с. 402]. Отже, частка інноваційно активних підприємств в області становить менше 1%, тоді як "в розвинених країнах частка інноваційно активних підприємств сягає 70%" [9].

Обсяг реалізованої інноваційної продукції в області у фактичних цінах наведено у таблиці 1.

Дані таблиці 1 свідчать про те, що обсяг реалізованої інноваційної продукції у фактичних цінах зменшився на 97,9 млн грн. На початок 2020 р. його величина на 28,4% (або 274401,1 тис. грн) була забезпечена експортною діяльністю. Зросли витрати промислових підприємств області на виготовлення інноваційної продукції (на 15,9 млн грн), що вплинуло на показник ефективності інноваційної діяльності підприємств — рівень витрат на 1 грн реалізованої інноваційної продукції. Цей показник на початок 2016 р., 2018 р. та 2020 р. був 8,8 коп., 6,7 коп. та 7,0 коп., відповідно. Його збільшення майже у 10 разів можна пояснити лише одним — здійсненням технічної та технологічної переозброєності у результаті оновлення матеріальних та нематеріальних основних фондів через активізацію інноваційної діяльності (на початок 2020 р. на технічне переозброєння було направлено 189,2 млн грн [14, с. 398]).

Здійснення інноваційної діяльності підприємствами обумовлює стан економічного розвитку області. Дослідження даного впливу виконаємо шляхом розрахунку різних економічних показників, що узгоджуються з показниками інноваційної діяльності (табл. 2).

Дані таблиці 2 свідчать про те, що:

— за з 2016 р. по 2020 р. валовий регіональний продукт збільшився в 2,0 рази, проте обсяг реалізованої інноваційної продукції зменшився на 26,3%;

— обсяг реалізованої промислової продукції зріс на 90,0%, проте обсяг реалізованої промислової інноваційної продукції зменшився на 15,6%;

Таблиця 1. Обсяг та витрати на інноваційну продукцію в Житомирській області

Найменування	На початок року			2020 р. до 2016 р., %
	2016	2018	2020	
1. Обсяг реалізованої інноваційної продукції у фактичних цінах, тис. грн, в т. ч.:	372263,7	155944,9	274401,1	73,7
- нової продукції;	88632,2	25415,0	-	-
- із загального обсягу поставлено на експорт	64261,5	20733,0	78849,5	122,7
2. Витрати на інноваційну діяльність промислових підприємств, тис. грн	32626,8	10443,0	191539,4	у 5,9 р. б.
3. Рівень витрат промислових підприємств на 1 грн реалізованої інноваційної продукції, грн/грн	0,088	0,067	0,70	у 8 р. б.

Джерело: розраховано авторами [14, с. 397—399].

— частка реалізованої інноваційної продукції у відсотках до загального обсягу реалізованої продукції області на початок 2020 р. збільшилась на 0,3%, по відношенню до 2018 р., і стала становити 0,8%, але так і не досягла рівня 2016 р., коли вона становили 1,8%;

— збільшився на 48,6% експорт товарів та послуг регіоном, а обсяг реалізованої інноваційної експортної продукції, навпаки, зменшився на 15,9%;

— по відношенню до 2018 р. частка реалізованої інноваційної експортної продукції у відсотках до загального обсягу експорту зросла на 27,5 п. Ця позитивна динаміка у найближчі роки має бути збережена, оскільки реалізація інноваційно-технологічних концепцій стратегічного значення для області — запорука підвищен-

Таблиця 2. Показники економічного та інноваційного розвитку Житомирської області

Найменування	На початок року			2020 р. до 2016 р., %
	2016	2018	2020	
1. Валовий регіональний продукт у фактичних цінах, млн грн	38425,0	61470,0	77649,8	у 2,0 р. б.
2. Обсяг реалізованої інноваційної продукції у фактичних цінах, млн грн	372,3	156,0	274,4	73,7
3. Частка реалізованої інноваційної продукції у відсотках до загального обсягу валового регіонального продукту у фактичних цінах, %	1,0	0,25	0,35	-
4. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млн грн	25737,6	41140,8	48883,3	у 1,9 р. б.
5. Обсяг реалізованої промислової інноваційної продукції, млн грн	463,3	205,7	391,1	84,4
6. Частка реалізованої інноваційної продукції промисловості у відсотках до загального обсягу реалізованої продукції промисловості, %	1,8	0,5	0,8	-
7. Експорт товарів та послуг регіоном, млн дол. США	148,9	253,7	221,2	у 1,5 р. б.
8. Обсяг реалізованої інноваційної експортної продукції у фактичних цінах, тис. грн	64,3	20,7	78,9	122,7
9. Частка реалізованої інноваційної експортної продукції у відсотках до загального обсягу експорту, %	43,2	8,2	35,7	-

Джерело: розраховано авторами [14, с. 419, 39, 401, 215, 29].

Таблиця 3. Аграрні інновації

Світові тенденції	Пріоритети для області
Програма сталого розвитку ООН передбачає, що до 2030 р. має бути вирішена головна глобальна світова проблема - це подолання голоду. «Попит на продукти харчування в світі до 2050 р. зростає на 70% при скороченні частки сільського господарства у світовому ВВП до 3%. Сучасне сільське господарство світу внаслідок еволюційного розвитку технологій перебуває на етапі 4.0 («Сільське господарство 4.0») та є орієнтованим на використання екологічно чистих природних ресурсів (сонце, морська вода), передових інноваційних технологій розумного, точного землеробства, зокрема генетичної модифікації, нанобіотехнологій, позагрунтового вирощення рослин і вертикального землеробства (на основі гідро-, аква- і аеропоніки), а також складних технологічних систем супутникової навігації, роботів, безпілотних літальних апаратів/дронів, 3D друку продуктів харчування, Інтернету речей, блокчейну тощо» [12]. «Обсяг глобального ринку екологічних нанотехнологій в 2015 р. перевищив \$25 млрд (більше ніж триразове зростання за 8 років)» [18]	Мають враховувати фактори демографії, дефіциту природних ресурсів, зміни клімату та харчових відходів, які посилюють проблему дефіциту їжі, а також збільшують тиск на модель сільськогосподарського задоволення потреб як у межах України, так і в області. Навіть часткове використання глобальних технологій сприятиме: - підвищенню ефективності управління та реалізації сільськогосподарських процесів, зниженню ризиків внаслідок зовнішніх впливів, якими можуть бути, наприклад, технічні поломки сільськогосподарських засобів та природні негаразди тощо; - формуванню сільськогосподарської інтегрованої екосистеми, яка могла б забезпечити високу ефективність щодо утворення доданої вартості сільськогосподарської сфери; - цифровізації сільськогосподарської техніки за рахунок використання різних датчиків, мінікомп'ютерів, сенсорних приладів тощо, які сприятимуть підвищенню ефективності їх використання та мінімізації витрат, що пов'язані з їх використанням

Джерело: сформовано авторами.

на конкурентоспроможності підприємств та підвищення ефективності їх господарської діяльності.

Аналіз соціально-економічних процесів, які відбуваються в Україні та є характерними для більшості її регіонів, поточного стану та тенденцій розвитку світової економіки (потреба у нових та дешевих видах енергій, безпечних товарах споживання, чистій питній воді, утилізація та безпечність захоронення відходів та багато іншого) дає право стверджувати про необхідність розробки та реалізації нової соціально-економічної

політики, яка була б побудована на інноваційній основі. То якими є інноваційні потреби Житомирщина у контексті світових тенденцій?

Короткий огляд даних аналізу глобальних світових технологічних трендів, який було виконано на основі інформації міжнародних організацій, консалтингових та аналітичних агенцій тощо, а також прогнозів щодо застосування нових технологій за сферами, що відповідають інноваційним пріоритетам для області на найближчі 10 років підтвердив такі інноваційні можливості:

Аграрні інновації. До аграрних інновацій можна віднести передові технології та нові техніку, сорти рослин, породи тварин, добрива й засоби захисту рослин і тварин, методи профілактики й лікування тварин тощо. Для суб'єктів господарювання аграрної сфери суттєве значення належить розробленню й реалізації інноваційної стратегії та запровадженню ефективної інноваційної політики, оскільки за рахунок інноваційного розвитку можна досягнути значного підвищення конкурентоспроможності, що дасть можливість товаровиробникам України посісти на світових ринках продукції аграрного виробництва не останнє місце (табл. 3). "На жаль, інноваційний потенціал АПК в нашій країні використовується лише на 4—5%, тоді як у США цей показник складає 50%. В сучасних умовах у всьому світі інноваційна діяльність розглядається як одна з головних умов модернізації економіки" [13].

Таблиця 4. Енергетичні інновації

Світові тенденції	Пріоритети для області
«Світову енергетику очікує ряд змін: - глобальний попит на первинну енергію після 2035 р. зменшиться, незважаючи на значне збільшення чисельності населення й економічний розвиток; - споживання електроенергії подвоїться до 2050 р., у той час як до 2035 р. на джерела відновлюваної енергетики припадатиме більше 50% генерації; - газ продовжить збільшувати свою частку у світовому попиті на енергію - єдине викопне паливо для генерації, частка якого зростатиме, але після 2035 року попит на газ почне знижуватися; - зростання попиту на нафту істотно сповільниться, з прогнозованим піком на початку 2030-х років; - викиди вуглецю, як очікується, знизяться через зменшення попиту на вугілля, проте до зниження температури на 2 градуси ще далеко» [19]. «До глобальних трендів розвитку сонячної енергетики відносять: удосконалення і розробку нових тонкоплівкових сонячних панелей, плоских сонячних колекторів, гібридних сонячно-вітрових установок. За прогнозами, до 2024 р. обсяг інвестицій сягне \$8,2 млрд, що понад у 2 рази більше порівняно з 2019 р.» [12]	Полягають у такому: - створенні та удосконаленні технологій для відновлюваної енергетики (наприклад, сонячна енергетика має бути більш доступною, надійною та безпечною за умов збільшення її внутрішнього виробництва, подолання бюрократичних перепон, підвищення стійкості фотоелектричних систем; - використанні удосконалених накопичувачів енергії (акумулятори різних видів, що зберігати великі обсяги енергії для постійного та безперервного постачання електроенергії протягом доби; - застосуванні нових вітропарків та технологій щодо зберігання надлишкової вітрової енергії (наприклад, акумуляторні батареї, насосне зберігання, зберігання у вигляді стисненого повітря, водневі елементи живлення тощо дадуть можливість використати ці парки тоді, коли буде відсутність вітру або коли буде спостерігатися високий попит); - застосуванні розумних технологій в енергетиці для енергозощадження (наприклад, шляхом активного впровадження ІКТ технологій: «розумні» освітлення, термостат, зарядних пристроїв тощо спроможні забезпечити зменшення обсягів енергоспоживання

Джерело: сформовано авторами.

"Підвищення рівня внутрішньої і зовнішньої конкурентоспроможності аграрного сектору України, раціональне використання, збереження і відродження природних ресурсів та підвищення рівня життя в сільській місцевості, на нашу думку, є реальним завдяки створенню Державної цільової програми інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України як спільного проєкту державних і регіональних фінансових, науково-освітніх, виробничих та інших суб'єктів інноваційного процесу" [16].

Енергетичні інновації. Досліджуючи цей напрям інноваційної діяльності було встановлено, що потреба у змінах зумовлена наявністю проблем, які вже почали мати системний характер та були викликані трансформаційними процесами ринкової економіки. Постійне відкладання запровадження ре-

форм стало причиною того, що відбулося зменшення виробництв, де готова продукція має високу додану вартість, а також поглибилась техніко-технологічна відсталість, почала закріплюватися сировинна спеціалізація економіки (табл. 4). "Питома вага середньо та високотехнологічних сфер виробництва в загальному обсязі вкладень по промисловості скоротилась більш ніж у 4 рази, порівняно з 1990 роком. Водночас, протягом 20 років не зроблено практично ніяких серйозних заходів для інноваційного розвитку держави" [10]. "Сьогодні важливо аналізувати успішний досвід інших країн щодо застосування інновацій в сфері енергетики та впроваджувати інновації в енергетичній сфері України, виходячи з ефективного використання існуючого потенціалу альтернативних джерел енергії та зовнішніх можливостей" [15].

Транспортні інновації. Транспортна система і регіонів, і України у цілому, майже не відповідає світовим та європейським стандартам.

Транспортна інфраструктура та обладнання значно відстають у своєму розвитку через відсутність розробки та реалізації загальної стратегії розвитку транспортного сектора, а також програм розвитку окремих видів транспорту (табл. 5). "Пріоритетами мають стати формування в Україні ефективного конкурентоспроможного ринку транспортних послуг і побудова збалансованої за видами транспорту національної транспортної системи, здатної задовольнити в повному обсязі потреби економіки та населення у перевезеннях, забезпечити належну якість і безпеку перевізного процесу, зменшити негативний вплив транспорту на довкілля, а також повною мірою реалізувати транзитний потенціал України" [7]. "Розробка та впровадження інновацій у транспортно-дорожньому комплексі здійснюється в межах виконання заходів щодо розвитку та реформування транспортних підгалузей: дорожнього господарства, залізничного транспорту, водного та авіаційного видів транспорту, а також шляхом застосування принципово нових технологій у перевізному процесі, що веде до прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, ефективних перетворень і модернізації транспортно-дорожнього комплексу України. Розробка та впровадження інновацій у дорожньому господарстві України, застосування нових технологій у будівництві та реконструкції доріг, дозволить зробити вітчизняні дороги довговічними, підвищити рівень безпеки дорожнього руху" [4].

Інформаційно-комунікативні інновації (технології). Вже доведено, що використання цифрових технологій у діяльності суб'єктів господарювання сприяє підвищенню прибутковості та рентабельності виробництва, а також ставати їм переможцем у конкурентному середовищі (табл. 6). Але значні початкові капіталовкладення є великою перешкодою для них, тому далеко не всі господарюючі суб'єкти можуть собі їх дозволити. Крім того, є і інші гальмівні чинники — це економічна нестабільність в державі, відсутність політики підтримки з боку держави, слабка обізнаність суспільства.

Таблиця 5. Транспортні інновації

Світові тенденції	Пріоритети для області
«У сфері автомобільного транспорту глобальними технологічними трендами визначено: - штучний інтелект і суперкомп'ютери для вирішення проблем міського руху (зростання глобального ринку на 43,8% щороку); - електричні машини; - автомобілі на альтернативному паливі та гібридні автомобілі (щорічне зростання глобального ринку прогнозується на рівні 12,9%); - автономні транспортні засоби (щорічне зростання на 10,4% з 2020 р.); - мікроавтомобілі; - розумні автомобілі (Smart Cars) (щорічне зростання на 18,8%); - використання дронів (зростання глобального ринку на 11,8% щороку); - пристрої GPS наступного покоління; - автомобільний 3D-друк (зростання глобального ринку на 19,7%)» [12]	Мають робитися на: - розширенні сфер використання автомобілів на альтернативному паливі, а також на гібридні автомобілі для обслуговування діяльності суб'єктів господарювання (це надасть можливість суб'єктам господарювання щодо отримання економіко-екологічного ефекту); - запровадженні новітніх пристроїв GPS та потужних комп'ютерних систем, які сприятимуть урегулюванню автомобільного руху у містах та на автомагістралях області; - використанні у різних сферах економіки транспортних автономних засобів, де їх використання забезпечує найповнішу та доречну поливно-енергетичну незалежність

Джерело: сформовано авторами.

наність суспільства. "Процес цифровізації економіки призводить до неминучої трансформації соціально-економічної парадигми суспільного розвитку. Поява цифрової економіки пов'язана з переходом на нову, вищу стадію виробництва товарів і послуг на основі застосування інформаційних технологій. Цифрова трансформація змінює конкурентні позиції компаній, розмиває географічні кордони їх діяльності, вдосконалює і оптимізує бізнес-моделі" [6]. "Реальність інформаційно-комп'ютерних технологій поставила перед суспільством і людиною низку серйозних проблем, які змушують шукати шляхи подальшої продуктивної життєдіяльності. Іншими словами, вплив глобалізаційних процесів на наше життя став настільки потужним, що змушує підлаштовувати під ці процеси всю соціальну систему. Йдеться про виникнення нового типу мислення, оскільки нині завдяки Інтернету, комп'ютерним системам змінюється весь духовно-культурний простір життя. Адже комп'ютер, який втілює усю систему новітніх комунікаційних технологій, вже став не просто технічним засобом, а своєрідним продовженням людини, доповнюючи її можливості та допомагаючи їй реалізовувати різні завдання, від суто

Таблиця 6. Інформаційно-комунікаційні інновації (технології)

Світові тенденції	Пріоритети для області
«У сфері інформаційно-комунікаційних технологій виділяють такі глобальні технологічні тренди: - розвиток технологій штучного інтелекту, - хмарні обчислення, робототехніка, - інтелектуальні речі (у т.ч. Інтернет речей), - інтелектуальні додатки, - квантові та периферійні обчислення, - оптика вільного простору, - технології кремнієвої фотоніки, - доповнена та віртуальна реальність, - технології 5G та 6G, - блокчейн, - фінтех технології, - цифрові екосистеми» [12]	Полягають у тому, що їх впровадження та використання в різних сферах суспільного життя може стати вирішальним фактором динамічного економічного й соціального розвитку (на даному етапі усі інформаційні зміни йдуть шляхом глобальної інтеграції у єдину всеукраїнську та всесвітню мережу)

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 7. Екологічні та природоохоронні інновації

Світові тенденції	Пріоритети для області
1. «Поводження з відходами: - термічні технології перероблення відходів на теплову енергію (WTE); - біологічні технології (анаеробний розклад) перероблення твердих відходів на теплову енергію; - газифікація, піроліз, деполімеризація, спалювання для перероблення відходів на дизельне паливо; - перероблення і утилізація (захоронення, повторне використання та спалювання) електронних відходів» [12]	Полягають у такому: - застосуванні технологій виробництва теплової енергії з відходів (WTE). (спалювання є основною цієї технології на заводах WTE. Цей процес є простим процесом з простою операцією, що є і головним сприятливим фактором для її використання, проте невеликим є викиди димових газів, що становить серйозну проблему для промисловості, яку мають паралельно вирішувати); - отриманні енергії з відходів на основі біологічних технологій анаеробного розкладу твердих відходів
2. «Вода та її очищення: зворотний осмос (RO) морської, солонуватої та річкової води - для опріснення солоної води; нанофільтрація, зворотний осмос, мембранні біореактори, мікрофільтрація та дезинфекція - для очищення води та стічних вод [12]	- Третинного очищення на основі технологій нанофільтрації, зворотнього осмосу, мембранного біореактору, мікрофільтрації та дезинфекції (сучасні технологічні процеси очищення води поділяються на первинне, вторинне і третинне очищення)
3. «Очищення повітря: - кальцієво-карбонатний цикл уловлювання CO ₂ з відпрацьованих газів; - використання ферментів для уловлювання CO ₂ (екологічно чиста технологія); - використання мембранних систем для уловлювання CO ₂ до спалювання; - фільтрація промислового повітря» [12]	- Застосуванні технології уловлювання та захоронення вуглецю (carbon capture and storage technology - CCS) (промисловість області останнім часом інтенсивного почала розвиватися, тому, наприклад, технологія кальцієво-карбонатного циклу (у технології використовується оксид кальцію як хімічний сорбент, а отримується він з дешевих та поширених вапняків і доломіту) є доцільною для об'єктів з високими викидами CO ₂ . Перевагами технології є значне скорочення обсягів кисню для реакції, відносно низьку вартість, прискорення процесу поглинання вуглекислого газу завдяки високій температурі реакції), або технології уловлювання CO ₂ за рахунок використання ферментів, якими є органічні речовини білкової природи)

Джерело: сформовано авторами.

побутових до високотворчих у сфері науки, мистецтва, освіти, техніки, політики" [5].

Екологічні та природоохоронні інновації. Екологічна політика у нашій державі характеризується "централізацією на державному рівні". Наслідком цього є те, що відповідальність за погіршення стану довкілля, скорочення тривалості життя та погіршення здоров'я громадян країни ані суспільство, ані держава не несуть (табл. 7). "За оцінками Індексу якості навколишнього середовища (Environmental Performance Index), які

здійснює Йельській університет (США), Україна займає 87-е місце серед 163 країн світу. Рівень навантаження на навколишнє природне середовище в Україні в 4—5 разів перевищує аналогічні показники інших країн. За рівнем раціонального використання і якості водних ресурсів Україна, за даними ЮНЕСКО, займає 95-е місце з 122 країн світу. Стан земельних ресурсів в Україні близький до критичного: на всій території країни спостерігаються процеси деградації земель. Наймасштабнішими є ерозія (близько 57,5% земель) та забруднення земель (близько 20% території), а щорічні втрати гумусу складають 0,65 т / га" [3].

Медицина. Найбільше потребує результативних інноваційних трансформацій сфера охорони здоров'я України, так як має забезпечувати задоволення потреб громадян у якісній і доступній медичній допомозі. "Про кризовий стан галузі об'єктивно свідчать такі показники: Україна займає перше місце за рейтингом в Європі за показниками малярової смертності і за динамікою поширення ВІЛ/СНІДу, майже останнє (крім Молдови) місце в Європейському регіоні за середньою тривалістю життя. До цього слід додати наявність і прогресування в Україні епідемії такого соціально небезпечного захворювання, як туберкульоз, високий рівень захворюваності та низький рівень забезпечення населення послугами з охорони здоров'я" [2]. "Розв'язання проблем охорони здоров'я потребує реалізації чітких і зрозумілих кроків, які вочевидь мають ґрунтуватись на державному регулюванні інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я, стратегічному управлінні, що передбачає формування концепції, вибір стратегій інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я для визначення й одержання потрібних ресурсів та їх використання, розподілу з метою забезпечення ефективної роботи сфери охорони здоров'я в майбутньому. Грамотне та ефективно забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України сприяє забезпеченню процесу створення і впровадження інновацій та організаційних змін у достатньому обсязі для адекватної реакції на зміни в зовнішньому середовищі" [17].

Таблиця 8. Медичні інновації

Світові тенденції	Пріоритети для області
«У рамках глобальних тенденцій виділено сфери, в яких на даний час активно впроваджуються дослідження і розробки: - біотехнології та генна інженерія, що покращить якість життя і глобальне здоров'я, зменшить витрати на охорону здоров'я; - застосування наноматеріалів, при щорічному зростанні цього ринку на 12,6% протягом 2017-2023 рр.; - досягнення в обчисленні та високопродуктивних технологіях, зокрема, секвенування ДНК, при щорічному зростанні цього ринку на 19,0% протягом 2018-2025 рр.; - оптичний моніторинг нейронів і оптогенетична модуляція нейронної активності, що допомагатиме нейрофізіологам спостерігати за дією мозку для запобігання або лікування захворювань, таких як деменція, паркінсонізм і шизофренія» [12]	Пов'язані з використанням найпопулярніших медичних технологій, а саме: обробкою великих даних, додатками mHealth, телемедициною, клінічною підтримкою прийняття рішень, портативними медичними пристроями для носіння та мобільним бездротовим зв'язок тощо, та полягають у такому: - інтенсивному використанні цифрових медичних технологій, що дають можливість забезпечувати обслуговування населення поза медичних установ та збирати аналітику для прогнозування стану у сфері здоров'я; - застосуванні сенсорної RFID-мітки з метою удосконалення системи обліку в медичних закладах

Джерело: сформовано авторами.

Отже, економіка області майже вичерпала усі традиційні чинники свого соціально-економічного зростання. Суттєвих зрушень у структурі системи економіки області, які б сприяли її інтенсивному зростанню на інноваційній основі, поки що не спостерігається. Тому гостро постає питання щодо модернізації економіки Житомирської області з метою підвищення техніко-технологічного рівня експортної продукції та послуг, а також якісних характеристик продукції для регіонального ринку для забезпечення конкуренції імпортованим товарам не тільки в цінній царині. Зазначене стратегічне завдання може бути досягнутим лише за рахунок спрямованої інноваційної політики.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. Стабільне соціально-економічне зростання в Житомирській області можливе, у першу чергу, лише інноваційно-технічним шляхом та за умов широкого використання та впровадження у виробництві сучасних техніко-технологічних розробок. Задля покращення стану інноваційної діяльності в регіоні необхідно вжити такого:

- посилити престижність та конкурентоспроможність наукових досліджень і розробок;
- збільшити бюджетне фінансування та підвищити ефективність використання фінансових надходжень у науковій та інноваційній сферах;
- спрямувати регіональний науковий, технічний та технологічний потенціали на забезпечення потреб економіки регіону шляхом інноваційного розвитку.

2. Дослідження інноваційних трендів на глобальному рівні свідчить те, що використання інформаційно-комунікаційних технологій — це головна тенденція найближчих десятиліть. Можлива користь від їх застосування і у виробництві, і у суспільному житті сприятиме такому:

- збільшенню ефективності обробки великих обсягів даних;
- оптимізації процесів виробництва та різного рівня автоматизації;
- використанню централізованих хмарних аналогів;
- створенню нових можливостей для "розумних" пристроїв;
- всеохоплюючій побудові різних мереж з метою їх об'єднання для обміну інформаційним ресурсом;
- збільшенню ємності носіїв інформації;
- зниженню витрат на зберігання даних.

3. На економічний, соціальний та суспільний розвиток Житомирської області здатні вплинути:

- технології відновлювальної енергетики;
- технології гідропоніки та аквапоніки у сільсько-господарстві;
- розумні технології у різних сферах економіки;
- технологічні процеси очищення води;
- термічні та біологічні технології перероблення відходів тощо.

Таким чином, попри захоплення світовою і вітчизняною спільнотою успіхами в інноваційно-технологічній сфері, тенденції розвитку сучасного суспільства мають

і достатньо загрозливі тенденції та потребують постійного дослідження, оскільки без радикальних змін та техніко-технологічних проривів, які б допомогли запустити нові механізми регенерації довкілля, гарантували високу якість та безпеку життя подальше впровадження багатьох інноваційних технологій може лише поглибити соціальну-екологічну кризу.

Література:

1. Данік Н.В. Інноваційний розвиток економіки України. Всеукраїнський науково-виробничий журнал "Інноваційна економіка". 2012. № 2 (28). С. 36—39.
2. Жаліло Л.І., Мартинюк М.І. Стратегії змін у сфері охорони здоров'я в умовах соціально-економічних реформ в Україні. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Zhalilo.pdf> (дата звернення: 29.11.2021).
3. Заключний звіт з науково-дослідної роботи "Проведення аналізу стану реалізації регіональної екологічної політики". URL: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/NDR%20regionalna%20politika%202013.doc> (дата звернення: 27.11.2021).
4. Інноваційні перетворення на транспорті як чинник модернізації транспортнодорожнього комплексу України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1303> (дата звернення: 25.11.2021).
5. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, 174 перспективи. Збірник наукових праць. Вип. 5 / За ред. М.М. Козяра, Н.Г. Ничкало. Львів: ЛДУ БЖД, 2017. 400 с. URL: [file:///C:/Users/DELL/Downloads/z_materialiv%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/DELL/Downloads/z_materialiv%20(5).pdf) (дата звернення: 24.11.2021).
6. Кіндзерський Ю.В. Генеза і особливості цифрової економіки у контексті перспектив її становлення в Україні. Економіка та держава. 2020. № 8. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2020/4.pdf (дата звернення: 26.11.2021).
7. Машканцева С.О., Скляр Л.Б. Інноваційний розвиток транспортної системи регіону: проблеми та перспективи. Український журнал прикладної економіки. 2019. Т. 4. № 1. С. 48—54. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/ujae_2019_r01_a06.pdf (дата звернення: 28.11.2021).
8. Мерніков Г.І. Модернізація України і досвід Китаю. Стратегічні пріоритети. 2011. № 3 (20). С. 137—145.
9. Міністерство промислової політики України: Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року. URL: <http://industry.kmu.gov.ua> (дата звернення: 24.11.2021).
10. Олексюк В.М. Енергетичні інновації як фактор досягнення енергетичної незалежності економіки України. Ефективна економіка. 2014. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 20.11.2021).
11. Паладій М. Інноваційний шлях розвитку українського суспільства потребує нової економічної стратегії. 2014. URL: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i385> (дата звернення: 22.11.2021).
12. Писаренко Т.В., Кваша Т.К. & інші. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році: аналітична довідка. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innova>

tsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf (дата звернення: 25.10.2019).

13. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/526-2019-%D1%80> (дата звернення: 21.10.2019).

14. Статистичний щорічник Житомирської області за 2019 рік / за ред. Г. Пашинської. Головне управління статистики в Житомирській області. Житомир. 2020. 456 с.

15. Трофименко О.О. Тенденції розвитку інновацій в енергетичній сфері в сучасних умовах. Економіка та суспільство. 2020. № 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/142/136> (дата звернення: 25.10.2019).

16. Щуревич Л.М. Інноваційні перспективи в розвитку аграрного сектору в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 10. С. 101—105. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2018/22.pdf. (дата звернення: 25.10.2019).

17. Юринець З.В. Напрями державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 22. С. 116—12. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/21.pdf (дата звернення: 28.10.2019).

18. GRICULTURE: 0.4 THE FUTURE OF FARMING TECHNOLOGY. World government summit. February 2018. URL: <https://www.worldgovernmentsummit.org/api/publications/document> (дата звернення: 26.10.2019).

19. Global Energy Perspective 2019. URL: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Oil%20and%20Gas/Our%20Insights/Global%20Energy%20Perspective%202019/McKinsey-Energy-Insights-Global-Energy-Perspective-2019_Reference-Case-Summary.ashx (дата звернення: 27.10.2019).

References:

1. Danik, N.V. (2012), "Innovative development of Ukraine's economy", *Vseukrains'kyj naukovo-vyrobnychyj zhurnal "Innovatsijna ekonomika"*, vol. 2 (28), pp. 36—39.

2. Zhalilo, L.I. and Martyniuk, M.I. (2011), "Strategies of changes in the field of health care under conditions of social-economic reforms in Ukraine", available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Zhalilo.pdf> (Accessed 29 Nov 2021).

3. Ministry of energy and environment protection of Ukraine (2013), "Final report on research work "Analysis of the state of implementation of regional environmental policy"", available at: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/NDR%20regionalna%20politika%202013.doc> (Accessed 27 Nov 2021).

4. NISS (2013), "Innovative transformations in transport as a factor in the modernization of the transport complex of Ukraine", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1303> (Accessed 25 Nov 2021).

5. Koziara, M.M. and Nychkalo, N.H. (2017), *Informatsijno-komunikatsijni tekhnolohii v suchasnij osviti: dosvid, problemy, i perspektivy* [Information and communication technologies in modern education: experience, problems and prospects], LDU BZhd, Lviv, Ukraine.

6. Kindzerskyi, Yu. (2020), "Genesis and features of the digital economy in the context of prospects for

its formation in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, pp. 10—14.

7. Mashkantseva, S.O. and Skliar, L.B. (2019), "Innovative development of the region transport system: problems and prospects", *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 4, no. 1, pp. 48—54, available at: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/ujae_2019_r01_a06.pdf (Accessed 28 Nov 2021).

8. Mernikov, H.I. (2011), "Modernization of Ukraine and the experience of China", *Stratehichni priorityty*, vol. 3 (20), pp. 137—145.

9. Ministry of Industrial Policy of Ukraine (2008), "Ministry of Industrial Policy of Ukraine: Concept of the national target program of industrial development of Ukraine for the period up to 2017", available at: <http://industry.kmu.gov.ua> (Accessed 24 Nov 2021).

10. Oleksiuk, V.M. (2014), "Energetic innovations as a factor of achievement of Ukrainian economy energetic independence", *Efektivna ekonomika*, vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 20 Nov 2021).

11. Paladij, M. (2014), "The innovative way of development of Ukrainian society requires a new economic strategy", available at: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i385> (Accessed 22 Nov 2021).

12. Pysarenko, T.V. and Kvasha, T.K. (2019), "The state of innovation and technology transfer activities in Ukraine in 2018", available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf> (Accessed 25 Nov 2021).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On approval of the Strategy for the development of innovation in the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/526-2019-%D1%80> (Accessed 21 Oct 2021).

14. Pashyn's'ka, H. (2020), *Statystychnyj schorichnyk Zhytomyrs'koi oblasti za 2019 rik* [Statistical Yearbook of Zhytomyr region for 2019], *Holovne upravlinnia statystyky v Zhytomyrs'kij oblasti*, Zhytomyr, Ukraine.

15. Trofymenko, O. O. (2020), "Trends in the development of energy innovation in modern conditions", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 22, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/142/136> (Accessed 25 Oct 2021).

16. Shchurevych, L. (2018), "Innovative perspectives in development of the agricultural sector in Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 101—105.

17. Yurynets, Z. and Petrush, O. (2018), "State regulation directions of Ukraine's healthcare sector innovation development", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 116—121.

18. World government summit (2018), "Griculture: 0.4 the future of farming technology", available at: <https://www.worldgovernmentsummit.org/api/publications/document> (Accessed 26 Oct 2021).

19. McKinsey Institute (2019), "Global Energy Perspective", available at: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Oil%20and%20Gas/Our%20Insights/Global%20Energy%20Perspective%202019/McKinsey-Energy-Insights-Global-Energy-Perspective-2019_Reference-Case-Summary.ashx (Accessed 27 Oct 2021).

Стаття надійшла до редакції 30.11.2021 р.

Р. В. Балабан,
к. політ. н., провідний науковий співробітник,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України
ORCID ID: 0000-0001-8373-9561

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.86

КРИЗА УЧАСТІ. ВІД УЧАСТІ ДО ДЕМОКРАТІЇ

R. Balaban,
PhD in Political Sciences, Leading Researcher of the Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

CRISIS OF PARTICIPATION. FROM PARTICIPATION TO DEMOCRACY

У статті розглядається тема "участі" як окремого індивіда, так і соціальних груп (за різних ідентичностей, від вікових, професійних, субкультур тощо) в державно-політичних процесах. Участь має забезпечувати не відторгнення політичного від громадського, а усвідомлення суспільством власної значимості і суб'єктності. Зрештою, участь потрібна для корекції політичного курсу з тією метою, щоб не виникла політична каста, яка визначила певні пріоритети, витрачає на це ресурси, але які для суспільства не є актуальними.

Безумовно, що модель, коли кожен громадянин особисто здійснює участь з різних питань і в різних сферах, є утопічною. Однак важливо, щоб така можливість існувала, що буде нівелювати потенційну напруженість. Такі можливості ми називаємо канали доступу. Умовно особисте звернення, прийом громадян, електронна петиція, зустріч та інші форми. Але не менш важливо, щоб державні інституції відповідно (адекватно) реагували. На жаль, школа "відписок", ігнорування, бюрократичних хитрощів знищує довіру в цій галузі, яка потім трансформується в недовіру державним інститутам загалом, суспільне незадоволення тощо.

Для громадянина, який особисто не бере участь, важливо відчувати, що його соціальна група, як він себе ідентифікує, все ж має доступ і канал впливу — здійснює участь. Це означає, що в уявленнях і його інтерес представлений. Відтак породжується соціальний спокій і довіра. Більше того, потрібно розуміти, що цей громадянин може ідентифікувати себе з різними групами, як мешканець масиву, чи регіону; як певне покоління; як професійна спільнота; як спільнота прихильників певної ідеї. Всі ці групи повинні мати поліваріантність каналів доступу. Також відчуття, що твоя соціальна група представлена в політичному класі теж забезпечує відчуття участі. Але специфіка формування сучасного політичного класу в Україні руйнує цей канал.

У тоталітарних режимах, як не дивно, прагнули максимально продемонструвати "повну" участь народу в державних справах. Це надавало режиму легітимність, а також право боротись (знищувати) з тими, хто випадав із визначення народ. У СРСР в різні часи тими, хто "випадали" були "вороги народу", буржуазні націоналісти, інакодумці, дисиденти. В свою чергу народ максимально форматувався в єдине ціле, ніби вся маса, всі люди мають одну мету і один інтерес. Зрештою, пануюча ідеологія інтерпретувала, що все є народним, причому як майно, так і влада, що мета і інтереси держави — народні. Не допускалось навіть використання визначення еліта, щоб навіть натяку не було на ієрархію, відокремленість тощо. Відсутність вільних або навіть альтернативних ЗМІ і репресивна машина це могли забезпечити.

Канали доступу і реалізація участі має здійснюватись на всіх рівнях. У такий спосіб не всі питання будуть спрямовуватись до центральної влади. Також виявилось, що питання, які суспільство, а точніше різні соціальні групи з різними інтересами прагнуть реалізувати, не є виключно політичними. Політична частка може складати меншість. Але за відсутності, або коркуванні каналів доступу, ба навіть наявності, але недовіри до них — весь потік питань, нереалізованих ініціатив перетворюється на політичні питання і, як правило, до центральної влади і вже з ознакою незадоволення. В Україні якраз і відбувається те, що у наявності є формальні канали доступу, такі як електронні петиції, громадський бюджет, відповідні відділи в адміністраціях тощо, але є недовіра до них — або через їх неефективність, або, можливо, навіть відсутність пропаганди успішного досвіду.

Відзначаємо також, що помітна тенденція, що вибори все менше задовольняють як канал доступу і механізм участі. Одна причина полягає у тому, що зросла інтенсивність і швидкість обміну інформації, а відтак голосування раз на 4—5 років як можливість вплинути виглядає занадто розтягнутим учасі. Також виборчі правила інколи приводять до того, що виборець не розуміє або не відчуває, що його голос представлений. І з рештою те, що в суспільстві зростають нові соціальні групи так само, як старі трансформуються і які не бачать свого представництва (своєї участі) у вигляді обраних партій і політиків. Тому тема забезпечення каналів доступу, комунікацій і участі в міжвиборчий період набуває актуального значення.

За відсутності каналів доступу, неможливості реалізувати участь набуває ваги і популярності така дія, як протест. В Україні зустрічаються протести не тільки на політичну тематику, але й з приводу асфальтування дороги, чи підключення об'єкту до електромережі. Це говорить тільки про дефективність інших інститутів, які лишають вихід до участі через протест.

Розуміємо, що не всі прагнуть до реалізації участі, але на цьому фоні породжується новий феномен — неучасть. Коли громадяни не просто не прагнуть до соціальних активностей, але не хочуть мати нічого спільного з державними інститутами, з політикою, з владою. Це породжує соціальні стільники. Феномен потребує дослідження, оскільки за критичної маси виникне відторгнення громадського середовища, формування закритих кластерів, а також поява паралельних з державою інститутів. Тому місія участі — це формування задоволеності від реалізації спільної справи.

The topic of "participation" is considered in this article.

Socio-political participation, both of the individual and of social groups with different identities, from age, professional, subcultures, etc. in state and political processes. Participation must ensure that the political is not separated from the public, society's awareness of its own significance and subjectivity. Ultimately, participation is needed to adjust the political course in order not to create a political caste that has set certain priorities, spends resources on it, but which are not relevant to society.

Of course, the model where each citizen personally participates in different issues and in different areas is utopian. It is important that such a possibility exists that will reduce potential tensions. Such capabilities we call access channels. Conditionally personal appeal, reception of citizens, electronic petition, meeting and other forms. But it is no less important that state institutions respond accordingly (adequately). Unfortunately, the school of "unsubscribing", ignoring, bureaucratic tricks would destroy trust in this area, which then transforms into distrust of state institutions in general, public discontent, etc.

For a citizen who does not personally participate, it is important to feel that his or her social group, as he or she identifies him/herself, still has access and a channel of influence — participates. This means that in the representations and his interest is represented. This creates social peace and trust. Moreover, it must be understood that this citizen may identify with different groups as a resident of a specific locale or region; as a certain generation; as a professional community; as a community of supporters of a certain idea and possibly others. All these groups must have multivariate access channels. Also, the feeling that one's social group is represented in the political class also provides a sense of participation. But the specifics of the formation of a modern political class in Ukraine would also destroy this channel.

In totalitarian regimes, not surprisingly, they sought to demonstrate as much as possible the "full" participation of the people in public affairs. This gave the regime legitimacy, as well as the right to fight (destroy) those who fell out of the definition of the people. In the USSR, at different times, those who "fell out" were "enemies of the people," bourgeois nationalists, dissidents, and dissidents. In turn, the people were maximally formatted into a single whole, as if the whole mass, all people have one goal and one interest. With the rest, the prevailing ideology interpreted that all the people, both property and power, that the purpose and interests of the state — the people, etc. It was not even allowed to use the definition of elite, so that there was not even a hint of hierarchy, separation, or something. The absence of free or even alternative media and the repressive machine could ensure this.

Access channels and participation should be implemented at all levels. In this way, not all issues will be referred to the central government. It also turned out that the issues that society, or rather different social groups with different interests seek to implement are not exclusively political. The political share may be a minority. But in the absence or obstruction of access channels, or even the presence, but distrust of them — the whole flow of issues, unrealized initiatives turn into political issues and usually to the central government and already with a sign of dissatisfaction. In Ukraine, it is precisely the fact that there are formal channels of access, such as e-petitions, public budgets, relevant departments in administrations, etc., but distrust of them, or their ineffectiveness, perhaps even lack of promotion of successful experiences create such a state of affairs.

We also note that there is a noticeable trend that elections are less and less satisfying, both as an access channel and a mechanism for participation. One reason that the intensity and speed of information exchange has increased, and from voting every 4—5 years as an opportunity to influence — looks too stretched in time. Also, election rules sometimes result in a voter not understanding or feeling that his or her vote is represented. Hence the rest is that new social groups are growing in society, just as the old ones are being transformed and who do not see their representation (their participation) in the form of elected parties and politicians. Therefore, the topic of providing access channels, communications and participation in the inter-election period is becoming staggering.

In the absence of access channels, the inability to participate — such an action as protest is gaining weight and popularity. In Ukraine, there are protests not only on political issues, but also on the asphaltting of the road or the connection of the facility to the electricity grid. This speaks only about the defectiveness of other institutions that leave the way out through protest.

We understand that not everyone aspires to participate, but against this background a new phenomenon is emerging — non-participation. When citizens not only do not aspire to social activities, but do not want to have anything to do with state institutions, politics, government. This generates social cells. The phenomenon needs to be studied, because at a critical mass there will be a rejection of the social environment, the emergence of closed clusters, as well as the emergence of parallel institutions with the state.

The mission of participation thus lies in the formation of satisfaction with the implementation of a common cause.

*Ключові слова: участь, канали доступу, соціальна активність, соціальні групи, політичний клас, неучасть.
Key words: participation, access channels, social activity, social groups, political class, non-participation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

На фоні зростання абсентеїзму, неучасті в інших політичних процесах, наявності недовіри політичним і державним інститутам, появи ознак стільниковості в структурі суспільства, можливої загрози відторгнення громадянського від державно-політичного управління виникає потреба дослідити ефективність і реальність громадської участі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Участь є об'єктом прискіпливої уваги європейських досліджень. Зокрема, вона розглядається як індикатор демократії, уже невід'ємної частини державно-політичних процесів. Серед зарубіжних учених тему участі розглядають З. Бауман, П. Бурдьє, М. Фуко та ін.

С. Пікалов, Н. Ротар досліджують політичну участь у транзитних суспільствах; М. Яковлев вивчає нові практики політичної участі і комунікацій. Тема участі присутня і в навчальних програмах О. Сергієнко, О. Ватаманюк. Навіть при повному і широкому дослідженні теми участі вона не є вичерпною, оскільки так само переживає сутнісні зміни як за ознаками трансформацій молоді демократії, постмодерних тенденцій, так і розвитку технологій. Особливо актуальне дослідження для української суспільно-політичної системи, в якій переплітаються архаїчні, радянські, пострадянські, модерні тенденції з бажанням заперечення політичного, відсторонення від державного з потребою патерналізму, в іншому випадку — прямої участі.

Ми також звертаємо увагу на дисертаційні дослідження, які піднімають проблематику участі і демонструють її багатоаспектність та невичерпаність теми таких науковців: Бортніков В.І. (Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту, 2008),

Кісельов А.О. (Політична участь в інтернеті, 2007), Кочнев С.В. (Соціальна практика участі молоді в прийнятті суспільно значущих рішень, 2011), Снігур І.Й. (Механізми реалізації права громадян на участь у здійсненні державної влади, 2007), Зарічний О.А. (Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження, 2017).

Інтерпретація суті участі є в словах Ганді, які звучать так: "Все, що ти робиш для мене без мене, ти робиш проти мене" [2, с. 108]. Ця практика стосується і виховання в родині, і в державно-політичних відносинах. Останнє ніщо інше, як велика родина, яка теж потребує правил взаємодії.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: актуалізувати тематику дослідження феномену участі, виявити основні проблемні моменти забезпечення та її потенціал.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Участь — важливий соціально-політичний процес як для легітимізації політичної системи, так і для гармонії у суспільних відчуттях, усвідомленні себе як частини політичного суспільства, яке пов'язане з державою. При цьому державно-політичні інститути не є автономними, не є закритими, а пов'язані з суспільством. Модель, коли державно-політичні інститути, як наслідок — держава, відчуваються суспільством елітарними і недоступними — стимулює, окрім недовіри та несприйняття ще й антагоністичні почуття; відповідно прагнення "зламати" (протидіяти) системі; більше того, стимулює формування альтернативних інституцій, які перебирають на себе функції і компетенції держави. Разом з тим, участь не передбачає, що все суспільство щоденно здійснює участь, приймає роботу в органах, контролі, розробці тощо. Таку діяльність здійснює і може здійснювати переважна меншість суспільства, яка має бути організована громадськими інститутами, але абсолютна біль-

шість має відчувати доступність такого процесу і бачити частку своїх інтересів в реалізації участі.

Суспільство як таке реалізується і відбувається в суспільній дії. Один із зрізів — це суспільна участь. Часто досліджують інститути як окремий суб'єкт і механізм, але без розуміння процесів, зокрема участі, тобто ці інститути є статичними. Як пише в роботі "Демократія і влада" В. Трипольський, одним з найскладніших питань є питання реалізації суспільної влади [14, с. 57]. Участь і є реалізацією суспільної влади. Еволюція і пошук реалізації суспільної участі триває.

Українське суспільство традиційно демонструє низьку довіру до державних інститутів і органів влади. Інколи це оцінюють як частину політичної культури, в якій відсутнє сакральне ставлення до держави, про що пише М. Рябчук [12]. Такий стан уже сприймається як даність. Проте практика культури і відносин як недовіра має певні інтерпретації і потребує дослідження. Одна з причин недовіри до державних і політичних інститутів — це відчуття незалученості (неучасті), відчуження від вироблення і прийняття рішень, а друга складова — це запит на модернізацію до уявного ідеалу.

Також відзначимо той факт, що за останні десятиріччя спостерігається тенденція до зменшення участі в голосуванні на виборах різних рівнів. Це також і європейська тенденція. Щоправда, у низці європейських країн після спаду активності участі у виборах відбуваються сплески [17]. Відповідно вибори як інститут усе менше забезпечує і задовольняє в повному обсязі представництво і участь. Навіть голосуючи на виборах за кандидатів і партії, надалі український виборець не завжди ідентифікує власні інтереси з обраним представником та заперечує власну відповідальність за виявлені дії обранців. Більше того, в активній частині суспільства зростає потреба участі в міжвиборчий період. Для цього мають існувати інститути й механізми та належне сприйняття їх суспільством. Існує і зворотна сторона — навіть за наявності бажання впливати не використовуються наявні можливості і канали. Тобто неучасть не дає момент реалізації, практики співпраці, задоволення від впливу і змін, зрештою амортизації негативних настроїв.

В європейській практиці участь розглядається як системна складова державно-політичних процесів, місцевого врядування тощо. Необхідність участі закріплена в постановах, конвенціях ЄС. У документах ООН ідеться про те, що кожен громадянин має право і можливість брати участь у державних справах [3].

В Україні за формальними ознаками наявні інститути і механізми участі, відносно велика кількість неурядових організацій. Водночас існує попит на нереалізовану участь. Відзначимо, що в Україні на 1 квітня 2020 р. налічувалося 89 896 громадських організацій; 28 626 профспілок та об'єднань; 19 302 благодійні організації; 26 437 релігійних організацій; 33 284 об'єднань власників квартир — ОСББ; 1622 органи самоорганізації населення; 1759 громадських спілок; 373 політичні партії [16, с. 345]. Тобто формально 201 299 громадських суб'єктів. При цьому українці не відчувають себе асоційованими і вказують, що лише 2 % були задіяні в громадських організаціях [6]. Для порівняння, в Іспанії ступінь асоційованості через громадські організації близький до 40%, що вважається дослідниками

порівняно низьким [17]. Асоційованість — це і є дотичність до справи, яку здійснює організація в тій чи іншій сфері, а саме важливість донести питання своєї компетенції до державно-політичної системи. Питання інтересів можуть бути від найнесподіваних і дрібних, не політичних і до державно-політичних. Готовність політичної системи до сприйняття всього спектру питань з неупередженим алгоритмом розгляду — говоритиме про транспарентність цієї системи. Українська практика, при наявності каналів участі, все ж зберігає таке, що "чиновник" може не брати до уваги, суб'єктно визначатись, яке питання актуальне, а яке "не серйозне", зрештою для окремих категорій забезпечити недоступність, а для інших певну привілейованість. Проте ми акцентуємо питання, що не лише "чиновник" відповідальний за процес участі, але і суспільство, той окремий громадянин, який через участь в організації, русі, обговоренні, виробленні документу і не менш важливо фінансуванні цих дій. Останнє взагалі мало досліджується і не актуалізується. Хоча, показник кількості громадян, які добровільно здійснили фінансування громадянського сектору і був би прикладним прагматичним виміром. Українське суспільство вірить, що уявний образ "хтось" профінансує партію, політичний рух, громадський рух, громадську ініціативу. Це також є значимою вадою, оскільки вже усталена практика, що окрема особа фінансує (замовляє) діяльність партії, громадської організації, протесту. "Окрема особа" може бути реально окремим індивідом, або кілька джерел, але основна суть, що не масова і не колективна підтримка. Досвід також демонструє, що при зникненні такого джерела — зникає і організація, розпорошуються учасники, що в цілому забезпечує псевдоучасть, фіктивність соціальної активності.

Бар'єром для реалізації суспільної участі є автономізації політичної еліти. Тобто за статусом наявна група, яка належить до політичної еліти, але по факту не є представником соціальних верств, крім представництва себе самої. Відповідно різні верстви не відчувають проникнення, представництва, залученості, а відтак нездатні реалізовувати участь цим каналом. Причина полягає в тому, що канали потрапляння в політичну еліту є специфічними і не пов'язані з громадсько-політичною роботою, суспільним визнанням, відкритою конкуренцією, відстоюванням певних поглядів і т. д. Як пояснив один із депутатів Верховної Ради України IX скликання своє потрапляння до парламенту: "Я допомагав президентові" — що демонструє підхід, згідно із якою не громадська думка, а певні зв'язки забезпечують проникнення в політичний клас, не обтяжуючи місією представництва, відповідальності, зрештою залежності від кластеру, соціальної верстви і т. д. Зауважимо, що це не феномен сьогодення. Від політиків звучали і раніше самовикривальні заяви. Одна з них, що певній групі, щоб потрапити в парламент, довелося витратити в середньому 1 млн дол. США на виборчу кампанію. Це було в далекому 1998 р., і ключове не громадська думка, не представництво інтересів, а наявність значного ресурсу. Сказане не заперечує можливості апелювання політика до соціальної групи — армії, волонтерів, віруючих, ветеранів, бізнесу, студентів і т. д., але це не змінює реальної природи.

Відповідно соціум відчуває себе незалученим з усіма емоційними наслідками, такими як недовіра, трижність, незадоволеність, що констатують соціологи. Мова про те, що суспільство організоване в різні громадські об'єднання, як профспілки, громадські організації, партії, навіть неформальні об'єднання через які може здійснювати участь і про які ми будимо говорити окремо. Але суспільство складається (не хочемо використовувати термін поділене) і з великих соціальних груп, які відчувають свою ідентичність, до певної міри суб'єктність, які теж мають бути залучені — реалізувати участь. Ідеться про традиційні верстви — селянство, фермерство, робітників, підприємців, пенсіонерів, молодь, але мусимо відзначити, що на сучасному етапі формуються і нові соціальні групи. Тобто традиційні соціальні структури (скажімо робітничий клас) вже зазнали змін. Можна помітити, що "старі" втратили свою політичну значимість, організованість, представництво, а відповідно і можливість участі. Навіть формально з порядку денного зникли партії, які намагались власною назвою показати поєднання і представництво певного соціального класу — Селянська партія України, Всеукраїнська партія трудящих, Партія промисловців і підприємців та ін. Втрата значимості певних класів відбулась зі зміною структури, організованістю тощо.

Водночас "новий" середній клас формується і поки слабо консолідований, слабо самоідентифікований, слабо організований, як наслідок — слабо представлений і точно не відчуває власної значимості і участі. Структура селянства теж кардинально змінилась. Для виробництва сільгосппродукції, по-перше, не потрібно великої чисельності селян, по-друге, реальні власники і виробники можуть не жити в сільському середовищі, відповідно бути не включеними у відповідні соціальні зв'язки і дуже мало схожими на селянство. Частина перетворилась на самозайнятих, натуральних виробників, втратила політичну вагу і т. ін. Крім трансформацій "старих" класів, є ознаки появи нових. Умовно назовемо цей соціальний пласт самозайняті. Їх не завжди можна віднести до підприємців, до середнього класу. Вони самі слабо відчувають, що формують нову соціальну групу. Нові настрої у виробничих відносинах породжують цілий кластер, який сприяє формуванню іншої культури — фрілансерства. Якщо раніше це була форма виживання через підрібток, то сьогодні це вже кластер, який не прагне сталих залежних "заводських" відносин. Замість багатотисячних трудових колективів виникли підприємства з малою кількістю працівників — змінилась природа самоідентифікації. Працівники різних підприємств не відчувають себе ідентичністю, так само і власники не відчувають себе спорідненими з іншими власниками. З одного боку, виникає атомізованість суспільних відносин, а з другого — стільниковість. Але у цих випадках нереалізованість і незначимість великими соціальними групами.

Великі соціальні групи втратили своє політичне значення, відповідно не беруть участі у формі значимого соціального класу, але запит на участь можуть зберігати. Інші соціальні групи фрагментовані і в кожному окремому випадку або незадіяні в участі, або задіяні частково, але прагнуть свого впливу.

Ознаки замкнутості і клановості політичного класу теж забезпечують фактичну і психологічну недоступність. На фоні інформаційних технологій, які забезпечують легкість і швидкість комунікацій і є вже нормою в суспільстві, недоступність, автономність, клановість еліти, політичного класу як похідна державних інститутів і процесів викликає дисонанс.

Такі тенденції характерні не лише для України. Їх Ж. Бодрійяр вдало позначає так — політичне як те, що нічого не репрезентує й існує як автономний світ символів і симулякрів [13, с. 126].

Саме участь, з нашої точки зору, повертає "політичне" до громадянської реальності, а громадське включає в реальну політику. Прагнення участі і неможливість її здійснення призводить до формування недержавних і позадержавних інститутів (не мають на увазі громадські організації), які можуть вдатися до противаги (заперечення) державних інститутів, а в іншому випадку — до радикальних дій.

Участь громадянського зрештою потребує державно-політична система для забезпечення і підтвердження власної легітимності, з одного боку, і корекції політичного курсу — з другого. Безумовно, участь може бути демонстративною і нічого спільного не мати з реальною участю, реальними інтересами тощо. Також участь може бути елітарною — доступною для визначеного кола, що теж матиме специфічні наслідки.

Коли ми говоримо про участь (взаємоучасть), то потрібно визначити суб'єктність. Уявлення тоталітарного порядку передбачають, що суспільство як єдине ціле спільно бере участь, тобто підтримує курс державної політики, а значить держапарату тощо. Натомість суспільство більш складний соціальний організм, якщо його насильно не формувати в стан "маси" — щось однорідне і аморфне, що потребує керівної ролі над ним. Суспільство організоване (саморганізоване) в чіткі і розмиті соціальні групи, кластери, формальні і неформальні утворення. Ідентичність цих груп визначається не ідеологією і пропагандою, як це відбувається в тоталітарних режимах, а самоідентифікацією. Відповідно, як наслідок, у питанні участі відіграє роль не тільки наявний механізм, а й те, чи відчуває певна ідентичність (за професійною ознакою, чи інтересів, чи вікової, чи належності до субкультури, чи етнічної, чи релігійної, чи віртуальної-мережевої тощо) себе такою, яка бере і реалізовує участь. Тобто соціальна група мого кола інтересів бере участь, а значить і мій інтерес представлений. Такий стан важливий для тих, хто особисто сам не здійснює соціально-політичних активностей, але його належність до певної групи і відчуття того, що інтерес представлений, забезпечує комфорт.

Атомізація суспільства ускладнює цей процес. Громадяни не відчувають і не прагнуть причетності до класу, громадського руху, партій, які їх мають представляти, але оцінюють себе самодостатніми, які прагнуть мати свою частку впливу в державних процесах.

Участь має реалізовуватись на різних рівнях — локальному, регіональному, загальнодержавному. Такий підхід важливий з кількох позицій. По-перше, недоступність громадянської участі. По-друге, амортизаційний, щоб не всі питання, інтереси і громадські ініціативи були спрямовані виключно до центральних органів

державної влади, чим сьогодні ще страждає державно-політична управлінська система в Україні. Серед інтересів і питань участі далеко не всі політичні. Але недоступність реалізації участі перетворює їх на політичні.

Відзначимо, що в Європі також розглядається питання участі негромадян [4]. Ця тема в Україні поки не актуалізована, хоча ближчим часом, за нашими прогнозами, постане, як проблематика реальної політики. Причина полягає в зміні формату міграцій і активізації цих процесів. Поява значимого числа негромадян потребуватиме концепту їх адаптування, соціалізації тощо.

Відзначимо горизонти можливої участі (проникнення). Це доступ до інформації, консультації, партнерство [4].

Безумовно, що в державі мають бути як легітимні інститути влади, так і легітимні канали доступу до неї. Доступ до влади або доступність ми використовуємо в розумінні можливості й доступності донесення інформації (запиту, потреби) від громадянського суспільства, обговорення і вплив на прийняття рішення, прозорість і поінформованість про прийняті рішення тощо, що і є формою участі.

Не виключається модель державного управління з автономізованою, замкнутою правлячою групою. В деяких випадках еліта прагне до такого стану, який на певному етапі забезпечує її самозбереження. Причина в нерозвиненості культури поширення участі, що можна побачити на моделях організації політичних партій, які діють переважно за принципом одного лідера, відсутності альтернативи внутрішньопартійної конкуренції, виховання кадрів та т. ін. Зрештою лідери цих партій входять у політичний клас і в державні органи — відповідно і там дотримуються прийнятної для них моделі одноосібного прийняття рішення. Природа такого підходу криється в природі організації і фінансування партій. Як правило, партії в Україні фінансуються одноосібно, або умовно одноосібно — обмеженим колом осіб. Відповідно вони і займають перше та керівні місця, впливають на партійний склад за власним бажанням, формують порядок денний. Модель, за якої з доброї волі "фінансист" партії відмовиться на користь інших осіб, де-факто не можлива. Модель може бути змінена зростанням практики, коли партію реально фінансує значне число осіб і більшість із них фінансує із-за прихильності ідеології, а не особистої прямої вигоди. Також громадяни можуть припинити фінансування партії, якщо помітять "нездорові" процеси, а таке припинення фінансування означатиме крах. Відповідно партія як об'єднання однодумців, а не як найняті "власником" особи будуть запрошувати (обирати) на лідерство постать не за ознакою єдиного фінансового джерела, а за ознакою успішності, харизматичності, ефективності, що дасть змогу привести партію до влади.

Через вади партійного будівництва в Україні, скажімо в частині фінансування, не можливо прийняти закон чи постанову, що партії не можна фінансувати з "одного джерела", а мають долучитись широкі верстви, що змінить партійно-політичну кон'юнктуру. Це може бути змінено шляхом реального зростання середнього класу, який готовий платити, фінансувати, і ця практика стала й потужна. Тому політичні партії в Україні скоріше відповідають визначенню проєкт.

М. Кармазіна пише про короткотривалість життя деяких політичних партій і ніби це пов'язано зі зміною настроїв та "розбитими ілюзіями" [7, с. 16]. Безумовно, ейфорійний настрій виборців розігрітий виборчою кампанією, очарування і розчарування є, присутні також короткотривалі причини, що скоріше залежать від інформаційних технологій впливу, ніж від ідеології, чи зміни вектору політичної культури. Більше того, український виборець слабо ідеологічно орієнтований. Абсолютна більшість не підтримує жодної ідеології. Це не через необізнаність, а скоріше запит на нове, в тому розумінні, що класичні ідеології відпрацювали в ХХ ст. Саме тому, одна із успішних парламентських виборчих кампаній 2019 р., а саме партії "Слуга народу", тривала максимально абстраговано від ідеологічного позиціонування.

Тому поява нових проєктів, клонування партій, розкол, постійне реєстрування нових партій, як юридичних осіб, є ніщо іншим, як технологічна робота на користь "замовника" (тобто джерело фінансування) і зовсім не пов'язано з громадською думкою, партійною роботою тощо. Активізація реєстрацій нових партій часто співпадає з циклами виборів. Зростання активності реєстрацій нових партій після Революції Гідності пов'язано не стільки з ідейними змінами, як з тим, щоб здійснити ребрендинг, лишаючи у "власності" за собою існуючу партію, яка можливо втратить виборця — тому й реєструється нове партійне ім'я. Також такі "технічні" партії (юридичні особи) потрібні для участі у формуванні виборчих комісій, щоб забезпечити чисельне домінування певної сили, або технологічного відбирання, навіть у обсязі 1% голосів у опонента, для швидкого створення нового партійного об'єднання і т.д. (Тут ми спеціально не використовуємо назви партій, щоб не перейти до моменту преференцій чи агітації.) Тому виник навіть ринок з продажу партій (юридичних осіб). "Успішні" назви не обумовлюються ідеологією, чи ідеями, чи роботою протопартійних груп. Скоріше впливають соціологи і технологи, які вказують, що те чи інше слово краще сприймається виборцем, як "народна", чи "опозиція". У такий спосіб вигадується назва для нового продукту соку чи йогурту.

Тому назване вище говорить, що партії як інституції максимально обмежені як канал участі, хоча це їх пряма функція. Більше того, вони фасадно це демонструють, що представляють соціальні верстви, що мають осередки, форуми і т.д. Навіть практика державного фінансування партій, що розпочалось у 2016 р. і яка теоретично мала простимулювати партійну роботу, зокрема політичне навчання, конференції, дослідження і т. д., не спрацювала у позитив. Причина така, що партії, не дивлячись, що це їх реальна робота, не здійснюють такого, оскільки соціальні комунікації атрофовані за ненадійністю.

Те, що лишається поза увагою дослідників, але є фундаментальним — це реальні джерела фінансування, які не демонструються і не є публічними. Партії можуть мати абсолютно "прозору" бухгалтерію і за її аналізом все ідеально. А от готівкова частина, чи "чорна каса", чи оплата третіми особами лишається поза увагою. Відтак реальне джерело фінансування, може здійснювати фінансування кількох, навіть антагоністич-

них партій, утримувати одноосібно і т.д., а відтак мова не йде про партійну школу, вирощування кадрів інші партійні функції, оскільки є "джерело фінансування" з конкретним приватним замовленням.

Фактично систематичне згортання осередків, навіть партіями-переможницями, по-перше одразу руйнують канал доступу і участі по партійній лінії рядовим членам; по-друге, цементують недовіру, оскільки з черговою виборчою кампанією відновлюють осередки з обіцянками довгої співпраці. В свою чергу "партійні активісти" не шукають ідейно споріднені партійні організації, а участь у партії розглядають як заробіток. Також поширена практика, коли команди "активістів" цілим складом змінюють партійну приналежність у залежності, яка партійна структура першою почала виборчу кампанію в регіоні. Н. Кононенко чітко і стисло це визначає, що патерналістське суспільство "дарує" власну країну олігархам [9, с. 142].

Зазначимо, що вище ми використовували визначення "джерело фінансування". В цьому контексті "олігарх", чи "фінансово-промислова група", чи "клан" — формально відповідає терміну "джерело фінансування". Де ми прагнули продемонструвати відсутність масової підтримки, підтримки соціальної верстви саме через співфінансування, натомість по факту маючи одноосібно джерело фінансування, навіть при наявності кількох прізвищ, чи юридичних осіб — по природі і по факту є "одноосібним" (одне джерело).

Водночас залученість громадян через громадські організації чи партії, зокрема в Україні, відверто низька. 7,5% опитаних вважають себе залученими до громадської діяльності [5]. (Вище ми писали про асоційованість згідно з соціологічним опитуванням — біля 2% громадян). Також потрібно врахувати фіктивність "залученості", коли партії, прагнучи продемонструвати свою чисельність, "набирали" членів партій, чи то будучи при владі і змушуючи працівників держорганів, комунальних підприємств тощо "записуватись" в лави партії. Це свого часу дуже активно використовувала НДП (Народно-демократична партія), СДПУ(о) (Соціал-демократична партія України (об'єднана)). Громадянам інколи доводилось зі зміною місцевого очільника адміністрації чи зі зміною в центральній владі тим самим складом переходити (переписуватись) до іншої партії. Звичайно, що таке не забезпечує довіри, нічого спільного немає з ідеологічними орієнтирами і точно не є каналом участі, а навпаки є коркуванням і демонстрацією реалій.

Після президентських і парламентських виборів 2019 р. зрозуміло, що на порядок денний виходять нові технології і мода на реальні осередки з громадськими приймальнями на місцях, навіть фіктивний запис у члени партії, фактично стає непотрібним. Соціальні мережі, інтернет групи, чати стають значно впливовішими. Момент часу такий, що ці групи переважно не ідеологічні і не з політичним інтересом, але стали впливовими. Виникає питання, чи вдасться зробити інтернет-комунікації, щоб ці групи зберегли відчуття можливості контакту, участі?

Ми не прихильники того, щоб прагнути або забезпечувати штучну залученість громадян у громадські чи партійні структури, але надзвичайно важливо, щоб "не-

залучені" довіряли активній частині як представникам їхніх інтересів, що разом є суспільним інтересом. Це також не може бути забезпечено постановою, а складається через наявну практику й довіру.

У нашому випадку неучасть транспортується в недовіру до громадських і партійних структур, як наслідок — і державних інститутів також. Виникає ситуація, за якої громадяни, навіть здійснивши вибір на голосуванні, не вважають, що їх інтерес представлений. Це посилюється відсутністю каналів впливу і комунікацій із політиком як символом влади і представником інституту в міжвиборчий період. Таким чином, за нашою оцінкою формується стільникове суспільство.

Представництво, канал комунікації і участі в класичній моделі мали би здійснювати партії і вибори. Партії борються за виборця, отримують підтримку і відповідно для збереження цієї підтримки представляють інтереси своїх виборців, а останні вірять, що їх інтерес не просто представлений, а безпосередньо впливає на прийняття рішень. Навіть радянська модель управління у СРСР при наявному тоталітаризмі, всіляких обмеженнях громадянських ініціатив прагнула до демонстрації забезпечення представництва й участі. Тоді партійні органи єдиної правлячої партії формували квотне представництво жінок, чоловіків, молоді, робітників, селян, творчої і технічної інтелігенції, ветеранів. Ці заходи створювали відчуття участі визнаних соціальних верств, а як похідну — легітимність влади. Зауважимо, що відмінних управлінських чи ідеологічних ідей не могло бути абсолютно, але демонстрація народної участі здійснювалась обов'язково.

Важливість участі полягає в тому, що вона додає легітимності державним органам і політичній системі, а також обмежує відторгнення мас від держави.

Радянська система управління ідеологічно ґрунтувалась на тому, що народ бере безпосередню участь у державному управлінні. Однак системним ударом по радянській системі "тотальної участі" була зміна положення "про керівну і спрямовуючу роль партії КПРС" ст. 6 Конституції СРСР від 1977 р., що було повністю реалізовано в 1990 р. разом із переходом до багатопартійності. Це означало, що для кар'єрного зростання не потрібно було прагнути до членства в єдиній правлячій партії. Відбувалась делегітимація КПРС шляхом відкриття історичної правди і свободи альтернативних думок. Водночас була зламана радянська система участі. Проте суспільство вірило, що плюралізм, який має настати після скасування монополії комуністичної партії, забезпечить всеохопне представництво і участь.

Досить швидко почали з'являтися нові партії (до моменту розпаду СРСР в Україні налічувалося 12 нових партій та діюча КПУ), але зрозуміло, що після тоталітаризму з монопартійністю нові партії не могли бути масовими [1]. Переважно вони існували у формі клубів, маючи камерний характер. На тому етапі розвитку вони не могли мати економічної програми, оскільки ще була відсутня практика її розроблення. Однак були візії, бажання, романтизм та віра в легкість простих рішень. Навіть за умов мінімальної участі суспільства в нових партійних структурах вони здійснили злам системи.

Партії боролись за владу і декларували прагнення представляти суспільні інтереси, зокрема часто про це

заявляли, однак вони не змогли стати в широкому розумінні інститутами участі. За тридцятирічну історію незалежності України партії залишилися швидше за все легітимним інструментом входження до представницьких органів. Соціологічні дослідження показують, що членами партій є 2,3% громадян України. (У країнах ЄС у середньому 4,65% виборців є членами партій.) При цьому в Україні лише 0,3% громадян заявляють, що повністю їм довіряють. З одного боку, це унікальний показник, а саме те, що інституту партії повністю довіряє вкрай мала чисельність громадян (0,3%), хоча вони мають нести місію представництва, участі, легітимізації.

Опосередковано це підтверджують дані соціологічних досліджень: 32,8% респондентів (серед "нейтральних") і 41,2% (серед "антивладних") не визнають доцільність багатопартійності; ще близько чверті опитаних не визначились зі своїм ставленням [6].

На початку 1990-х рр. партійний простір у громадських уявленнях сприймався так: частина це комуністи; усі інші партії і партійні це демократи; третя складова — це незалежні. Одна з вад партійного будівництва в Україні полягає в тому, що партії набули ознак не стільки соціальної мережі, ідейної ідентичності, скільки структури — проектів їх "власників". Навіть після перемоги тієї чи іншої партії місцеві осередки часто розпускались, а самі партії ставали столичними клубами.

Українські партії значно поступаються в частині будови сталих соціальних мереж, політичної освіти, виховання та сходження кадрів кар'єрними щаблями, що теж говорить про певні зміни у формах участі. Досить стриману оцінку партійній системі дають політики і політологи, писав ще в 1990-х рр. В. Трипольський. Політичні партії "все менше зважають на необхідність вираження ... інтересів і політичної волі громадян, формуванням зрілої громадської думки, а займаються в основному підготовкою виборчих кампаній і "вибиванням" голосів виборців" [14, с. 57]. За 20 років поспіль стан принципово не змінився. Партії стали провідниками участі для значно меншої частини соціуму, фактично для наближеного кола до керівного апарату, ніж технологічно могли це виконувати чи навіть декларували. Саме тому громадяни не бачать партії як організації частини соціуму і тим більше не відчують провайдером участі.

Тут ми навмисно не вдаємось до особистостей очільників партій, партійної історії, програм, а визначаємо загальні риси. Обмежує канали участі через партії і той факт, що громадяни України переважно не є прихильниками класичних ідеологій. У межах 25% говорять, що вони необізнані; приблизно 15% ще не визначились; близько 11% жодної ідеології не підтримують. Такі, що виявляють підтримку тій чи іншій ідеології, становлять лише від 2% до 11% [16, с. 487]. Відповідно абсолютна більшість за ідеологічною ознакою не вважають, що їх інтерес представлений, тобто партії де-факто не їх каналам участі. Хоча партії як такі (як ідеологічні організації) на виборах здобувають значно вищі показники, ніж безпосередня підтримка тієї чи іншої ідеології. Вони переважно не акцентують визначену ідеологічну причетність, а програми схожі на агітацію "за все хороше". Відзначимо, що висока довіра чи прихильність до партій або ідеології — все ж характеристика авторитарних і тоталітарних суспільств. Низька прихильність до ідео-

логем не є негативною характеристикою, а також говорить про очікування і запит на нову ідейну парадигму.

Обмеження практики реалізації участі через партійні структури полягає в тому, що скоріше це затратний механізм з точки зору організації процедур, дотримання регламенту, а ніж волонтаристське рішення лідера.

Іншою стала структура, яка уособлює владу, це чиновники держапарату різних рівнів. З одного боку, можлива більша поінформованість про роботу, заходи, вакансії через мережу інтернет і офіційні сайти, що стало обов'язковим. З другого — залучення до участі сприймається умовним чиновником, тобто владою, як втрата частини своїх повноважень, свого права суверенного прийняття рішення, своїх можливостей. Тому цей уявний чиновник не поспішає ділитись компетенціями. Хоча широка участь має сприяти пошуку ефективного рішення, легітимності такого рішення і довіри як до рішення, так до інститутів. Тут ми повторимось, що такий механізм більш складний, потребує наявності сталих практик, ніж волонтаристське одноосібне рішення.

Усвідомлюючи суспільний запит на участь, зустрічаємо символи як посил до суспільства про участь і залучення до участі в період виборчих кампаній, коли лідери і партії з рекламоносіїв звертаються до громадян про залучення, навіть входження в списки партій, запрошують балотуватись від їх імені, обіцяють "соціальні ліфти". Усе це говорить, що соціологи і політехнологи бачать суспільний запит на участь, на залученість до процесу, а також потребу легітимації партійних структур. Одразу після виборів такі пропозиції зникають і породжують розуміння фіктивності, що не посилює довіри. (Зазначимо, що партійна тематика про участь взята для прикладу і не є єдиним каналом.)

Тема фіктивності участі у вітчизняних політичних процесах займає окреме місце. Вище ми навели приклад фіктивного запрошення до участі. Також чиновники і політики застосовують, наприклад, інститут громадського обговорення, яке по факту таким не є з низки причин. У спічах політиків чуємо обґрунтування необхідності прийняття законопроекту за наказом виборців. Маємо факти, що такий цілком цивілізований канал участі, як "громадський бюджет", є таким, в якому виграють наближені або ангажовані політиком/чиновником суб'єкти.

В українському суспільстві борються щонайменше дві соціальні природи. Маса і населення як субстракт, з одного боку, та громадяни і громадянське суспільство — з другого. Це ще один вимір бівалентності, про ознаки якої в інших іпостасях пише М. Рябчук [12]. Одній частині суспільства участь як така не потрібна, а іншій її не вистачає.

Важливо розуміти, що ідеальної соціальної моделі, або моделі назавжди, не існує. Відносини постійно модифікуються, що залежить і від інститутів, і від особистостей, і від технологій.

Сучасна суспільно-політична модель, яка сформувалась в Україні, потребує постійної легітимізації через демонстрацію суспільної участі. Причому варто відзначити, що класична участь через вибори і голосування вже не задовольняє в повному обсязі. З одного боку, складається значима частина суспільства, яка не голосує, — не здійснює участь цією формою. З другого —

із-за швидкості обміну інформацією, темпу життя тощо вже не достатньо здійснювати участь тільки через голосування раз на чотири роки. Вибори стали скоріше символом участі, ніж її практикою.

На початку 1990-х рр., особливо під час перших виборів у незалежній Україні, ще зберігалась віра у виборців як потужну силу, що впливає на політичні процеси. Ще зустрічалась така версія взаємин, як "наказ виборця", що підтверджувало значимість думки виборця, але вже переважно як агітація.

Скасування однопартійності створювало враження можливості широкої участі, ніби різні кандидати і різні партії, а ще більше незалежних можуть балотуватись. Зберігалась певна сакральність чиновників із держапарату. Виконавча влада сприймалась як функціонери, які роблять свою роботу, в яку не потрібно втручатись. Механізмів "втручання" громадського контролю як такого не було. Не йшлося про контроль бюджету чи розпорядження з боку суспільства і преси.

Політики тих днів прагнули продемонструвати єдність із суспільством, що ми такі, як і народ. Часто це зводилося до демонстрації, що такі ж бідні, як і всі, а тому будуть представляти спільні інтереси.

Лише з кінця 1990-х рр. стає очевидним, що політичний клас активно збагачувався і віддалявся від суспільства. Таке збагачення учасників політичного класу відбувалось значно швидше, ніж у бізнесі чи будь-якій іншій сфері. Тому потрапляння в політичний клас ставало все привабливішим, а часто самоціллю. Також з'явилась практика, спрямована на збереження себе (своїх капіталів) у політичному класі. Виключне збагачення політичного класу, або селекція заможних до політичного класу, формує сприйняття розриву між суспільством і політичним класом, його автономізацію.

Уведення обов'язкового електронного декларування для посадовців з 2016 р. підтвердило здогадки і продемонструвало колосальний матеріальний розрив між суспільством і політичним класом. Але, крім констатації, до особливих наслідків це не привело. Більше того, спроби окремих чиновників чи політиків пояснювати свої статки, що це бізнес 80-ти річної тещі, чи вдалий виграш в лотерею, чи біткоіни, чи не пояснювати взагалі — психологічно робить розрив із суспільством і посилює підозри, що учасникам політичного класу немає застережень діяти на власну користь і стимулів діяти на благо суспільства. Можливо, це найстрашніша характеристика, що в політичній системі не закладені механізми діяльності на суспільну користь. В ідеалі вибори різних рівнів мали здійснювати селекцію, але по факту виборець наступного разу теж буде голосувати за "ноу-неймів" і тільки згодом дізнаватись реальні факти і характеристики. Така модель повністю руйнує репутаційну політику, оскільки абсолютно не важливо чим ти займався попередній час. Також руйнується позитивна селекція політиків.

Ілюзія розчинялась із кожною новою виборчою кампанією, яка ставала все дорожчою і в такий спосіб виключала кандидатів від народу. Учасник виборчої кампанії мав бути підтриманий значним ресурсом, як правило, яким сам володів, або згодою політичного клубу. Проте, технологи намагаються довести "народність" політика, кандидата, партії. Не пов'язаність цього з

реаліями заперечує участь як таку.

Вибори стають все більш корпоративною справою, а ілюзія "народного кандидата", "свого хлопця", "нових облич" потрібна у боротьбі за електоральну підтримку. Щоправда, як в 1990-х рр., скажімо в парламент потрапляли вчителі і міліціонери, так і в 2000-х рр. потрапляють вчителі і правоохоронці, навіть безробітні. Змінилася лише природа "потрапляння". На початку 1990-х рр. це могла бути приватна ініціатива і добра воля, що ставало все важче зі зростанням вартості виборчої кампанії. Уже 30 років поспіль потрібна корпоративна згода, яка оформлюється рішенням партії, але переважно є рішенням певної групи, часто не публічної. У літературі такі групи називають фінансово-промислові, клани і т.д. Виборець, безумовно, не знає про такі факти, але час від часу вони з'являються, а тому формується стала підозра, що віддаляє суспільство і політичний клас. Це сприймається як розрив із державою, оскільки політичний клас асоціюється з чиновниками, державними органами, депутатами, а значить із владою, з державою.

Зміна ставлення до виборів як інституту участі — явище не лише українське. Є низка робіт, які пояснюють, що вибори не забезпечують у нових умовах повного представництва, пропонують нові моделі. Зокрема, у роботі "Проти виборів" Давіда Ван Рейбрука показано, що жеребкування за певними правилами більш справедливе, ніж вибори [2]. Важливо, що в українському суспільстві складається вагома частка громадян, які не беруть участі у виборах. Так, на президентських виборах 2019 р. (другий тур) не брали участь 37,91%; на парламентських виборах 2019 р. не голосували 50,16%; а на місцевих виборах 2020 р. не брали участь 63,12% виборців. Це значна частина суспільства, яка не підтвердила, що вони згодні з наявним вибором. Прийнято умовно вважати, що неголосуючі підтримують визнані результати і умовно аналогічно налаштовані, хоча ґрунтовних досліджень цього явища ще немає.

Аналіз структури настроїв тих, хто не бере участі в голосуванні, може по факту делегітимізувати результати виборів. Водночас неучасть у голосуванні не доводить, що виборці відмовились від участі взагалі. Безумовно, що серед них наявні пасивні настрої і аполітичність, але гіпотетично наявні і ті, хто не задоволений саме інститутом виборів як формою участі, політичною пропозицією тощо. Громадянам уже не достатньо впливати на політику лише під час чергових виборів. Це пов'язано зі зміною політичної культури і можливістю технологій.

Так само і політичній системі потрібен "зворотній зв'язок", як пише О. Майборода. Політична система не здатна передбачити усіх ситуацій (запитів, потреб, ініціатив і т.д.) [10, с. 253]. Звичайно, можлива модель, коли мала елітарна група визначає стратегію, тактику, цілі і завдання. Така модель може бути успішною на певних етапах, але переважно в програвші. Через те, що без зворотного зв'язку, відповідно з обмеженою інформацією і багато інших деформованих ефектів управління приймає певні рішення, які здаються правильними, але з часом зрозуміло, що ті запити, які були від суспільства, виявились фундаментальними і їх вирішення забезпечило би і розвинуло різні сфери буття.

Фактично ідею про необхідність участі можна по-

мити в риторичі чи гаслах очільників держави. При першому Президентові Л. Кравчуку були спроби регулярних (так планувалось) телепередач, як спілкування президента з народом. Але телепередачі можуть закликати до участі, складати враження такої участі, але не забезпечують участь по факту. Ініціатива того ж Л. Кравчука зі створенням інституту представника президента на місцях мала завдання "прямого" доступу, опосередкованої участі, але теж не спрацювала. Наступний президент Л. Кучма виграв вибори як технократ. Очевидно він і сам був переконаний, що робить реформи і тому волів, щоб сторонні не втручались. До речі, суспільство початку 1990-их рр. було більш готове довіритись "держапарату", мовляв нехай роблять, бо вони знають. Зрештою таке ставлення культивувала попередня радянська система і вона не могла безслідно зникнути. Вже наступний Президент В. Ющенко в передвиборчій агітації стверджував "Знаю, вірю, зможемо!", де "зможемо" говорить про прагнення спільної участі. Було впроваджено "громадські слухання", як форма прямої участі. Президент В. Янукович теж перемиг під гаслом "Почую кожного", що можна інтерпретувати як канал доступу. Наступний Президент — П. Порошенко — гаслом "Жити по-новому" закликав виступати проти старих правил чи старої еліти і теж давав надію. В. Зеленський сам уособлював зміну системи як народний кандидат, не партійний, не політик — ніби, як пряма суспільна (народна) інтервенція в злам "старої" замкненої системи. Гасло і назва "Слуга народу" вказує на модель прямої участі як виконавця народних прагнень. (Ми взяли приклади пов'язані з очільниками України лише для маркерної демонстрації.)

Відзначимо, що участь як така потрібна самому владному класу. З одного боку, як легітимізація свого існування, а функціонально, як суспільний запит, оскільки замкнена система все менш орієнтується в бажаннях, настроях, потребах. Участь у різних формах виявляє групи інтересів, доносить сигнали, запити, що може бути орієнтирами для модернізації, тобто реформ, про які так багато говорять. Проте політики, чиновники не завжди так діють і не прагнуть формувати інституційні канали участі, які будуть працювати не залежно від змін особистостей і політичних сил при владі.

Доступ (участь) усіх груп неможливо паритетно забезпечити. Дослідники вказують, що має бути широка поліваріантність. У свою чергу змінюваність влади має усувати домінування чи монополію одних і тих самих груп, коригувати порядок денний. Проте навіть змінюваність влади не забезпечує широку коаліцію участі. Групи впливу можуть змінюватись і бути агентами участі, але при малій чисельності таких груп вони скоріше будуть схожі на клани і корпорації, ніж на суспільну участь. Сприяння участі також залежить від політичної культури. Банальний страх уявного політика допустити "чужого" до процесу участі обмежить усі наявні інститути участі. Умовно кажучи, "Форум 30", який проводився напередодні 30-ї річниці незалежності України, як ідея дискусійної панелі, форма доступу і форма участі — заслуговує на вітання. Але список учасників формувался в одному кабінеті, переважно з тими самими учасниками по всіх 30 темах замість того, щоб охопити різні галузі, різні теми, різні інститути і різні суб'єкти. Більше

того, має відбутись повторюваність практики проведення щорічних форумів, щорічних зустрічей з різними категоріями, про які в українських реаліях згадують у передвиборчих змаганнях, але практикою так і не стала. Канал участі не обов'язково має бути оформлений у формі адміністративної споруди. Ним може бути навіть щорічна гра у гольф з президентом визнаної зірки, як в США. Але практика повторюваності робить такий канал інституційним. Завадою позитивній практиці зустрічей (ідеться тільки про Президента) може стати формалізація, коли учасників будуть призначати ті, хто готує зустріч.

Участь як така формує відчуття або віру в залученість, а відтак суспільну відповідальність і довіру. Високі показники систематичної недовіри до державних органів можуть бути проєкцією від неучасті.

В одному випадку участь потрібна, щоб суспільство відчувало залученість, власну значимість, а відповідно викликала довіру до управління. В іншому випадку — влада потребує демонстрації суспільної участі, щоб підтвердити власну легітимність. Участь також забезпечує канал інформування щодо суспільних потреб чи настроїв, потенціал для пошуку рішень. За наявності мережі каналів участі і адекватному сприйнятті посилив правлячий клас може коригувати політичний курс. Участь має стати частиною управлінського механізму — основою деліберативної демократії, коли пошук рішення виробляється спільно.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. На початку 1990-х рр. ще зберігались переконаність і відчуття, що вибори різних рівнів забезпечують громадську участь. Зростання абсентеїзму, збереження партій як клубних структур, ряд інших обставин та зростання потреби впливати в міжвиборчий період — усе це нівелювало інститут виборів як єдиний і достатній механізм участі.

2. Соціальна архітектура суспільства кардинально змінилась. Нові соціальні групи потребують усвідомлення власної ідентичності, асоційованості та відчувають вакуум участі. Фактично змінюється соціальна вага груп у суспільному порядку. Втрачена і структура, і міфологія щодо робітничого класу чи класу селян. Нові групи, або окремі індивіди, які відрізняються мобільністю і амбітністю, — потребують значно більшого впливу на політичні процеси.

3. В умовах трансформації, а це очевидно природний стан, виникають нові запити і нові соціальні групи, які перестають потрапляти в систему участі зі старими державними інститутами. Вони стають загрозою системі, якщо система не модернізується.

4. Ми фіксуємо тенденцію, коли одна частина суспільства прагне реалізувати власну участь, відповідно бути залученою і значимою. За нашою оцінкою, цій частині не вистачає каналів участі. Інша частина суспільства не хоче себе пов'язувати з цими процесами і бути їх учасниками. Участь у прийнятті рішень у сучасній Україні є цінністю меншості [8, с. 77].

5. Участь передбачає дотичність до прийняття

рішень та може проявлятися в різноманітних формах: у вигляді актуалізації проблеми, яку потрібно розглянути, підготовки рішень або ж підтримки органів, які приймають рішення та впроваджують їх. Зрозуміло, що така залученість до суспільного та державного життя породжує відчуття власної значимості, та, що не менш важливо, і відповідальності.

6. Участь не обмежується наявністю формальних інститутів і процедур. Участь у широкому розумінні включає і відчуття суспільства та окремих груп щодо власної значимості в суспільно-політичному житті.

7. Відсутність практик і відчуття участі чи співучасті у суспільно-політичних процесах сприяє формуванню паралельних структур із державними функціями; появу стільникового суспільства, що в сумі матиме системні наслідки, які потрібно досліджувати і яким потрібно запобігати.

8. Участь як практика забезпечує дотичність, залученість, а значить має породжувати відповідальність. Відсутність відчуття відповідальності в суспільстві за прийнятий курс, рішення, призначення породжує хронічне розчарування політиками, владою, державою, вибором, а відповідно і недовіру до цих інститутів, що у свою чергу делегітимізує державу і політичні інститути. Виявляється, що розчарування і зростання недовіри до державних органів, обраних представників є феноменом не виключно українським. Недовіра охоплює всю Європу, а скепсис стає невід'ємною частиною громадської самосвідомості [11].

9. Відсутність доступних і значимих каналів участі породжує практики "простих" рішень, таких як протест. Проте організовані протестні групи не завжди стають виразниками інтересів соціальних верств. Виникає питання про нові форми, інструменти, а, можливо, й інститути участі.

10. Місія участі для різних груп і категорій — це породження довіри і відповідальності та суб'єктності.

11. Формальні канали участі в політичній системі України наявні, але, за нашою оцінкою, слабко використовуються через відсутність мережі громадянської організованості, зокрема у формі асоціацій, громадських організацій тощо. Хоча формальна чисельність громадських організацій — 88 882, профспілок та профспілкових об'єднань — 28 486, благодійних організацій — 19 112; ОСББ — 32 700, органів самоорганізації населення — 1 614, громадських спілок — 1 718 [16, с. 345]. Більше того, наявні 373 зареєстровані політичні партії. Також є неформальні об'єднання і групи. Проте фактор низької довіри у межах 3—5% громадян, які повністю довіряють громадським організаціям, — говорить про їх природу, як таких, що обслуговують переважно приватні інтереси вузького кола осіб, тобто є камерними, не стали громадською мережею, інститутами доступу й участі для ширшого загалу. Те саме стосується і політичних партій. Зберігається запит на модернізацію.

12. Участь може бути індивідуальна у формі висловлення критики, розміщенні мемів. І це частину суспільства задовольняє, хоча мало впливатиме на контроль і прийняття рішень.

13. Участь бізнес-класу, який складає значиму частку взаємин держави і суспільства, по факту досліджена мало.

14. Безумовно, існує потреба пропаганди позитивного досвіду участі для створення партнерського настрою у взаєминах. Окремі спроби цього наведено в

роботі. Доступні канали участі не будуть перетворювати всі суспільні інтереси в політичні.

15. Політична система України має подолати подвійну хвилю спроможності. Перше це те, що класичні принципи демократії не реалізовані в повному обсязі. Тобто не пройшли етап класичної демократизації, а опанували лише фасадні атрибути демократії. Маємо негативні настрої й оцінки з боку суспільства, у тому числі хронічне розчарування, недовіру тощо. Але, не ставши сталою демократією, не позбавляє від викликів нового порядку, пов'язаних із розвитком технологій, комунікацій та запитом модерної частини суспільства.

16. Участь як така має спонукати до стабільної довіри як до спільної діяльності держави і громадянського суспільства, так і до відповідальності, оскільки рішення вироблене спільно. Банальна агітація чи пропаганда до участі малоефективна, оскільки необхідна мережа широкої комунікації, а не точкова дія окремої вузькокланової груп, хоча формально вона і буде демонструвати участь.

17. Ми розглядали питання на загальнодержавному рівні, а розбудову потрібно здійснювати і через локальний рівень також, здатність місцевих органів і політиків реагувати на запити. Тут працює і місцеве самоврядування, бюджет, але важливе і походження регіональної еліти її залежність від "боса", чи від суспільства.

18. Криза участі призводить до того, що суспільство (його кластери), яке не пов'язує себе з державою, буде формувати паралельні інститути, опікуватись відмінними цінностями. У разі накопичення критичної маси виникне біфуркація, коли держава і політичні інститути автономні від суспільства, керують і вибудовують стратегії, які не є інтересом, метою суспільства, а суспільство перестане відчувати, що це його держава. Відповідно це призведе до загострення проблематики. Від революцій і повалення режимів, у тому числі які сьогодні називаються демократичними, і до політичної трансформації укладів, появи новітніх ідеологем, що будуть пояснювати нову реальність.

19. Протестна вулиця демонструє потенціал і пасіонарність, які потрібно спрямувати в нові інститути участі.

20. Очевидні зміни в технологіях змінюють як соціальну структуру, так і інтереси, цінності, культуру взаємин. Відповідно, класичні державно-політичні інститути потребують теж змін. Один із напрямів таких змін — це розвиток суспільної участі.

Участь передбачає реалізацію демократії не як демократію більшості чи конкуренцію більшості і меншості, а як вироблення і впровадження деліберативної демократії, практик суспільної медіації, що поки не знаходиться підтримки в політичних практиках і культурі взаємин.

Література:

1. Балабан Р.В. Теорія виборчої системи. Київ: Либідь, 2007. 200 с.
2. Ван Рейбрук Давид. Против выборов. М.: Ад Маргинем Пресс, 2018. 106 с.
3. Генеральная Ассамблея ООН, Права на свободу мирных собраний и объединений, 16 октября 2014, А / 59/365. URL: <http://freeassembly.net/reports/multi-laterals/>
4. Гражданское участие в процессе принятия реше-

ния. Обзор стандартов в государствах-членах Совета Европы. Страсбург, май 2016. URL: https://ecnl.org/sites/default/files/files/Civil-participation-in-decision-making-processes_An-Overview-of-Standards-and-Practices-in-CoE-Member-States_Rus.pdf

5. Громадський простір: вебсайт. URL: <https://www.prostir.ua/>

6. Дембіцький С. Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2019. 196 с.

7. Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (квітень 1990 — початок 2020 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.

8. Климончук В. Політична участь громадян України, як вияв антропологічного виміру свободи. Політичний менеджмент. 2012. № 4—5. С. 72—80.

9. Кононенко Н.В. Новації у ціннісних наративах українців та їх рефлексія на політичну діяльність. Політичне поле України у ситуації суспільної кризи: влада, опозиція, політичні партії, громадські організації / за ред. О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД, 2020. С. 142—159.

10. Майборода О.М. Евристика і реальність у функціонуванні політичних режимів в Україні. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 252—273.

11. Місцеві вибори в Україні: як змінювалася явка за період незалежності. Слово і діло. Аналітичний портал: вебсайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/27/infografika/polityka/miscevi-vybory-ukrayini-yak-zmnyuvalasya-yavka-period-nezalezhnosti>

12. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності — Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.

13. Степанова Н.Є., Андрієнко Ю.В. Політична участь у добу постмодерну: українська практика. Молодий вчений. № 5 (20). Ч. 4. Трав. 2015. С. 125—128.

14. Трипольський В.О. Демократія і влада. Київ: Парлам. вид-во, 1999. 174 с.

15. Українське суспільство 1992—2010. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В.М. Ворони, д. соц. н. М.О. Шульги. Київ.: ІС НАНУ, 2010. 636 с.

16. Шайгородський Ю.Ж. Розвиток громадянського суспільства та проблема "дефіциту демократії". Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 332—367.

17. Joan Font. La participacion politica en Espana. January 2008. https://www.researchgate.net/publication/313701116_La_participacion_politica_en_Espana

References:

1. Balaban, R.V. (2007), *Teoriia vyborchoi systemy* [Theory of the electoral system], Lybid', Kyiv, Ukraine.

2. Van Rejbruk, D. (2018), *Protiv vyborov* [Against elections], Ad Marhynem Press, Moscow, Russia.

3. Former UN Special Rapporteur (2014), "Multilateral institutions and their effect on assembly and association rights", available at: <http://freeassembly.net/reports/multilaterals/> (Accessed 20 Nov 2021).

4. European Center for Not-for-Profit Law (2016), "Civil participation in the decision-making process. Overview of standards in the member states of the Council

of Europe", available at: https://ecnl.org/sites/default/files/files/Civil-participation-in-decision-making-processes_An-Overview-of-Standards-and-Practices-in-CoE-Member-States_Rus.pdf (Accessed 20 Nov 2021).

5. Hromads'kyj prostir (2021), available at: <https://www.prostir.ua/> (Accessed 20 Nov 2021).

6. Dembits'kyj, S. (2019), *Politychna kul'tura ukrains'koho suspil'stva: tendentsii rozvytku v umovakh novitnikh vyklykiv* [Political culture of Ukrainian society: trends in the latest challenges], *In-t sotsiolohii NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

7. Karmazina, M. (2020), *Trydtsiat' rokov ukrains'koi bahatopartijnosti (kviten' 1990 — pochatok 2020 rr.)* [Thirty years of Ukrainian multiparty system (April 1990 - early 2020)], *IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

8. Klymonchuk, V. (2012), "Political participation of citizens of Ukraine as a manifestation of the anthropological dimension of freedom", *Politychnyj menedzhment*, vol. 4—5, pp. 72—80.

9. Kononenko, N.V. (2020), "Innovations in the value narratives of Ukrainians and their reflection on political activity", *Politychne pole Ukrainy u sytuatsii suspil'noi kryzy: vlada, opozytsiia, politychni partii, hromads'ki orhanizatsii* [Ukraine's political field in a situation of social crisis: government, opposition, political parties, public organizations], *IPIEND*, Kyiv, Ukraine, pp. 142—159.

10. Majboroda, O.M. (2021), "Heuristics and reality in the functioning of political regimes in Ukraine", *Politychnyj protses u nezalezhnij Ukraini: pidsumky i problemy* [The political process in independent Ukraine: results and problems], *IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine, pp. 252—273.

11. Slovo i dilo (2020), "Local elections in Ukraine: how turnout has changed since independence", available at: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/27/infografika/polityka/miscevi-vybory-ukrayini-yak-zmnyuvalasya-yavka-period-nezalezhnosti> (Accessed 20 Nov 2021).

12. Riabchuk, M. (2019), *Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomiia ukrains'koi natsional'noi identychnosti — Istorychni prychny ta politychni naslidky* [Overcoming ambivalence. The Dichotomy of Ukrainian National Identity — Historical Causes and Political Consequences], *IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

13. Stepanova, N.Ye. and Andriienko Yu.V. (2015), "Political participation in the postmodern era: Ukrainian practice", *Molodyj vchenyj*, vol. 5 (20), no. 4, pp. 125—128.

14. Trypol's'kyj, V.O. (1999), *Demokratiia i vlada* [Democracy and power], *Parlam. vyd-vo*, Kyiv, Ukraine.

15. Vorona, V.M. and Shul'ha, M.O. (2010), *Ukrains'ke suspil'stvo 1992—2010. Sotsiolohichnyj monitorynh* [Ukrainian society 1992—2010], *IS NANU*, Kyiv, Ukraine.

16. Shajhorods'kyj, Yu.Zh. (2021), "Development of civil society and the problem of "democracy deficit"", *Politychnyj protses u nezalezhnij Ukraini: pidsumky i problemy* [The political process in independent Ukraine: results and problems], *IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine, pp. 332—367.

17. Font, J. (2008), "La participacion politica en Espana", available at: https://www.researchgate.net/publication/313701116_La_participacion_politica_en_Espana (Accessed 20 Nov 2021).

Стаття надійшла до редакції 05.12.2021 р.

Л. І. Бондаренко,
аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування,
Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0002-6944-3489

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.23.98

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

L. Bondarenko,
Postgraduate student of the Department of Public Management
and Custom Administration, University of Customs and Finance

IMPROVING THE SYSTEM OF WORK MOTIVATION OF CIVIL SERVANTS

Дослідження присвячене пошуку шляхів підвищення ефективності праці державних службовців шляхом розвитку і запровадження чинників-мотиваторів. Доведено, що більш широке і дієве використання мотиваційних чинників в оптимізації, організації і плині управлінських трудових процесів у системі державного управління потребує доповнень концептуальних уявлень і можливостей підвищення мотивації праці державних службовців. Поставлене завдання в дослідженні вирішено шляхом ідентифікації понять "мотивація — заробітна плата — стимулювання", які перебувають у тісній взаємодії їх спільного й одночасного застосування як механізми забезпечення ефективності праці, хоча і мають свої особливості. Запропоновано для підвищення ефективності праці державних службовців використовувати процесний підхід до управління мотивацією з використанням методичного інструменту управління "мотиваційне ядро", яке об'єднує мотиваційні характеристики праці і внутрішні мотиватори до управлінської праці її виконавців і їх заробітну плату. Розроблено пропозиції щодо організації системи управління мотивацією, в якій будуть створюватись умови для підвищення ефективності процесів мотивації за рахунок розвитку мотиваційних важелів праці, мотиваційних чинників працівників, заробітної плати, їх системної взаємодії і спільного застосування при виконанні функціональних завдань управління.

The study is devoted to finding ways to improve the efficiency of civil servants through the development and introduction of motivating factors. It is shown that despite the significant volume of foreign and domestic scientific works on the development of the phenomenon of "labor motivation" and its sufficient theoretical and methodological development, the issues of its practical application as an effective lever of influence on improving labor efficiency remain insufficient, especially in modernization of public administration. involvement of civil servants, scientists and practitioners. It is proved that the wider and more effective use of motivational factors in the optimization, organization and flow of managerial labor processes in the system of public administration requires the addition of conceptual ideas and opportunities to increase the motivation of civil servants. The task in the study is solved by identifying the concepts of "motivation — wages — incentives", which are in close cooperation with their joint and simultaneous use as mechanisms to ensure labor efficiency, although they have their own characteristics. Wages take into account the motivation and stimulation of labor in a certain way, but it cannot be considered the only lever and effective motivator of effective labor. It is proposed to use a process approach to motivation management to increase the efficiency of civil servants using the methodological management tool "motivational core", which combines the motivational characteristics of work and internal motivators for the management of its performers and their salaries. Proposals have been developed for the organization of a motivation management

system, which will create conditions for improving the efficiency of motivation processes through the development of motivational levers, motivational factors of employees, wages, their systematic interaction and joint use in performing functional management tasks. It is proposed to consider motivation as an independent function of work efficiency management. It is proposed to include specialists who understand the issues of labor organization, project management, specialists, managers and scientists in the field of personnel management, economists, sociologists and psychologists, employees of trade unions, who after the development and implementation of the project system motivation of civil servants will become its experts and consultants.

Ключові слова: праця, система управління, державні службовці, мотивація, мотиваційні чинники, мотиватори праці, ефективність праці, система мотивації праці.

Key words: work, management system, civil servants, motivation, motivating factors, labor motivators, labor efficiency, labor motivation system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з найголовніших проблем, вирішуваних при реформуванні системи державного управління, є підвищення ефективності праці державних службовців всіх рівнів. Праця являє собою енерговитрати людей, необхідні для здійснення трудової діяльності. Вона є базисом і тісно пов'язана з усіма процесами життєдіяльності, формує їх роль і місце в управлінських, виробничих, економічних, соціальних, суспільних та інших системах, на яких ґрунтується соціально-економічний розвиток суспільства.

Теоретично існує низка факторів, які здатні забезпечити можливість підвищення ефективності роботи державних службовців: професійні, організаційні, матеріально-заохочувальні та інші, які поділяються на внутрішні і зовнішні. Всі вони формуються і використовуються на єдиній основі, якою є праця. Однак застосування цих факторів з огляду на тенденції соціально-економічного розвитку країни, пріоритетний вплив на які повинні здійснювати державні службовці, залишається недостатнім. Кардинальні зміни змісту процесів діяльності в політичному, економічному і соціальному житті українського суспільства трансформували систему трудових цінностей і взаємозв'язок результатів управлінської діяльності з мотиваційними чинниками праці. Змінилися пріоритети діяльності, які акумулюють суспільні зміни, зросли потреби працівників, підвищилися умови до якості і конкурентоспроможності діяльності, відбулися інші зміни, які обумовлюють необхідність аналізу мотивації праці в умовах трансформаційних процесів трудових відносин. Це потребує переосмислення характеру спрямованості і змісту завдань, пов'язаних із мотивацією трудової діяльності в системі органів влади, для виокремлення особливостей і умов забезпечення ефективності праці за рахунок урахування нових умов її здійснення, вимог до виконавців та підвищення привабливих мотиваційних характеристик праці в системі державного управління. Вирішення цих питань на сучас-

ному етапі суспільного розвитку є актуальним як для практиків, так і теоретиків науки державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Формування поняття "мотивація" і його застосування в практичній діяльності пройшло довгий історичний шлях, що супроводжувався увагою як з боку науковців, так і практиків. Існує низка теорій, в яких дослідники всебічно розглянули зміст, призначення і застосування мотивації: теорія мотивації А. Маслоу, теорія мотивації Д. Клеганда, теорія мотивації С. Генсберга, теорія Макк Грегора (теорія Х, теорія У, теорія Z), теорія справедливості, партисипативна теорія. Зарубіжні вчені А. Сміт, А. Файоль, А. Маслоу, Ф. Гельцберг, М. Маєр та інші розглядали мотивацію в філософському, економічному і соціальному аспектах, створили методологічні підходи до його вивчення, запропонували його зміст, характерні риси, основи формування і застосування [5; 7; 10]. Усі дослідження і напрацювання стосувалися примусу робітників до участі і виконання тої чи іншої праці і наводили докази можливості і доцільності використання мотивації для поліпшення результатів праці. Удосконалення системи оплати праці досліджували В. Чабаров, О. Євтушок, Д. Богиня, О. Грішнова, Л. Васюренко, хоча, на жаль, їх пропозиції використовуються вкрай недостатньо [1; 6; 10; 11].

В Україні поняття "мотивація" стало вживатись на підприємствах і організаціях з початку формування в країні ринкових відносин. Вітчизняні вчені це поняття розглядали за об'єктами мотивації, за групами стимулів, за видами праці та іншими характерними ознаками. Проблеми мотивації державних службовців розкриваються в публікаціях Т. Базарова, Л. Артеменко, С. Озірської, Р. Шевеліна, В. Воронкової, М. Капінус, О. Крушельницької, Б. Єрьоміна, О. Соколової, А. Колота, О. Турчинова, О. Машкова, О. Волнухіної, О. Мельникова,

Г. Гончарова, Д. Мельничука, М. Олехновича та ін. [3; 2; 7; 14]. У працях В. Щегорцевої, О. Литвинчука, С. Лазарева, В. Биби, Н. Теницької та багатьох інших знайшли відображення теоретичні питання мотивації, аналіз процесів формування цінностей, збудження людей і мотиваційних інтересів особливостей ін. [5; 8; 9; 12; 13]. Однак, попри, очевидно, вагомий вплив мотивації праці на її результати, питання розгляду практичного застосування мотивації праці поки мають фрагментарний характер і не пов'язані достатньою мірою з розробкою організаційних і соціально-економічних моделей підвищення ефективності управлінської діяльності. Це не дозволяє широко використовувати цей вагомий чинник як дієвий і гнучкий важіль підвищення ефективності праці. Аналіз генези ідей трудової мотивації дозволяє розкрити її сутність, стан розробленості, чинники мотивації і рівень їх практичного застосування, що дозволить наблизитись до широкого використання цього вагомого чинника як важеля управління ефективністю праці.

Актуальність проблеми мотивації праці існує і в системі державного управління. В ній також поки відсутні системні науково обгрунтовані стійкі й унормовані мотиваційні стимули для підвищення ефективності праці за рахунок активізації проявів творчості, дієвості, відповідальності та інших здатностей працівників у процесах діяльності. Зазначене робить доцільним проведення подальших досліджень мотиваційних чинників праці в державному управлінні своєчасним і корисним.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: розкрити теоретико-методичні основи сутності і процесів організації системи мотивації праці у державному управлінні. Поглибити уявлення про можливість підвищення зацікавленості фахівців до працевлаштування і ефективної діяльності в органах влади шляхом системної побудови інтегрованого процесу управління мотивацією праці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ознайомлення з численними визначеннями поняття "мотивація", наданими зарубіжними і вітчизняними вченими для його практичного застосування в системі управлінської праці державних службовців з метою підвищення ефективності їх діяльності, дозволило надати узагальнений і спрощений його зміст: мотивація являє собою сукупність чинників, які приваблюють людину і формують бажання до участі і здійснення певного виду праці, внутрішньої активності і дотримання необхідних умов трудової поведінки, зорієнтованих на якісне виконання трудових дій і досягнення найвищих результатів. Враховуючи ступінь розробленості теоретичних засад мотивації праці взагалі і державних службовців зокрема, її слід визначати як вирішення завдань шляхом поєднання мотиваційних характеристик і привабливості праці в системі державного управління з внутрішніми мотиваційними уподобаннями фахівців, що в практичній діяльності створює потужний інтегрований вплив на ефективність виконуваної праці. Визначення суміщених мотиваційних важелів і їх узагальнене формування дозволить їх використовувати як потужний інструмент привабливості праці і залучення працівників до її ефективного здійснення.

Мотиваційна привабливість праці залежить від виду праці, сфери її здійснення, характерних рис і показників, умов праці, її матеріального, організаційного, інформаційного та інших видів забезпечення й упорядкування.

Мотиваційні умови для ефективного здійснення праці зосереджені одночасно і в самій праці, і в людях, що її виконують. Чітко сформульовані характерні риси й умови здійснення праці формують у людини інтерес до участі в цій праці і її якісному виконанні, а в роботодавців — до здійснення системних кроків з підвищення мотиваційних умов для ефективної діяльності. Другим складником впливу на ефективність праці є безпосередні переваги праці для виконавців, які криються в її змісті, умовах її престижності, соціальній спрямованості результатів, соціальної важливості, можливостях інноваційного розвитку та інших якостях, відповідних вимогам часу. Якісні характеристики праці підвищують або знижують інтерес до праці висококваліфікованих і професійних фахівців, які прагнуть до реалізації своїх знань, самовираження, саморозвитку і самоствердження. При цьому імідж організації роботодавців не завжди впливає на наміри і бажання фахівців до працевлаштування. У кожного виду праці існують власні можливості і характеристики до мотиваційних уподобань, що притягують до них інтерес і бажання фахівців до участі в її виконання.

Аналіз наукових поглядів на опанування і застосування мотивації в практичній діяльності надає можливість розширити уявлення про прояв мотиваційних чинників досягнення ефективності в системі державного управління і пошуки шляхів до його підвищення. З огляду на кількість осіб, які звільнилися за власним бажанням з органів влади, і результати конкурсів на державні посади, зниження довіри до органів влади, мотивація до праці на державній службі має тенденцію до погіршення. Прояви корупції, низький рівень заробітної плати у порівнянні з підприємницькими структурами, загрози звільнення з посад при впровадженні реформаторських заходів, зловживання результатами атестацій, що використовуються не для вибору напрямів підвищення кваліфікації, зарахування на більш високу посаду чи підвищення заробітної плати, а для вживання дестимулюючих заходів [15]. Такий стан обумовлює необхідність поглиблення уваги до змісту, ролі і необхідності подальшого розвитку мотивації праці, чинником якої є система заробітної плати.

На сучасному етапі активізації змін у спільному житті основні детермінанти мотивації трудової діяльності змінюються. В існуючому соціально-економічному і політичному середовищі швидко трансформується спосіб і стиль життя, розширюється інформаційний простір, розширюється діапазон взаємозв'язків, змінюється структура зайнятості і розвивається технологічна сумісність праці, створюючи умови для переходу на новий етап людського розвитку. В окремих групах трудових спільнот корпоративний дух перероджується в корпоративний патріотизм. Усе зазначене змінює структуру і принципи формування трудової діяльності. Сьогодні цінується креативний дух, професійна активність і широке використання інших нематеріальних чинників мотивації.

У державному управлінні мотиваційні чинники праці державних службовців формуються залежно від характерних рис, складності, рівня творчості, специфіки тру-

дових процесів, високої ціннісної орієнтації завдань влади і функцій державного управління, інших особливостей, які дозволяють заохочувати високопрофесійних фахівців з практичними навичками праці. Ця праця реалізовує великий обсяг соціально-економічних відносин між органами влади і суспільством, їх конституційовану організацію і стає потужним важелем впливу на стійку динаміку й активізацію руху управлінських, виробничих і соціально-економічних процесів. Розгляд управлінської праці з огляду на зазначені ознаки та їх особливості ілюструє роль і місце трудової мотивації в державній службі, формує бачення її подальшого інноваційного розвитку в трансформаційних процесах сучасного етапу і зумовлює періодичний перегляд мотиваційних засобів практичної діяльності за рахунок реалізації її мотиваційних чинників.

Дослідження можливостей побудови більш ефективної системи мотивації до державної служби і підвищення її привабливості доцільно здійснювати впливаючи на складові процеси її формування і інноваційних способів їх реалізації в такій послідовності:

- дослідження мотиваційних чинників привабливості праці в системі державного управління;
- дослідження мотиваційних стимуляторів для участі фахівців у виконанні функцій і завдань праці в системі державних органів;
- дослідження тотожності, збігу і гармонійності мотиваційних характеристик і особливостей праці та внутрішніх чинників стимулювання фахівців, охочих її виконувати;
- дослідження умов гармонійного поєднання мотивуючих характеристик праці і мотиваційних стимуляторів у фахівців, які бажають її виконувати;
- розробка методологічних засад проєктування і побудови процесів у системі управління мотиваційними засадами ефективної діяльності в органах державної влади.

Здійснення кожного з перелічених кроків (етапів) послідовного дослідження має спиратися на сформовану інформаційну, аналітичну основу та інші методичні основи аналізу елементів і процесів їх успішного виконання.

Сукупність основних мотиваційних чинників предметного і об'єктно-суб'єктного змісту праці в системі державного управління в першому наближенні можливо уявити за їх наведеним переліком. Мотиваційні характеристики управлінської праці: соціальний статус; правова регламентація; висока інтелектуальність системи трансформаційних процесів праці в нові інноваційні, інформаційні та інші умови процесів життєдіяльності; творчість, можливість до самовіддачі і самореалізації; громадська спрямованість і компетентність; повага з боку оточення, соціальна захищеність, гарантованість оплати праці; організаційна культура та інші сприятливі умови. Ці чинники можна більш чітко визначати, досліджуючи зміст і особливості праці в окремих структурних органах державного управління, які мають певні відмінності. Наведені характерні риси мотиваційних чинників трудової діяльності формують у фахівців державний світогляд, патріотизм, виховання жорсткої самодисципліни, потреби до постійного самовдосконалення, професійного і кар'єрного зростання.

До складу внутрішніх мотиваторів праці фахівців у системі державного управління доцільно віднести: соціальні

настанови, цілеспрямованість на предметну діяльність, чесність, чутливість до вимог громадян, кар'єрне зростання, заробітну плату, особисту відданість, соціальні інтереси і пріоритети, конкретний щабель службової кар'єри, стабільність і гарантії перебування на певній посаді, комфортні умови праці, організаційну культуру та ін.

Управління мотивацією до результативної праці повинно спрямовуватись на безпосередній вплив, зацікавленість і бажання людей до праці шляхом підсилення дії мотиваційних чинників як самої праці, так і факторів-мотиваторів виконавців. При цьому мова йде не про адміністративне спонукання до ефективної діяльності, а про прояв інтересу і мотивація з боку виконуваної роботи згідно з поставленими перед організацією цілями, що повинно дати більш очікуваний результат, оскільки люди будуть зорієнтовані на повне задоволення своїх внутрішніх потреб, у тому числі — імідж, важливість, пріоритетність, інноваційність та інші особливості самої праці, які належать до зовнішніх мотиваційних стимулів до праці. Оскільки внутрішні мотиваційні потреби працівників до тої чи іншої праці і зовнішні (мотиваційний рівень прийнятності самої праці) завжди тісно взаємодіють [7]. В управлінні мотивацією праці, насамперед, необхідно використовувати такі процеси, методи і механізми, які будуть сприяти гармонізації і збалансованості зовнішніх і внутрішніх мотиваторів, що в сукупності породжуватимуть нові підходи до підвищення бажання працівників до повної реалізації власного потенціалу. В процесі гармонічної атмосфери творчої діяльності створюються і умови для збагачення творчості й інноваційності праці, а отже, підвищення результатів її процесів.

Формальний вираз отримання ефективності від застосування мотивації праці можна подати у вигляді:

$$E_{\text{мп}} = E_{\text{пр}} + E_{\text{роб}}$$

де $E_{\text{мп}}$ — ефект від оптимізації і раціонального використання мотиваційних чинників;

$E_{\text{пр}}$ — сукупність мотиваційних особливостей виконуваних робіт;

$E_{\text{роб}}$ — сукупність внутрішніх чинників мотивації фахівців до виконання роботи.

Для створення умов і отримання мотиваційного ефекту як джерела підвищення ефективності праці державних службовців необхідним є проєктування і запровадження комплексного інтеграційного процесу створення і підтримки мотиваційних стимулів, в якому буде враховано внутрішні і зовнішні чинники мотивації і прямий зв'язок із заходами з підвищення мотиваційності, як самої праці і виконуваних робіт, так і окремих фахівців і колективів. Завдання зі створення цих умов їх здійснення слід розглядати в межах функцій мотивації.

Аналізуючи склад чинників мотивації, слід зазначити, що частина з них має якісний вплив, що потребує для їх визначення застосування соціальних і психологічних методів, які вже достатньо розроблені представниками цих наук й опановані самими фахівцями. Водночас зазначимо, що на сучасному етапі розвитку економіки України достатньо велику питому вагу став займати чинник оплата праці. У системі державного управління за даними опитування, де брали участь 35 000 державних службовців трьох рівнів (центрального органів влади, обласних і районних), на недостатній рівень заробітної плати вказали 73,7 %, а на недостатній рівень соціаль-

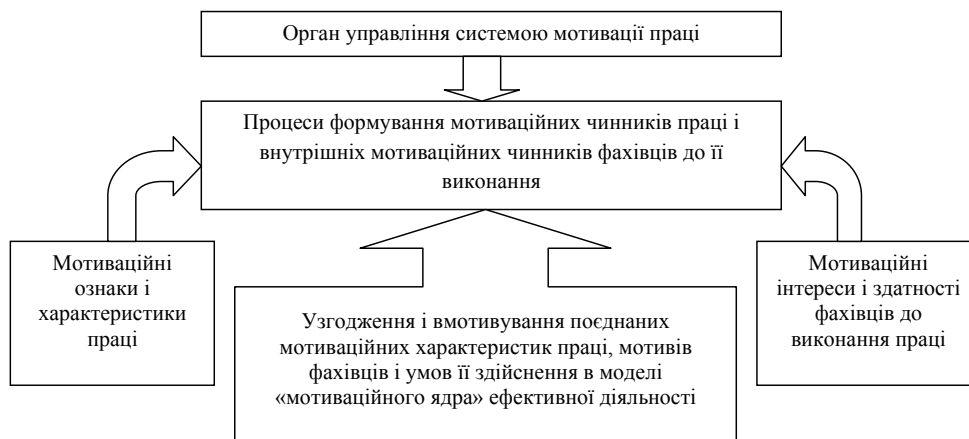

Рис. 1. "Мотиваційне ядро" ефективності праці як складова частина системи мотивації праці державних службовців

ної захищеності — 70,3%. При цьому рівень довіри до державних службовців і державних реформ, які вони впроваджують, оцінено на 70,7% [15]. Це засвідчує, що, хоч державна служба і праця, яку виконують державні службовці, має досить високий мотиваційний рівень, її стимулювання здійснюється недостатньо, що не дозволяє підвищити її ефективності за рахунок вмотивованості її здійснення. Чинники системи мотивації праці державних службовців для свого прояву потребують відповідного і більш надійного стимулювання. До того ж мотивація, стимулювання і оплата праці, хоч вони і тісно пов'язані між собою і є важелями впливу, мають власні особливості, а саме:

- мотиви — внутрішні чинники, що формують інтерес до праці з огляду на потреби людини, які необхідно задовольняти шляхом виконання певного виду праці і забезпечення її результатів;

- стимул — зовнішній чинник впливу, який сприяє задоволенню потреб, поглиблює зацікавленість до творчої праці, до застосування інноваційних методів праці, опанування нових знань і навичок за рахунок привілеїв;

- заробітна плата одночасно є мотивом і стимулом до праці. І хоча вона багато в чому визначає трудову, творчу і соціальну активність, її не можна розглядати як єдиний ефективний важіль результативності праці.

У системі державної служби рівень заробітної плати майже не залежить від працівників. Він координується залежно від фінансових можливостей держави і вміння влади справедливо і раціонально їх використовувати. Для оплати праці різних категорій працівників застосовується єдиний тарифний підхід, згідно зі ст. 96 КЗп основою організації оплати праці в Україні є тарифна система, що включає тарифну сітку, тарифну ставку, схеми посадових окладів і професійні стандарти (кваліфікаційні характеристики) [4].

На сучасному етапі існуючі проблеми в системі оплати праці державних службовців визначені одним із пріоритетних напрямів реформи державного управління [16]. Заходи з реформування наведені в Концепції реформування системи оплати праці державних службовців [17]. У складі заходів передбачається перегляд існуючої структури заробітної плати з урахуванням досвіду ЄС. Передбачено запровадження моделей класифікації посад: 28 професійних сімей посад, 9 рівнів відповідальності, 3 рівні юрисдикції (центральний, об-

ласний, районний). Каталог типових посад державної служби передбачено розглядати як знаковий для використання моделей оплати праці. Принципами нової системи оплати стали: прозорість, справедливість, передбачуваність, конкурентоспроможність і результативність. У новій моделі заробітної плати основна частина зарплати буде становити 70%, а додаткова — 30% [18].

З огляду на велику роботу з підвищення оплати праці державних службовців як важливого мотиваційного чинника, слід зазначити, що пропозиції стимулювати працю за рахунок надбавки у розмірі 30 % є не тільки не обгрунтованими, а й не достатньо мотивуючими, оскільки ефект від творчого вкладу працівника у загальні результати може бути набагато більшим. Тому очевидно, що після впровадження реформи оплати праці необхідно продовжити розгляд і обгрунтування діапазону величини оплати праці за досягнення кращих результатів за рахунок цього чинника.

Використання мотивації праці як самостійного чинника буде сприяти економічному і соціальному зростанню результатів трудової діяльності органів влади, зміцнить авторитет влади і її спроможність до підвищення конкурентоспроможності. Втім, створення цих умов потребує управління процесом мотивації, як достатньо складним і продуктивним явищем. Управління цим процесом слід розглядати за всіма спектрами діяльності і складниками трудових процесів, які включають організаційні, економічні, соціальні, психологічні та інші аспекти, які вбудовують в одиниєнні механізми управління, забезпечуючі суспільну важливість праці, її цінність, ефективність і продуктивність.

Для побудови процесу управління мотивацією пропонується використовувати "мотиваційне ядро" ефективності праці (рис. 1). Його побудова потребує системно-процесного підходу до використання соціальних, економічних, психологічних та інших аспектів при розгляді мотиваційних чинників і інструментів підвищення ефективності праці.

Для створення підсистеми мотивації праці в системі органів державного управління необхідним є формування спеціального органу розробників процесу мотивування, які надалі можуть здійснювати експертизу, аналізувати ефективність цього явища. Такий орган має складатися з керівників функціональних підрозділів, менеджерів з персоналу, соціологів, психологів, спеціалістів з економіки й охорони праці, представників профспілко-

вих комітетів і проєктувальників інформаційних процесів, які мають професійний досвід у питаннях управління персоналом і працею.

Основними кроками побудови системи мотивації державних службовців повинні стати:

- систематизація наукових методичних і нормативно-законодавчих змін для глибокого розуміння явища мотивації праці та її ролі в забезпеченні ефективності результатів;

- визначення виду праці та її мотиваційних характеристик, які стимулюють можливості і умови її розвитку за рахунок змістовного інноваційного технологічного організаційного та іншого збагачення, підвищуючи її привабливість і значущість. Встановлення і розробка вимог праці до фахівців з метою їх якісного і ефективного використання в інноваційному забезпеченні праці;

- формування умов і підбір працівників для виконання робіт на певних посадах з урахуванням їх інтересів, внутрішніх мотиваційних чинників і здатностей для подальшого розвитку і самовдосконалення із застосуванням рекомендацій НАДС у частині організації конкурсного відбору фахівців на посади державної служби;

- порівняння тотожності мотиваційних характеристик праці і мотиваційних чинників фахівців. Визначення заходів з ліквідації нетотожності і побудови моделі "мотиваційного ядра" для забезпечення ефективного управління і розробки відповідних заходів;

- визначення показників систематичного моніторингу результатів функціонування і реалізації процесів мотивації праці в системі державного управління;

- розробка і реалізація концепції інституціалізації процесів підвищення мотивації праці з визначенням інформаційного, організаційного, соціального, психологічного та інших видів забезпечення побудови, плинності і регулювання процесів ефективною мотивації праці, які створюють умови для забезпечення високого іміджу поваги і довіри до державної влади;

- створення методологічного, знаннєвого, нормативно-законодавчого, інформаційного та аналітичного забезпечення управління процесами мотивації формування і збагачення соціально-трудових відносин працівників у структурних підрозділах (положень, настанов, наказів та інших документів стосовно стимулювання творчої праці, в яких чітко визначені кількісні і якісні види стимулювання за результати творчої праці, професійного зростання і можливостей подальшого кар'єрного зростання).

Під час створення науково обґрунтованих механізмів управління станом мотивації для ефективного виконання функціональних завдань необхідно враховувати вплив чинників складників "мотиваційного ядра" — стимулів, інтересів, пріоритетів, соціальних настанов, які втілюються в результати предметної діяльності і відображаються в оцінці фахівців і в обсягах їх стимулюючих виплат. Застосування дієвих мотиваційних механізмів праці буде спонукати до вдосконалення методів впливу на трудову поведінку працівників, до оптимізації витрат на управління розвитком людських ресурсів і їх трудового потенціалу.

ВИСНОВКИ

Процеси політичної, економічної і соціальної трансформації, які відбуваються в Україні, актуалізують

проблему підвищення ефективності державного управління, особливо в контексті його реформування. Необхідність вирішення завдань удосконалення і подальшого розвитку державного управління обумовлює продовження досліджень як на рівні наукових знань, так і на практичному рівні, особливо це стосується питань підвищення ефективності управлінської праці.

Численні наукові дослідження мотивації людей до творчої праці, яка є неодмінним інструментом і дієвим важелем здійснення стратегічних планів розвитку держави, засвідчують, що праця в органах державної влади, яка базується на знаннях людей, їх високій професійності і здатностей до творчого застосування інноваційних механізмів у системі управління, поки не має достатніх мотиваційних стимулів у системі державного управління для підвищення її ефективності.

Здійснене дослідження доводить необхідність пересмислення змісту мотиваційних чинників і системи мотивації праці державних службовців, виходячи з необхідності інноватизації їх діяльності, її більшої цілеспрямованості і пов'язаності з кінцевими результатами управлінської праці і результуючими показниками керованих об'єктів і систем. Це сприяло розробці низки пропозицій щодо вдосконалення системи мотивації праці державних службовців.

Надані пропозиції при їх практичному застосуванні дозволять сформулювати нові цінності державного розвитку і системно їх реалізовувати не тільки в галузі державного управління, а й в усіх підпорядкованих галузях і їх інституціях, системно впливаючи на успішність реформ і мотивуючи працівників до творчої діяльності.

Подальші дослідження в цьому напрямі доцільно спрямовувати на визначення наукових засад сили впливу мотиваційних важелів на кінцеві результати праці, удосконалення нормативно-правових засад впливових мотиваційних важелів, визначення системних характеристик і завдань функцій мотивації та їх результатів та інші пов'язані з ними питання.

Література:

1. Чабаров В.О., Євтушок О. В. Організація праці та система виплати заробітної плати державних службовців: міжнародний досвід для України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/66.pdf
2. Капінус М. Р. Шляхи вдосконалення системи оплати праці державних службовців в сучасних умовах України [Електронний ресурс]. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/ds/05kmrsuu.pdf>
3. Соколова О.А. Принципи оплати праці державних службовців як системне юридичне явище. Право та інновації. 2016. № 4 (16). С. 155—161. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/Sokolova16.pdf>
4. Кодекс законів про працю: затверджено Законом УРСР № 322-VIII від 10 груд. 1971 р. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
5. Уткин Э.А. Основы мотивационного менеджмента. Москва: ТАНДЕМ, ЭКМОС, 2000. 352 с.
6. Васюренко Л.В. Теоретичні засади державного регулювання організації оплати праці. Економіка та управління національним господарством. 2018. Вип. 25. С. 31—34. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/25_2018/8.pdf

7. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник. Київ: КНЕУ, 2002. 337 с.

8. Щегорцова В.М. Проблеми формування та удосконалення системи мотивації праці державних службовців. Державне будівництво. 2007. № 1. С. 24—35.

9. Литвинчук О.В. Вплив мотиваційних факторів на результативність діяльності державних службовців. Економіка, управління та адміністрування. 2021. № 1 (95). С. 62—65.

10. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: навч. посібник. Київ: Знання-прес. 2002. 313 с.

11. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник. 4-те вид, оновлене. Київ: Знання, 2009. 290 с.

12. Лазарев С.В. Японський варіант управління мотивацією труда сотрудников. Мотивация и оплата труда. 2007. № 1. С. 48—53.

13. Биба В.В., Теницька Н.Б. Світовий досвід мотивації працівників та можливості його адаптації до умов підприємств України. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 10. С. 166—171. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/31.pdf

14. Гончаров Г.О. Структура мотиваційного механізму трудової діяльності. Регіональні перспективи. 2000. № 2—3. С. 128—129.

15. Звіт про виконання у 2020 році Стратегії реформування державного управління України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/zvit2021-ukr-web.pdf>

16. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#Text>

17. Про схвалення Концепції реформування системи оплати праці державних службовців та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 622-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-p#Text>

18. Дорожня карта реформування системи оплати праці державних службовців 2021—2023 роки; Національне агентство України з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/oplata-praci-derzhavnih-sluzhbovciv/dorozhnya-karta-reformuvannya-sistemi-oplata-praci-derzhavnih-sluzhbovciv-2021-2023-roki>

References:

1. Chabarov, V. and Yevtushok, O. (2020), "Labor organization and payroll system for civil servants: an international experience for Ukraine", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 4, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/66.pdf (Accessed 10 Nov 2021).

2. Kapinus, M.R. (2005), "Improvement ways of the civil servants payment system in modern condition of Ukraine", available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/ds/05kmrsuu.pdf> (Accessed 10 Nov 2021).

3. Sokolova, O.A. (2016), "The principles of civil service remuneration as a system legal phenomenon", *Pravo ta innovatsii*, vol. 4 (16), pp. 155—161, available at: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/Sokolova16.pdf> (Accessed 10 Nov 2021).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1971), "The Labour Code", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Accessed 10 Nov 2021).

5. Utkeyn, E.A. (2000), *Osnovy motyvatsyonnoho menezhmenta* [Basics of motivational management], TANDEM, EKAMOS, Moscow, Russia.

6. Vasiurenko, L. V. (2018), "Theoretical principles of state regulation of the organization wages", *Ekonomika ta upravlinnia natsional'nym hospodarstvom*, vol. 25, pp. 31—34, available at: http://bses.in.ua/journals/2018/25_2018/8.pdf (Accessed 10 Nov 2021).

7. Kolot, A.M. (2002), *Motyvatsiia personalu* [Staff motivation], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Schehortsova, V.M. (2007), "Problems of formation and improvement of the system of motivation of civil servants", *Derzhavne budivnytstvo*, vol. 1, pp. 24—35.

9. Lytvynchuk, O.V. (2021), "The influence of motivational factors on the effectiveness of civil servants", *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vol. 1 (95), pp. 62—65.

10. Bohynia, D.P. and Hrishnova, O.A. (2002), *Osnovy ekonomiky pratsi* [Fundamentals of labor economics], Znannia-pres, Kyiv, Ukraine.

11. Hrishnova, O.A. (2009), *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations], Znannia, Kyiv, Ukraine.

12. Lazarev, S.V. (2007), "Japanese version of employee motivation management", *Motyvatsiia y oplata truda*, vol. 1, pp. 48—53.

13. Byba, V.V. and Tenyts'ka, N.B. (2017), "World experience employee motivation and possibilities of adaptation to the conditions of Ukraine enterprises", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 10, pp. 166—171, available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/31.pdf (Accessed 10 Nov 2021).

14. Honcharov, H.O. (2000), "The structure of the motivational mechanism of labor activity", *Rehional'ni perspektyvy*, vol. 2—3, pp. 128—129.

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), "Report on the implementation in 2020 of the Public Administration Reform Strategy of Ukraine", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/zvit2021-ukr-web.pdf> (Accessed 10 Nov 2021).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "Some issues of public administration reform in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-r#Text> (Accessed 10 Nov 2021).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On approval of the Concept of reforming the system of remuneration of civil servants and approval of the action plan for its implementation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-r#Text> (Accessed 10 Nov 2021).

18. National Agency of Ukraine for Civil Service (2021), "Roadmap for reforming the system of remuneration of civil servants 2021—2023", available at: <https://nads.gov.ua/oplata-praci-derzhavnih-sluzhbovciv/dorozhnya-karta-reformuvannya-sistemi-oplata-praci-derzhavnih-sluzhbovciv-2021-2023-roki> (Accessed 10 Nov 2021).

Стаття надійшла до редакції 17.11.2021 р.